

erika
An 84.

131

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

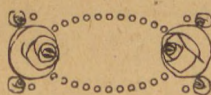
DR. ALFÖLDI ANDRÁS

XXX—XXXI. ÉVFOLYAM

1931—1932.

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST

STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1933.

TARTALOM:

	Oldal
<i>Dr. Alföldi András: A pannoniai őskereszténységnek néhány numizmatikai vonatkozású emléke</i> -- -- -- --	1
<i>Dr. Jónás Elemér: Elagabalus új aureusa</i> -- -- -- --	8
<i>K. Pink: Fälschungen von Antoninianen aus der Sammlung Cousinéry</i> -- -- -- --	9
<i>Pink Károly: Antoninianusok hamisítványai a Cousinéry-gyűjteményből</i> -- -- -- --	12
<i>H. L.: A gyulafehérvári erőd alapítási érmének csegelyváltozata 1715-ből</i> -- -- -- --	13
<i>Dr. Horváth Henrik: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban</i> -- -- -- --	14
<i>Dr. Heinrich Horváth: Kunstgeschichte der Ofener Prägestelle im Spätmittelalter</i> -- -- -- --	40
<i>Dr. Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmondig, dr. Horváth Henrik művészettörténeti értekezése kapcsán</i> -- -- -- --	48
<i>Dr. Szathmáry László: Az alkémiai érmek</i> -- -- -- --	71
<i>Dr. Zimmermann Lajos: A harmincéves Magyar Numizmatikai Társulat</i> -- -- -- --	90
<i>Szántó Gergely: A Magyar Numizmatikai Társulat 30 éves fennállására készült emlékérem</i> -- -- -- --	95
<i>Palóczy Edgár: Szórványos római éremleletek Budapesten és a főváros környékén</i> -- -- -- --	96
<i>H. L.: Irodalom</i> -- -- -- --	97
<i>Társulati élet</i> -- -- -- --	99
<i>Deutscher Auszug</i> -- -- -- --	102
<i>Extrait Français</i> -- -- -- --	108

A végén 4 képestábla.

A közleményekben foglalt állításokért és az éremleírások helyességéért azok szerzői felelősek. A Numizmatikai Közlöny közleményeinek úgy utánnyomása, mint fordítása, valamint a közölt képek utánnyomása, akár eredeti, akár változtatott nagyságban, tilos. Minden jogot fenntart magának a szerkesztő. Kéziratokat nem adunk vissza.

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Alakult 1901-ben a numizmatika tudományos művelésére és a hazai éremgyűjtés fejlesztésére.

A társulat folyóirata a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

szerkeszti: DR. ALFÖLDI ANDRÁS, egyet. nyelv. r. tanár.
(Budapest, IV., Ferenc József rakpart 25.)

A társulat tagjai tagdíjuk fejében kapják a Közlönyt. A tagok kötelezettsége legalább 3 évre terjed. A fővárosban lakó tagok évenként legalább 10 pengő, vidéken és külföldön lakó tagok legalább 6 pengő tagdíjat fizetnek. Alapító tagok legalább 100 pengőt fizetnek egyszersmindenkorra.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, úgyszintén tudományos ügyekben, továbbá leletek, gyűjtemények és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szerkesztőhöz küldendők.

Társulati ügyekben és új tagok felvételét illetően, úgyszintén hirdetések és esetleges reklamációk dolgában is a társulati elnök, Zimmermann Lajos dr. intézkedik. Hivatalos órát tart a társulat helyiségében (VIII., Csepreghy-utca 4, II. em. 15) csütörtökön este 6 órától 8 óráig.

A társulati könyvtár és gyűjtemény a társulat helyiségében Korny Rezső dr. főkönyvtáros, továbbá Jónás Elemér dr. könyvtáros, valamint Szentgáli Károly titkár és a gyűjtemény őre hivatalos órái alatt — csütörtökön este 6 órától 8 óráig — áll a tagok rendelkezésére.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. ALFÖLDI ANDRÁS

XXX—XXXI. ÉVFOLYAM

1931—1932.

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST

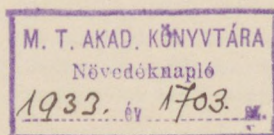
STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1933.

TARTALOM:

	Oldal
Dr. Alföldi András: A pannoniai őskereszténységnek néhány numizmatikai vonatkozású emléke	1
Dr. Jónás Elemér: Elagabalus új aureusa	8
K. Pink: Fälschungen von Antoninianen aus der Sammlung Cousinéry	9
Pink Károly: Antoninianusok hamisítványai a Cousinéry-gyűjteményből	12
H. L.: A gyulafehérvári erőd alapítási érmének csegelyváltozata 1715-ből	13
Dr. Horváth Henrik: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban	14
Dr. Heinrich Horváth: Kunstgeschichte der Ofener Prägestelle im Spätmittelalter	40
Dr. Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmódig, dr. Horváth Henrik művészettörténeti értekezése kapcsán	48
Dr. Szathmáry László: Az alkémiai érmek	71
Dr. Zimmermann Lajos: A harmincéves Magyar Numizmatikai Társulat	90
Szántó Gergely: A Magyar Numizmatikai Társulat 30 éves fennállására készült emlékérem	95
Palóczy Edgár: Szórványos római éremleletek Budapesten és a főváros környékén	96
H. L.: Irodalom	97
Társulati élet	99
Deutscher Auszug	102
Extrait Français	108

A végén 4 képestábla.

A pannoniai őskereszténységnek néhány numizmatikai vonatkozású emléke.

1.

Néhány év előtt komoly szakemberek azt állították még, hogy a Drávától északra aligha vert gyökeret a Krisztus vallása a Kr. u. IV. században. És nagy meglepetést keltett, mikor a ravennai kongresszuson (1932 szept. 25) Nagy Lajos az őskeresztény vallásos célú épületek és keresztényjellegű leletek egész sorát tudta e vidékről kimutatni. Az általa felsorolt tárgyak közt volt az 1. ábrán látható győri agyagmécses is (a győri premonstreai gimnázium régiségtárában), amelynek felső oldalán Krisztus nevének kezdőbetűi állanak, alul pedig egy másik monogramm van, melynek legfelölőbb alkatrészei a

1. ábra.

P- és E-betűk. Ez utóbbit minden római numizmata ismeri a kontorniátokról, de megvan egész sereg egyéb emléken is, a cirkuszi játékokon nyert győzelmet jelző szimbólumok társaságában. Hogyan kerül ez a profán jel az ősi keresztények vallásos áhitattal átítatott emlékei közé?

A választ e kérdésre már a keresztény archaeológia atyamestere, G.-B. de Rossi megfogalmazta.¹ Rámutatott, hogy ez az agonisztikus szimbolika már Pál apostol leveleiben és a János jelenéseiben is szerepel; természetes, hogy mikor később a hitvallókat a cirkusz fenevadjai elé vetették és az örök élet pálmáját elsősorban az aréna porondján

¹ G., B. de Rossi, *Bulletino di archeol. cristiana* 5, 1867, 82. — Ugyanő megbeszélte egy ilyen monogrammú lámpát a Priscilla katakombájából: *Bull. di arch. crist.*, ser. 4., vol. 6. 1888—89, 85 és k. l.

elvértettek remélhették, egészen általánossá válik az erőshitűek megdicsőülésének a cirkuszi győzelmek jelképeivel való szemléltetése. Aki Tertullianust és Cyprianust olvasgatta, tudja, mennyit szerepel ez írásaikban. Ez tükröződik azután a képes ábrázolásokon is. Olyan furcsa dolgok születnek itt a játékok győzelmeinek átvitt értelmű alkalmazásából, hogy p. o. egy tuniszi ólomvedren egy győztes gladiátor jelképezi a Krisztus győzelmét,² vagy pedig sírfeliratokon győztes versenylóval allegorizálják a Krisztus hű szolgáját, aki elnyeri érényei díját a túlvilági életben. A ló combján utóbbi esetben éppen a mi monogramunk jelzi a győzelmet.³ Alább még fogjuk látni, hogy mennyire elterjedt az őskeresztény sírfeliratokon ez a szimbolika.

Mi az értelme ennek a monogrammnak? Megfejtése érdekében már sok tintát pazaroltak el hiába⁴ és csak annyira jutott el jelentésének magyarázata, hogy a kutatók többsége a *palma emerita*, *praemia emerita*, vagy a *palma feliciter*, illetőleg *praemia feliciter* megoldások mellett foglalt állást. Sajnos, okosabbat magam sem tudok, bár a cirkuszi játékokról szóló antik auktorhelyek rendszeres átdolgozásával, úgy vélem, nem volna nehéz megtalálni e rejtvény kulcsát. Az újabb szakírók megfigyeléseiből a következőket tartom kiemelendőeknek:

Monogramunk variánsait L. Bruzza gyűjtötte össze először gondosan.⁵ Már az ő összeállításából (l. az FG.-táblát nála) kitűnt, hogy az E nincsen a P legalján, úgyhogy az F- (és L-) betűk belekombinálását valószínűnek kell tartanunk. Ez a *fel(iciter)* mellett szólna, mint Bruzza (de Rossi tekintélyére támaszkodva) is írja. Nem dönti ezt meg feltétlenül Katharine A. McDowall megfigyelése⁶ sem, hogy t. i. a P szárán lévő keresztvonások száma erősen változik. Ami mármint az első, P-vel kezdődő szó értelmezését illeti, mindkét említett eshetőség mellett lehet érveket felsorakoztatni. A Bruzza által közölt variánsok, melyekbe az R is bele van foglalva, a *praemia* mellett szólnának. Azonban lehetséges e variánsok miatt egy harmadik alternatíva is. Tudniillik a kőbe véssett játéktáblákon monogramunk helyett egy esetben a PER betűk állanak, kétszer is egymás után.⁷ Viszont a *palma* mellett szól az a jegy, amelyet G. Macdonald fedezett fel a Hunter-gyűjtemény egy kontorniátján, s amelyen egyszerűen álló pálmaággal van összekötve az E betű három vízszintes szára.⁸ Azonban egy ró mavárosi mécsesen (CIL XV 6767 p) a pálma a *teljes* monogrammhoz van hozzáillesztve, szóval a P a pálma jelképén kívül külön is szerepel.

Valamivel tisztábban láthatunk, ha e jel legfőbb előfordulásait áttekintjük; teljességre nem törekszem, de néhány eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert érdekes adatot is feljegyezhettem róla.

1. A kontorniátokra rendesen nem az öntés vagy verés alkalmával, hanem utólagosan felvésvé került monogramunk, úgy, mint a kontorniátokat (mint játékpionokat?) pótló felkalapált szélű medaillonokra is.⁹ Bár ez a leggyakrabbi, mégis más ilyen bevéssett jegyek is állandóan előfordulnak ezen éremfajon; ezek közül legjellemzőbbek a koszorú, a pálma és a szívalakú levél. A kontorniátokon oly erősen kidomborodó kapcsolat a versenyjátékokkal jut e jegyeken is szemmel láthatólag érvényre.

2. Ugyanez az eset áll a *tabulae lusoriae* megfelelő jegyeire nézve is. Úgy, mint ma a gyerekek a fapadokra vésik a malomjátékhoz szükséges tábla vonalait, úgy a római köznép a közterek kőkockáira, épületek lépcsőire stb. véste fel a maga hasonló játékainak

² Id. m. 78. s. kk. ll.

³ U. a., *Bulletino di archeol. crist.* 2. ser. 4, 1873, 135. s. kk. ll, továbbá G. Schneider—Graziosi, *Röm. Quartalschrift* 29, 1915, 280. stb. — Érdekes a Laevina Firmina sírköve győztes versenylóval (Diehl, *Inscr. Lat. Christ. vet.* 3207). Az a tény, hogy a kereszténység az égre vetíti a pogányság profán földi örömeit, nem meglepő, sőt ellenkezőleg: jellegzetes tünete annak a kornak, amelyben az egyház és az állam nagy mérközése lefolyt. V. ö. Num. Közl. 26—27, 1928—29, 33. s. kk. ll.

⁴ A régebbi irodalmat összeállította Ch. Robert, *Étude sur les médaillons contorniates* (Extr. de la *Revue belge de num.*, 1882) 29. és kk. ll.

⁵ L. Bruzza, *Annali dell' Istituto di Corrispondenza Archeologica* 49, 1877, 58—72 ll. — V. Gardthausen, *Das alte Monogramm* 106 s. k. l. összefoglalása értéktelen; összekeveri a P—E monogrammot hasonló orientális és görög jegyekkel.

⁶ Num. Chron. 1906, 244 s. k. l.; u. itt 243, 35. jegyzet és 245, 43. jegyzet.

⁷ M. Ihm, *Röm. Mitteil.* 6, 1891, 215 (70. sz.)

⁸ Num. Chron. 1909, 40.

⁹ P. o. Hirsch, *Aukt.—Katal.* 29, 1910, 33. tábla, 1423. sz.

sémáját, melyeket legjobban M. Ihm állított össze. Ezeken is a pálmaág a leggyakrabbi velejárója monogrammnak. Lehet, hogy néha azt a helyet jelöli, amelyre jutva győz az egyik játékos figurája,¹⁰ de gyakrabban bizonyára csak egyszerű visszfényei a cirkuszi játékok népszerű izgalmainak a PE betűk,¹¹ úgy, mint az egyik ilyen játékhöz szükséges 36 betűt kitévő szavak cirkuszi vonatkozásai.

3. A nagy ünnepi játékokat rendező uralkodók és főhivatalnokok által előkelő embereknek ajándékolva osztogatott elefántcsont diptychonok közül a Lampadiusok nevét viselő fordul elő monogrammnak. Még pedig az ábrázolt versenylovak hátsó combján látható, szívalakú levéllel, kereszttel és egy negyedik jeggyel felváltva.¹²

4. Egy úgynevezett „fondo d'oro“-n, tehát egy aranylevélből kivágott díszű üvegfenéken is van egy quadriga, ahol egyik lovon ilyenfajta monogramm, a másikon pálmaág látható.¹³

5. Az *amphitheatrum Flavium*-nak Kr. u. 445 körüli restaurálásáról értesítő feliratokon szintén szerepelt ez a monogramm; sajnos, oly töredékesek ezek az inskripciók, hogy pontos helyét stb. megállapítani nem lehet.¹⁴

6. A zágrábi horvát nemzeti múzeumban van egy aedícula formájú ólomtáblácska, alul nyél befogadására szolgáló hüvellyel, mellyel együtt öt és fél cm magas az egész. A Kulpából halászták ki Sziszeknél, 1913-ban. Annyit jegyeztem fel róla, hogy az aedícula két csavart oszlopa közt szembenéző nőalak áll, mellette agonisztikus szimbólumok; a mezőben pedig többek közt koszorú, pálmaág és monogrammnak fordított alakban (alul a P feje, két vízszintes szár pedig balra).

7. Ostiában, a kereskedő- és hajótestületek fórumán, ahol minden ilyen korporációnak külön helye volt, ez a megmaradt mozaik-padlókon ma is megkülönböztethető. A Calza által 38-iknak számozott mozaikon újra megjelöljük monogrammnak.¹⁵ Még pedig egy *tabula ansata*-ba foglalt és borostyánlevelekkel elválasztott S C F... betűk ábrázolásától balra, úgy, hogy a P félkörös feje az E betű felső részébe van berajzolva. Fontos, hogy egy szívalakú levélnek a szára fut át e monogrammon, úgy, amint még több ilyen levél is van mellette elszórva. A *tabula ansata* fölött két modius, köztük levél; fontos volna tudni, hogy gabonás vagy pénzes hordók-e.¹⁶

8. Vannak e monogrammnak olyan ábrázolásai is, ahol az eredeti értelem elhomályosul és e győzelmi jel egyszerű szerencsehozó szimbólum-féle lett, — úgy, amint Bruzza¹⁷ már megállapította. Ilyen egy mocsár feltöltéséről szóló felirat a *via Appia* egy szakaszán, Theoderich korából,¹⁸ vagy p. o. egy vámentességet biztosító táblácska¹⁹ Tusculum(?)-ból, a IV. sz. végéről. Ide kell számítanunk egy róma városi ércbárcát is, amely vagy rabszolga, vagy kutya nyakán volt és a viselő szökése esetére a tulajdonos nevét mondja meg.²⁰ A felírás alatt itten Krisztus-monogramm van koszorúban, mely mellett kétoldalt pálma és a mi P—E monogrammnak áll. Más ily bárcákon csak pálmalevél van.²¹

Noha ezen utóbbi emlékek már a keresztény korszakból valók, sőt részben a Krisztus nevének betűit is hordják, még sem számíthatjuk őket e jelkép szigorúan keresztény alkalmazásai közé. Láttuk már ugyanis, hogy ez az agonisztikus szimbólum a kereszt-

¹⁰ Igy: Lamer, Realenc. d. Klass. Altertumswiss. 13, 2005 és k. hasáb.

¹¹ Lamer, u. itt 2006, 2008 és k. hasáb. M. Ihm, Bonner Studien 230.

¹² R. Delbrueck, Consulardiptychen 218 és kk. II. N. 56.

¹³ Leghosszúfűzőkép: Daremberg—Saglio, Dict. des antiq. I. 2, 1198, 1536. kép.

¹⁴ CIL VI. 32086.

¹⁵ Calza, Bull. comm. 1916, 183. R. Paribeni, Not. d. scavi, 1916, 328. (V. ö. a többi betűkhöz a *navicularii Curbitani* mozaikját ugyanitt, amelyen az SNFC. rövidítés szerepel. Wickert, CIL. XIV 4549, 34 és 38

¹⁶ V. ö. például Delbrueck, Consulardiptychen 69, ezután az alább említendő aranymedaillonok szelvényében koszorúkkal, levelekkel és pénzeszsákokkal együtt. V. ö. az ilyen edényeket 3 pálmaággal: Bernhart Handbuch 31. tábla 4 (kontorniát), Sabatier, Les méd. contorn. VIII. tábla 4; Robert, Etude IV. t. 1. (Gabonaosztogatást gabonakalászos modiuussal szimbolizál Nerva sestertiusa *plebei urbanae trumento constituto* felirattal.)

¹⁷ Id. m. 64.

¹⁸ Diehl, Inscr. Lat. Christ. Vet. 35.

¹⁹ U. o., 62.

²⁰ CIL XV. 7192.

²¹ A. Blanchet, Rev. num. 1890, 481 felsorol még egy-két itt fel nem említett példát is.

ténységben teljesen a halálon vett győzelem gondolata köré csoportosul. Ha a játékokon való részvétel szenvedélyét nem is tudta a hatalomra jutott egyház letörni,²² de enyhítette vadságukat és állandóan küzdött ellenük,²³ úgy, hogy az irántuk tanúsított ellenséges magatartása egy pillanatra sem változott. Így a halál körüli komor és ünnepélyes gondolatkörben a hívságos cirkuszi diadal másra, mint a síron túli felmagasztosulásra, nem vonatkozhatott későbbben sem. A sírfeliratokon nemcsak a szóban forgó jelek, de maga a szöveg is gyakran használja e képeket; nézzünk rá példákat Diehl idézett corpusából.²⁴ A *martyrok sanguine purpureo mercantes praemia vitae* (1850A), *qui bene confessi vicerunt arma maligna, praemia victores Christi meruere coronam* (1911). Gyakran olvassunk tábláikon olyan kifejezéseket, mint: (Vitalis) *victricia dona reportans aeternam caelo meruit perferre coronam... praemia laeta sibi concessio munere sumens* (1851), *martyrii meritis... decorata nitet* (1980), stb.; *sanctum certamen* (2009) a *martyrium*. De nemcsak ők, hanem általában minden igaz hívő *praemia pro meritis capiet sub iudice iusto* (1044) és *palam[que] f[rus]at[ur] [in astris], quod meruit lacrimis* (3365); a *palma fidei* (974) az ő jutalmuk is. Az egyik kövön a pálmaág ábrázolása mellett ott áll a magyarázat: *cui palma ob[itu]s est viv[er]e (Christus)* (1062a). Egy másikon a halott megdicsőüléséről szóló sírvers mellett Krisztus-monogramm, horogkereszt és még más jelvények kíséretében oda van vésve a P—E monogramm, pálmaág- és koszorúval együtt (Diehl, 3359 a). Más sírtáblákon csak pálmaág kíséretében, vagy Krisztus-monogrammal, továbbá versenylő combján szerepel a P—E összevonás.²⁵

Világos mindebből, hogy mécsesünkre is csak e gondolatkörből kerülhetett a tárgyalat monogramm. Kétségtelen tehát, hogy ez sírmécsesnek készült. De különben is tudjuk, hogy Rómában a porta Praenestina körüli sírokból, a Callistus katakombáiban, a Priscilla coemeteriumában, stb., kerültek elő ugyanilyen darabok. Az örök városban ugyanis nagyon sok ilyent találtak s velük együtt olyanokat, melyeken csak pálmaág, vagy szívalakú levél van ábrázolva.²⁶ Utóbbiak tehát ugyanezen keresztény szimbolikát képviselik.

Kétségtelenül jobban körülhatárolhatjuk monogrammunk értelmét, ha az őt állandóan kísérő jeleket is szemügyre vesszük. A koszorú és pálmaággal felesleges foglalkozunk. De érdemes a szívalakú levél jelentését kutatni, amely minket már csak a pénzeken való szereplése miatt is érdekel.

A kontorniátokon e levelek ritkábban láthatók a kocsisok kezében, hanem elsősorban a muzikusok és az egyéb versenyeken győztesek jutalomdíjai. Szépen összeállította és magyarázta őket R. Zahn.²⁷ Robert²⁸ azt következteti az említett tényállásból, hogy elnyerésük nem volt olyan megtisztelő, mint a pálmaág. Mindenesetre a lóversenyeken is szerepeltek, mert nemcsak kocsisok kezében fordulnak elő, hanem lovak combjára vésve is.²⁹ Így tehát tévedett Zahn, aki karmesterek jelvényét látta volna bennük, — egy kontorniátón egész halom ilyen levél hever egy orgonista mellett (Sab. X. t. 9.). Azt már láttuk, hogy mindenütt párhuzamosan fordulnak elő a pálmaággal; az eddigi példákhoz tehetjük még egy Porphyrios nevű kocsis konstantinápolyi emlékének domborműveit,³⁰ egy lateráni keresztény sírkövet³¹ stb.

E levél pontos jelentését megtudni már csak azért is kíváncsi, mert a császárok

²² Friedländer—Wissowa, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms 2°, 1922, 36.

²³ P. o.: G. Schneider—Graziosi, Röm. Quartalschrift 29, 1915, 283 s. kk. II.

²⁴ Diehl indexében a *praemia, palma* stb. címszók alatt még számos példát lelhet, akit érdekel.

²⁵ F. Grossi—Gondi, Epigraphia cristiana, 1920, 68. I. Schneider—Graziosi, Nuovo Bull. die arch. crist. 18, 1912. 141 s. k. I. azt igéri, hogy corpusát fogja adni e monogrammoknak a ker. feliratokon.

²⁶ CIL XV. 6767 alatt számos példányt könyvelt el Dressel. V. ö. még Grossi—Gondi, id. h.; Bruzza, id. m. 60, stb. Nagy Lajos figyelmeztet még egy ily mécsesre az Orsz. M. Iparművészeti Múzeumban (798 sz.), ahová a Procopius gyűjteményből került, továbbá a bécsi Kunsthistorisches Múzeum példányára, ahol pálmaág is van a P—E mellett (F. Kenner, Die antiken Tonlampen des K. u. K. Münz- u. Antiken-Cabinets, etc., 1858, 103, Nr. 452.)

²⁷ Zeitschr. f. Num. 24, 1904, 359, s. kk. II.

²⁸ Id. m. 19. I.

²⁹ Robert, id. m. V. tábla 4.

³⁰ Jean Ebersolt, Revue archéol. 1911 II. 78, fig. 2, 3 és 5.

³¹ A lateráni múzeumnak egy *Titus Empor. qui viri* kezdetű sírtábláján p. o., mely kimaradt Diehl gyűjteményéből. (Oráns alakja, akihez galamb olajágat visz; két oldalán 2—2 pálma és szívalakú levél.)

és hivatalba lépő konzulok által rendezett ünnepek szimbólumai, illetve az ilyenkor szokásos ajándékozások tárgyai között is megtaláljuk. A császári bőkezűség ily nyilvánulásait *largitio*-nak nevezték a IV. sz.-tól kezdve, s a pénzügyminisztert *comes sacrarum largitionum*-nak. Ennek a jelvényei megmaradtak a *notitia dignitatum* c. polgári és katonai sematizmus képei közt és nemcsak itt, hanem a *comes rerum privatarum* insígniai közt is megvannak leveleink,³² arany és ezüst színben. Az említett császári ajándékozások alkalmával szétosztásra került arany medaillonok hátlapjának szelvényeiben a pénzverő jegyek mellett szintén előfordulnak leveleink, koszorúk, pénzes bödönök és egyéb tárgyak társaságában (Gnecchi, I medaglioni Romani, 10 t. 8; 11 t. 1; 15 t. 1; 18 t. 1; 36 t. 15 sz.), II. Constantiustól Honoriusig. Azután megtaláljuk e levelet (babérlevél, szív- vagy lapát formájában) az ilyen osztogatásokat megörökítő emlékek mindenféle fajtáján. R. Delbrueck új későrómai portré-művében p. o. a 68. táblán fog közölni egy méceszt Fausta portréjával, amely körül *missilia* van ábrázolva, köztük ily levelek. Aspar ezüst *missorium*-án Kr. u. 434-ből szintén ott vannak a levelek a többi szokásos ajándéktárgy mellett.³³ Az elefántesont diptychonok képei közt igen gyakoriak a levelek, még pedig sokszor (a nagyobb ezüstitálakon kívül) olyanforma kis kerek lapok tűnnek fel velük együtt,³⁴ melyek pénzek is lehetnének, de — kontorniátok is! Ha e megfigyelés helyesnek bizonyul, régi talány nyitját kapjuk meg általa.

A levél szerepe az ajándékozásban a következő kapcsolatok által válik bizonyos fokig érthetővé. Van egy vésett kő a berlini Antiquáriumban,³⁵ amelyen (Commodus-) pénzek és egyéb dolgok mellett, egy levél van ábrázolva. A *felici imperatori annum novum faustum felicem* felírás igazolja, hogy ez a hegyi kristály ujévi ajándékokat mutat be, — amint hogy maga is ez volt. Már most Hieronymus, a nagy pannoniai egyházatya, azt mondja (Vulg. Job. II. praef.) egy könyvében, hogy fogadják viszonzásul írását *pro flabello calathis sportellisque, munusculis monachorum*; tehát az ajándékok között ott szokott lenni a levélalakú legyező, a *flabellum* is. E levéllegyező az *arum colocasia* szív-alakú levelét utánozza; a *colocasia* pedig boldog idők jóslója, mert az új aranykor kezdetén ez terem először a földön többek közt, mint Vergilius IV. eclogájában olvasuk (v. 18—20).

Másrésről bizonyítani lehet, hogy a játékok győzteseinek jutalma is ilyen *flabellum* volt; t. i. (pálmalevélből) néha olyan legyezőalakúra van kivágva a kezükben vagy mellettük látható levél, amilyen természetes formájában nem lehet.³⁶

II.

Bemutatok egy másik kiadatlan keresztény méceszt is, amely a zalaegerszegi gimnázium régiségtárában van. Ezt Móra János gimnáziumi tanár, kedves barátom szíves közléséből ismerem s az általa küldött rajzon (2. ábra) mutathatom be. Szíves értesítése szerint Kaszaházán lették 1927-ben, amely Zalaegerszeggel összeépített kis falucska. Ennek a bronz függőmécsnek Krisztus-monogramja letört és úgy látszik, hogy a P alsó szárából hiányzik is egy kis darab. Ilyen keresztény függőmécssek szép számmal ismertek máshonnan is. Egy ismeretlen lehellyű példányt, mely a müncheni Museum antiker Kleinkunst tulajdona, a 3. ábrán láthatunk; vele egészen egyező darabok kerültek elő Róma és környékéről.³⁷ Azért választottam ezt, mert a griff-fej, nyakán gombos végű tarajjal a hazai kereszténység első életjeleitől az itteni pogányság egyik utolsó, előbbiekkel egykorú emlékéhez vezet el bennünket. Megvan ugyanis ugyanez a griff a polgárdii

³² H. Omont Not. dign. 31, 32, 75 és 76 táblák.

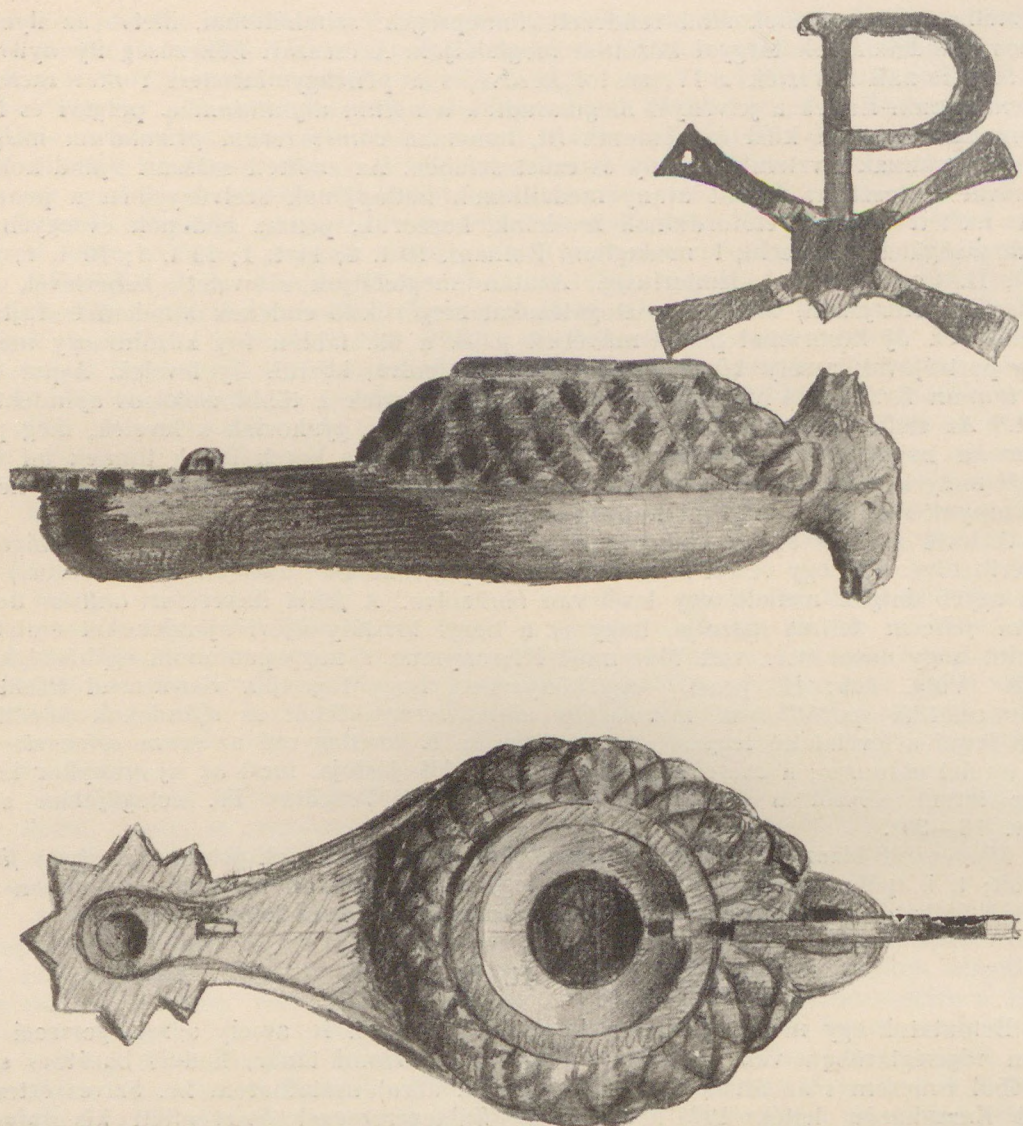
³³ R. Delbrueck, Consulardiptychen 35. tábla.

³⁴ Ugyanitt 11—12, 16, 22, 23, 24—25, 32, 34 táblák; l. még a 7 és 10. táblák leveleit is.

³⁵ A. Furtwängler, Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium, 1896; 58. tábla, 8100 szám. Téved, hogy phallikus szimbólumok is vannak itt ábrázolva.

³⁶ R. Zahn, id. m. 359. J. Banko, Jahreshefte d. österr. arch. Instituts 25, 1929, 122 és u. itt Taf. II. — Vajjon Martialis ismert helye (III. 82, 10. sqq.), ahol *prasinum flabellum* van említve, nem tartalmazhat-e a *prasinum* cirkuszi fakciojára való célzást?

³⁷ G.—B. de Rossi, Bull. arch. crist. 5, 1867—68, a 80. l. melletti táblán 1. sz. és 77. l. További példányok és irodalom: O. M. Dalton, Catalogue of Early Christian Antiquities . . . of the Br. Mus., 1901, Nr. 501—502, O. Wulff, Althristliche, mittelalterl. . . Bilderwerke, 1909, Taf. 35, Nr. 763 és 170. l. stb.

2. ábra.

ezüst háromlábbon, amelynek gondos ismertetését és pompás képeit nemrég közölte Erdélyi Gizella dr., az Archaeológiai Értesítő 1931. kötetében (v. ö. az 5—6. képeket nála). A IV. sz. második felére való datálását megerősíti egy további megfelelő griff-protome egy új skóciai ezüstleletben,³⁸ ahol a túlhangsúlyozott gyöngykör-beszegés és a beponcolt pontsorokkal körített bemélyedő levéldísz (a polgárdii tripuszon id. m. 6. kép) szintén és sokszorosan előfordulnak.³⁹ A pogányság nálunk szívósan tartotta magát: az egyik aquincumi mithraeum még I. Valentinianus korában is használatban volt.⁴⁰

III.

A zágrábi múzeumnak szép sorozata van azokból a római ólompecsétekből, amelyeket akkor is árucsomagok lezárására használtak, mint ma is és amelyeket Sziszek-

³⁸ Alexander O. Curle, The Treasure of Traprain, 1923, 31. tábla.

³⁹ U. ott, 8, 27. táblák és 27. ábra (levelek); sok. — Meglepő analógiái vannak a tripusz szívalakú díszeknek a szasszanida művészetben. P. o. Sarre, Die Kunst des alten Persien, 1922, 108 táblán (a kardon).

⁴⁰ Kuzsinszky Bálint, Pannonia és Dácia (Szilágyi, A M. Nemzet Tört. I. köt.), 229 és k. l.

3. ábra.

nél szedtek ki a Kulpából. Van ezek közt néhány keresztény is (4á. 1., 3-4. kép); bizonyára innen származik a M. Nemzeti Múzeum ismeretlen provenienciájú szép példánya is (4á. 2. kép). E 12—18 mm átmérőjű darabokat erősen felnagyítva mutatják a képek, leírásuk a következő:

1. Előlap. Jobbranéző rövidhajú és ruhás férfimellkép, gyöngykörben. Körirata, mely jobbról-balra fut és az ábrázolt homlokánál kezdődik: MAX—IMIN. — Hátlap: Gyöngykörben XP. (monogrammban). — Zágráb.

2. Ugyanolyan, mint az előbbi, de az előlap körirata MAXIM—INE. — Budapest.

1.

2.

3.

4. ábra. (K. b. 2:1).

4.

3. Előlap: Gyöngykörben háromsoros felírás: PRO—BANTE—PP. — Hátlap: Gyöngykörben három sorban: FELIX—VIVAS—XP. — Zágráb.

4. Előlap: Gyöngykörben szembenálló Mercurius, erszénnyel és caduceussal. — Hátlap: Gyöngykörben a közepén Krisztus-monogramm, körülötte (balról jobbra futó) körirat: MAR[ty]RI.

Feltűnik a feliratok megszólítás alakjában való fogalmazása. A 3. sz. pecsét egyik oldalán *Felix vivas (in Christo)* volna a szöveg; de vocativusban állnak a *Maximinus* és *Martyrius* nevek is. A 3. sz. előlapjának valószínű értelme *probante p(rae)p(osito) (stationis vectigalis)* és így egy vámállomás ellenőrző-bélyege lehet.

Az utolsó darab furcsa keveréke a keresztény és pogány hitnek: Merkúr az egyik felén, Krisztus kezdőbetűi a másikon. Sok ily furcsa keveredés tükröződik a pannoniai emlékeken. Különbözik nem meglepő a kereszténység hangoztatása ily kereskedelmi jellegű tárgyakon, már csak azért sem, mert a papok is erősen foglalkoztak kereskedelemmel ez időkben; egy 379-ből való törvényből (C. Th. XIII. 1. 11.) tudjuk példának okáért, hogy az illyricumi papság erős vám, illetve adókedvezményeket élvezett. A. A.

Elagabalus új aureusa.

A régi numizmatikai irodalomban közzétett, de azóta nyomaveszett Elagabalus aureusnak létezése nyert beigazolást a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának új szerzeménye által. Cohen — Mionnet nyomán¹ — a 283. sz. alatt a pénznek csak a hátlapleírását adja, mert a darab hollétét akkor már nem tudta megállapítani. E hiányt most módunkban áll pótolni.

Av.: IMP CAES. M. AUR. ANTONINUS P F AUG — A császár páncélos mellképe j. paludamentummal.

Rev.: TRIB P .I.I Az exergueben: COS II PP Elagabalus quadrigában b. halad.

Átm.: 20 mm. Súly: 6.77 gr. (lukas).

Az aureus — datálása szerint — a Kr. u. 219. évből származik. Mivel ekkor a még mindig Keleten időző császár semmiféle diadalt nem aratott, az ünnepélyes quadrigás ábrázolás nem triumphusra vonatkozik, hanem az ő második „processus consularis“-ára². Ez az ábrázolás Róma verdéjéből, csak a császár harmadik consulságával kapcsolatban lévő arany, ezüst és bronz emissióról ismert, amikor Keletről már ide megérkezett.

Az aureus magas reliefű portréja, a telt arc, a kerekded fej, a haj kezelési módja s a betűk karaktere — különösen jellemző a B, P és R betűk formája —, általában a föniciai, de különösen Berytus pénzeinek stílusával annyira megegyező, hogy verdehelyét ide kell helyoznunk. Ezt megerősíti az a körülmény is, hogy ebben a nagy kikötővárosban, mely közelfeküdt Emisához, ahol a császár született s a napisten főpapja volt, uralma alatt feltűnően sok latin legendájú pénzt vertek.

Jónás Elemér.

¹ T. E. Mionnet: „De la rareté et du prix des medailles romaines“, 1827. Tom. I., p. 348.

² V. ö. pl. Maxentius FEL PROCESS CONS III AUG köriratú pénzeivel, amelyeknek ábrája azonos. (Coh. 60–63. sz.)

Fälschungen von Antoninianen aus der Sammlung Cousinéry.

Als ich im Anfang meiner Tätigkeit im Wiener Münzkabinet die Spezialsammlung des Kaisers Probus, die Missong angelegt hatte, durchsah, fand ich manche Stücke, die durch ihre feine Ausführung und die eigentümlich grauschwarze Patina von den anderen Antoninianen abstachen. Ich freute mich anfangs über die schön erhaltenen Stücke umsomehr, als auch Missong sie mit anerkennenden Worten wie „sehr silberhältig“ bezeichnet hatte. Bald aber fiel mir auf, dass Voetter diese Stücke in seinem handschriftlichen Katalog nicht verzeichnet hatte, obwohl manche von ihnen der einzige Vertreter eines bestimmten Typus waren. Einige Zeit nachher kam Prof. Alföldi aus Budapest, der ausgezeichnete Kenner der römischen Numismatik des dritten nachchristlichen Jahrhunderts, nach Wien und ich zeigte ihm den neugeordneten Probus. Als er nun eines der oben genannten Stücke erblickte, erklärte er mir, dass er sie von seinen früheren Arbeiten am Wiener Münzkabinet kenne und dass es feine Gussfälschungen seien, wie man sie durch den sogenannten Schleuderguss herstellen kann.¹ Da mich die Sache interessierte, durchforschte ich nun auch die Hauptsammlung nach weiteren Stücken dieser Art und fand eine erkleckliche Zahl, die als echt eingelegt waren. Sie begannen mit Claudius II. und enden mit Herculus. Weitere Nachforschungen, die ich persönlich vornahm, ergaben, dass auch in der ebenfalls aus Wiener Münzkabinet gekommenen Sammlung Westphalen, sowie in der in Wien befindlichen Sammlung Trau solche Stücke vorhanden waren. Überraschend aber war es, als ich auch in der Sammlung des Britisch-Museums in London und in der Sammlung der Bibliothèque Nationale in Brüssel diese Fälschungen unter den echten Stücken eingelegt sah. Jüngst hat mir der bekannte englische Numismatiker Dr. Lawrence ein Exemplar geschickt, das ebenfalls in diese Gruppe gehört. Ich gebe zunächst ein Verzeichnis der mir bekannten Stücke kurz nach Cohen, wobei freilich Münzstätten und Abschnittezeichen fehlen.

A) Wiener Hauptsammlung:²

<i>Saloninus</i>	Coh. 87
<i>Victorinus</i>	„ 9, 90, 101, 112, 133, 1 Barbar
<i>Tetricus P.</i>	„ 17, 43, 54, 55, 71, 95, 111, 154, 207, 2 Barbaren
<i>Tetricus F.</i>	„ 5, 48, 88, 1 Barbar
<i>Claudius II.</i>	„ 21, 43, 44, 50 (Rom und Siscia), 79, 114, 230, 265, 268, 313, 315
<i>Quintillus</i>	„ 5, 8 var, 28, 29, 52, 70
<i>Aurelianus</i>	„ 60, 105, 142, 147, 183, 192, 215, 225
<i>Severina</i>	„ 12, 14
<i>Tacitus</i>	„ 7, 24, 37
<i>Probus</i>	„ 37 (2), 39, 211, 252, 256, 402, 420, 519, 533, 558, 708 var, 816, 888 894, 900
<i>Carus</i>	„ 18 (2), 37, 48, 56, 69, 90, 110
<i>Carinus</i>	„ 111
<i>Numerianus</i>	„ 22, 63, 120
<i>Diocletianus</i>	„ 61, 149, 151, 153 (2), 163, 201, 228, 362, 367, 455
<i>Herculus</i>	„ 282, 285, 313, 333, 427, 434, 517 var, 523, 557, 589, 669

B) Sammlung Missong:

<i>Probus</i>	Coh. 36, 37, 103, 105, 137, 252 (2), 254, 267, 305, 358, 418, 427, 437 (2), 478, 488, 566, 579, 584, 617, 644, 672, 695 var
---------------	--

C) Sammlung Westphalen:

<i>Numerianus</i>	Coh. 118
<i>Diocletianus</i>	„ 259 ³ (2), 440
<i>Herculus</i>	„ 650

¹ Ich halte es für zwecklos, eine Abbildung zu bringen, da das Charakteristische dieser Stücke, die eigentümliche Patina und der gefeilte Rand nicht zum Ausdruck käme. Im Bild würden sie von echten Stücken nicht zu unterscheiden sein.

² Es gibt im Wiener Münzkab. noch einige Stücke, die dieselbe Arbeit zeigen, die aber vielleicht zufällig nicht das Zeichen d. Slg. Cousinéry haben. Probus 37, 67, 888, 900, 928. Diocletianus 228. Herculus 362, 644, 670.

³ Cohen hat in der 2. Auflage, wie so oft, durch die unglückliche Wendung „même légende“ eine Verwirrung gestiftet, so dass von Nr. 250 ab immer Juppiter mit dem Blitz gemeint ist. (S. 1. Aufl. 247 ff.)

D) Sammlung Trau:

<i>Gallienus</i>	Coh. 518
<i>Salonina</i>	" 121
<i>Claudius II.</i>	" 50
<i>Aurelianus</i>	" 94, 105, 113, 183
<i>Carus</i>	" 49, 93
<i>Numerianus</i>	" 54

E) Sammlung des Britisch-Museum:⁴

<i>Probus</i>	Coh. 58, 232, 295, 546, 591
<i>Carinus</i>	" 135
<i>Diocletianus</i>	" 42, 151, 366, 432, 532
<i>Herculius</i>	" 32, 101, 282, 317, 324, 427, 519

F) Sammlung Lawrence, London:

<i>Herculius</i>	Coh. 670
------------------	----------

Die Prüfung dieser Liste ergibt dass es sich durchwegs um Antoniniane, zumeist ganz gewöhnliche Typen handelt. Ab und zu kommt dieselbe Cohen-Nummer zweimal vor, doch betrifft es verschiedene Exemplare, da die Abschnittszeichen oder die Münzstätten verschieden sind. Auffallend ist es, das gerade die westlichen Münzstätten, vor allem Lugdunum, am stärksten vertreten sind. Aus dem Osten kenne ich nur wenige Exemplare aus Cyzicus und Antiochia.

Wichtig ist zunächst die Frage nach der Herkunft dieser Fälschungen. Die meisten Stücke enthält, wie die Liste zeigt, die Wiener Hauptsammlung. Diese aber tragen alle das Zeichen der Sammlung Cousinéry. Aber auch die Exemplare der Sammlung Missong und Westphalen haben, wenigstens zum Teil, dieses Zeichen, einen Strich von weisser Ölfarbe. Sie werden also als Dubletten aus der Wiener Hauptsammlung abgegeben worden sein, da ja zwischen diesen Männern und den Beamten des Münzkabinettes allzeit ein reger Verkehr gepflogen wurde. Dasselbe dürfen wir mit Sicherheit für die Sammlung Trau annehmen. Die Londoner Stücke stammen aus der Sammlung des Grafen De Salis. Da nun, wie es aus den gleichartigen Bestrebungen dieses berühmten englischen Numismatikers und Missongs hervorgeht, zwischen diesen beiden Männern offenbar Beziehungen stattfanden⁵ wäre es nicht ausgeschlossen, dass De Salis diese Stücke von Missong, der sie wieder aus der Wiener Sammlung hat, bekam. Doch ist auch eine direkte Erwerbung aus Paris möglich, da ein Stück der Sammlung Trau von Rollin stammt.

Wie kam nun Cousinéry zu diesen Stücken? Louis-Esprit Cousinéry, der von 1747 bis 1833 lebte, war Konsul der französischen Regierung in der Levante und betätigte sich als eifriger Sammler.⁶ Er stand auch in reger Korrespondenz sowohl mit Eckhel, als auch mit Neumann und Steinbüchel. Zahlreiche Briefe im Archiv des Wiener Münzkabinettes geben noch Zeugnis davon. Von seinem Briefwechsel mit Eckhel sind 22 Briefe vorhanden, die vom 22. Juni 1783 bis 2. April 1797 reichen, von dem mit Abbé Neumann 17 Briefe vom 30. März 1797 bis etwa 1813.

Cousinéry hat bekanntlich seine Sammlungen an drei Kabinette, München, Paris und Wien, verkauft. Die Sammlung, der die oben genannten Fälschungen angehören, wurde zum erstenmale im Jahre 1817 der österreichischen Regierung angetragen. Sie umfasste 110 Aurei, 742 silberne und 2542 kupferne Münzen des „Bas-Empire von der Zeit des Gallienus bis dem letzten Paläologen“. Die Verhandlungen schleppten sich hin und erst im Anfang des Jahres 1819 wurde der Kauf in Paris durch den österreichischen Gesandten Freiherrn von Vincent abgeschlossen. Cousinéry musste noch 60 griechische „Medaillen“ und 8 Kreuzfahrermünzen hinzufügen und erhielt insgesamt 2300 Dukaten. Den grösseren Teil dieser Sammlung besass er schon, als er das erstmalig im Osten war, also bis 1803, wie aus einem Briefe an den Banquier de Gamera in Wien (seine Sammlung befand sich damals in den Händen der Gläubiger) hervorgeht.

Es fragt sich nun, wie diese Fälschungen in die Sammlung Cousinéry gekommen sind.

⁴ Die Liste ist nicht ganz vollständig. Die Brüssler Stücke habe ich nicht notiert, es sind nicht viele.

⁵ Vgl. Kubitschek, Num. Zeitschr. 1915, p. 142, Anm. 2. „Während des Druckes erfahre ich, dass Salis und Missong ein oder mehrere Male zu London in persönlichem Gedankenaustausch und seither in brieflichem Verkehr gestanden seien.“

⁶ Ausführliches bei M. Louis Bergasse, Souvenirs de Marseille et des Échelles du Levant au XVIIIème siècle, Marseille, Barlatier, 17—19 rue Venture. Jetzt auch in S.—A.; danach wird zitiert. Vergl. auch Bergmann, Pflege der Numismatik III, 54, Anm. III.

⁷ Bericht des Direktor Steinbüchel vom 1. Dezember 1817.

Gaebler hat mich zuerst auf den Fälscher *Osman Bey* aufmerksam gemacht.⁸ Später fand ich einen Verweis Münsterbergs zur Sammlung Ainslie und endlich hat Voetter zu einem Stück der Sammlung Trau dazugeschrieben O. B., vielleicht von Münsterberg belehrt. Bekanntlich hat Cousinéry zuerst die Fälschungen dieses dunklen Ehrenmannes aufgedeckt. In einem Briefe an Eckhel, der aus Smyrna vom 2. Jänner 1795 datiert, finden sich folgende Stellen:⁹ J'ai été obligé de faire un voyage à Constantinople où j'ai acheté il y a deux ans la collection du feu Comte Kotzi connu sous le nom de Osman Bey et dont l'Abbé Sestini a publié quelques médailles je dois vous prévenir que dans la collection du feu Osman Bey j'ai trouvé toutes ou presque toutes les médailles publiées par l'Abbé Sestini et que la plupart sont fausses, c'est à dire retouchées au burin, et que je n'ai pu assez m'étonner que Mr. l'Abbé Sestini ait pu être sa dupe. Je vous donnerai quand vous le voudrez la description de ces médailles fausses et un détail sur les monnaies primitives qui ont servi à cette falsification.

Daraufhin klagt Sestini in seiner prefazione der descriptio numorum veterum p. IX. seq. „E' vero bensì, che principiare devo da condannare me stesso per aver contribuito a spargere alcuni errori Numismatici, sopra i quali prendo qui per altro l'occasione di ritrattarmi, mentre me ne fu imposto in una maniera non troppo plausibile da una persona apostata non solo a Dio, al suo Sovrano, ma anco alla Numismatica, e la quale persona aveva un' arte particolare nel ritoccare al bulino le medaglie antiche, a tal segno, che anco il più esperto poteva, per un semplice esame restarne deluso, come accade a me stesso.“

Ausführlich spricht dann Cousinéry in einem zweiten Brief darüber:

Monsieur

A Smyrne, le 2. Juin 1796

Lorsque vous m'avez témoigné le désir d'avoir mon opinion sur les médailles de la collection d' O. B. que j'ai achetées il y a environ trois années et que Mr. l'Abbé Sestini avait publiées parmi les Médailles rares de la collection de Mr. Ainslie, vous avez invoqué la vérité pour réunir plus de moyens de purger l'étude de la numismatique de tout ce qui la rendait obscure et pénible, ainsi que vous le faites avec tant de succès. Nulle considération ne pouvait m'empêcher de me rendre à vos instances; mais en dénonçant un nouveau Goltzius, je dois à Mr. Sestini la justice d'avouer que j'ai eu plus d'avantage que lui dans l'inspection des médailles du cabinet dont il s'agit. Je pourrais même vanter les connaissances de cet auteur, si son ouvrage que vous citez souvent avec éloge n'en était une preuve.

Ce n'est en effet que par degrés que je suis parvenu à connaître la manière du faussaire. Diverses médailles latines d'argent de sa collection très maladroitement refaites au burin et que je conserve, ont déterminé mes soupçons. De là mes doutes sur l'intégrité de nombre de pièces en bronze, soit grecques, soit latines. J'ai réuni toutes les suspects, et c'est à force de comparaisons et de soins que j'ai pu épurer ma propre collection du fâcheux supplément qui s'y était introduit.

Le nombre de ces médailles toutes refaites, s'est monté à près de deux cent cinquante; c'est le fruit d'un travail presque inconcevable. Les lettres y ont toujours la même forme, souvent inégales tantôt trop lâches, tantôt trop serrées, rarement conservées sur la ligne horizontale.

Mes observations ont aussi porté sur le vernis qui a été employé partout où le burin a travaillé, soit sur le profil des têtes, soit sur les légendes. Ce vernis est d'un vert pâle et aisé à enlever. Je me suis aussi aperçu que sur certaines pièces l'eau forte a été employée, qu'elle a laissé un grain qui démarque la main du faussaire; je suis enfin parvenu à distinguer ses progrès dans l'art de métamorphoser les médailles communes en médailles rares jusqu'à celle de Vitellius d'Ilium qui en est le chef d'oeuvre.

Il est donc aisé de justifier Mr. l'Abbé Sestini par la lenteur que j'ai mise à mes découvertes en ce genre et par la multiplicité de mes moyens de comparaison. Vous savez, Monsieur, que nombre de savants ont été jetés souvent dans l'erreur par d'habiles faussaires. Mr. Sestini a pu d'autant moins éviter le piège qui était tendu à sa curiosité qu'il était plus éloigné des lieux où l'on fait métier de falsifier le travail des anciens et qu'il imaginait qu'Osman Bey résidant parfois dans l'Asie y avait fait emplette de toutes les médailles qu'il lui montrait bien rangées dans des tablettes.

Il est à ma connaissance que O. B. s'est joué de la crédulité de diverses personnes et j'ai lieu de croire que pendant le séjour qu'il faisait de temps en temps à Constantinople il a vendu indirectement des pièces fausses, qui peuvent s'être glissées dans la collection de Mr. Ainslie. J'ai examiné dernièrement dans cette capitale une collection entreprise depuis peu de temps. J'y ai trouvé des médailles décidément de la même main.

⁸ Vgl. *Gaebler*, Zur Münzkunde Makedoniens VIII, Anm. 4 u. 5 (Zeitschr. f. Num. 1926, p. 191. Vgl. jetzt auch Bergasse, a. a. O. 22 ff.

⁹ Ich habe nur die Orthographie geändert.

Es wäre also zunächst an Osman Bey als den Urheber unserer Antoninianfälschungen zu denken, da Cousinéry auch von monnaies latines spricht und der Grundstock seiner Sammlung noch aus dem Orient stammt. Dem steht aber gegenüber, dass sich Cousinéry so intensiv mit den Arbeiten Osman Bey's befasst hat und seine „Hand“ sofort erkennt. Auch ist es klar, dass Osman Bey seine betrügerischen Manipulationen zu gewinnsüchtigen Zwecken gemacht hat. Das ist aber bei den geringwertigen Stücken, von denen selbst die echten um wenig Geld zu haben sind, ausgeschlossen.

Wir müssen also den Fälscher anderswo suchen. Am plausibelsten erschien es mir anzunehmen, dass ein Sammler von Münzen der späteren Kaiserzeit, der eine sehr geschickte Hand hatte, wie wir es z. B. vom „berühmten“ Becker wissen, die ihm fehlenden Stücke aus einer anderen Sammlung für sich abgegossen und in seine Sammlung eingelegt habe. So kommt es, dass sogar Stücke mit Doppelschlag abgegossen sind. Diese Sammlung wurde dann offenbar in Frankreich verkauft und ging entweder als ganze oder zum Teil in den Besitz Cousinéry's über. Für die Provenienz aus Frankreich würde auch das Vorwalten westlicher Münzstätten, namentlich Lugdunums sprechen, sowie das Vorkommen dieser Stücke in Brüssel und London, sowie bei Rollin.

Schliesslich wähe noch die Frage zu beantworten, ob Cousinéry diese Fälschungen erkannt hat, also bei ihrem Verkauf mala fide gehandelt habe. Nach dem Charakterbild, das wir von ihm haben, ist dies ausgeschlossen. Man darf sich nicht zu sehr wundern, dass auch ein so scharfer Beobachter und guter Kenner wie Cousinéry sich täuschen liess.¹⁰ Ich habe bereits eingangs erwähnt, dass diese Gussfälschungen oft so geschickt gemacht sind, dass man sie nur aus dem Vergleich mit anderen Stücken derselben Art, die deutliche Gussblasen zeigen, erkennt. Denn alle Stücke sind von derselben Hand. Sie sind wie ich mich überzeugt habe, aus Kupfer und bald stark versilbert, dass man sie für Silberstücke halten könnte, bald schwach überzogen, dass der Kupferkern durchschimmert. Dagegen ist fast überall der Rand so deutlich und un schön befeilt, dass man sich doch ein wenig wundern muss, dass sie so lange für echt gehalten wurden. Denn auch dieser Umstand, dass nämlich diese Stücke bis in die letzte Zeit als echt in den grossen Sammlungen lagen, spricht zu Gunsten Cousinéry's. Man fand überhaupt an silbernen Antoninianen nichts Bedenkliches, da sie selbst bei so verlässlichen Autoren wie Banduri und Eckhel erwähnt werden. So finden wir z. B. in der Doctrina Numorum bei Probus (VII. p. 503) ein Stück beschrieben als argentei purissimi, das der Silberabschlag des gleichen Aureus bei Gnechi I, 9, 2, sogar mit dem fein eingeritzten AV im Abschnitt ist; gleich darauf ein zweites Stück als AR aus Banduri, das ein Antoninianus aus der Münzstätte T ist.

K. Pink.

Antoninianusok hamisítványai a Cousinéry-gyűjteményből.

Amikor a bécsi éremtárban Missong híres gyűjteményét átdolgoztam, (amely tudvalevőleg Probus császár pénzeiből áll kizárólag,) feltűnt nekem, hogy egy egész sereg pénznek egyforma szürkésfekete patinája és egyforma kinézése, jó fenntartása van. Maga Missong elismerő szavakkal emelte ki ezeknek a daraboknak a becsét az alájuk tett cédulákon, csak az volt feltűnő, hogy Voetter Ottó nem jegyezte be őket a gyűjtemény kéziratos katalógusába. Később azután Alföldi András figyelmeztetett rá, hogy ezek finoman öntött hamisítványok. Mivel a dolog érdekelt, utána néztem a törzsgyűjteményben is, ahol szép számmal találtam ilyeneket, II. Claudiusától egészen Herculusig. Ezenkívül a bécsi éremtárba került Westphalen-féle és az ugyancsak bécsi Trau-gyűjteményben is leltem ehhez a sorozathoz való darabokat. Meglepődtem azonban akkor, amikor Londonban, a British Múzeumban és a brüsszeli éremtárban is felfedeztem e sajátos hamisítványokat. Legújabbán pedig az ismert angol numizmatikus, Lawrence dr. is küldött egy példányt belőlük. Cikkem német szövegében megtalálhatók az általam feljegyzett darabok Cohen-számai.

Ha ezt a listát áttekintjük, szembe ötlük, hogy e hamisítványok mind antoninianusok, még pedig majdnem mind egészen közönséges típusúak. Feltűnt nekem az is, hogy a legtöbb példány a nyugati pénzverdék vereteit utánozza és hogy a keletiek közül alig akad

¹⁰ Noch im Jahre 1809 schreibt er in einem Briefe an Abbé Neumann (A Paris le 30. Mars 1809) Il est d'ailleurs nécessaire d'avoir toujours sous les yeux des exemples de l'habileté de certains faussaires qui ont travaillé avec plus d'adresse que beaucoup d'autres. On parviendra enfin avec tant de comparaison à détruire cette maladie de nos cabinets et qui ne sera plus que pour des apprentis.

néhány közülük. Ami ezeknek a hamisítványoknak a származását illeti, jó útmutatással szolgál az a körülmény, hogy a szélükön egy olajfestékkel húzott fehér vonal van, ami a Cousinéry-gyűjtemény jelzése. Ugyanezt a jelet viselik — legalább is részben — a Missong- és Westphalen-gyűjteményből való darabok. Azt hinném, hogy utóbbi numizmatákhoz a bécsi törzsgyűjtemény duplumaiban gyanánt kerülhettek ezek az öntvények, úgymint a Trau-gyűjteménybe is, sőt még a londoni daraboknak is ez lehet a származása. Tudniillik ezek De Salis grófnak a gyűjteményéből valók, aki Missonggal élénk összeköttetésben volt. Nincs azonban kizárva az sem, hogy közvetlenül Párisból jöhettek De Salishoz, mert a Trau-gyűjtemény egy példánya szintén Rollintól való.

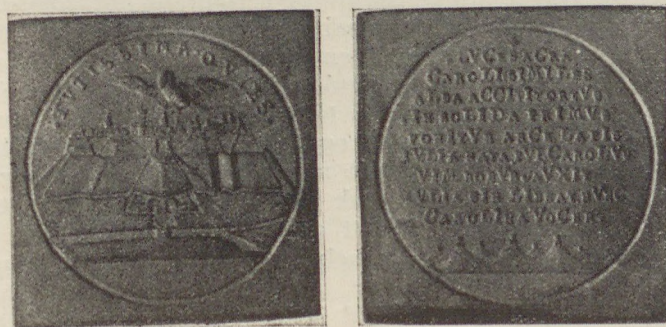
Hogyan jutott Louis-Esprit Cousinéry ezekhez a hamisítványokhoz? Ez a férfi, aki 1747-től 1833-ig élt, a francia kormány megbízottja volt, a levantei francia kereskedelmi érdekek óvására és szorgalmas éremgyűjtő. A német szövegben közöltem néhány szemelvényt abból az érdekes levelezésből, amelyet Eckhel-lel és Neumann abbával folytatott, s amelyben egy Osman Bey néven ismert hamisítóról húzza le a leplet. De kiderül ezekből az is, hogy ez az Osman Bey másféle fajtájú és technikájú hamisítványokat gyártott. Ezért tehát arra a gondolatra jutottam, hogy a későrómai pénzek valamely ügyes kezű és lelkiismeretlen gyűjtője másolta le a nála hiányzó darabokat, mások eredeti példányairól. Ennek a másolónak Franciaországban eladódott anyaga kerülhetett Cousinéryhoz; már csak azért is Franciaországban kell keresnünk a kiindulási pontot, mert ezen utánzatok legnagyobbára a nyugati pénzverdék jegyeit mutatják és Nyugateurópában találjuk magukat a hamisítványokat is. Maga Cousinéry kétségtelenül tiszta jellemű ember volt, aki nem követett el ilyen gazságot. Azt sem kell csodálnunk, hogy nem jött rá e pénzek hamisított voltára, mert rendkívül finom öntvények. Csak a peremükön lehet mindjárt felismerni őket, ahol mind durván körül vannak reszelve. Úgy látszik, a közönséges antoninianusoknál nem is gondolt senki sem ilyen visszaélésekre és még Banduri és Eckhel is publikált belőlük néhányat.

Cousinéry gyűjteményét a müncheni, párisi és bécsi éremtáraknak adta el. Azonban Alföldi figyelmeztet, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában és más gyűjteményekben is látott már ilyen darabokat; úgy látszik, hogy igen sok készült belőlük.

Bécs.

Pink Károly.

A gyulafehérvári erőd alapítási érmének csegelyváltozata 1715-ből.

E csegely a Reschnél 117—119. számok alatt leírt és a 70. táblán ábrázolt közismert érem különös változata. Ezüst csegely, 40×40·7 mm., 25·44 gr., a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában. A változat úgy tekinthető, mint az eredeti kompozíciónak próbaverete.

H. L.

A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban.

I. Művészettörténet és numizmatika.

A kapcsolat a művészettörténet és numizmatika között nem új dolog. Egyetlen kézikönyv sem mulasztja el viszonylatuk fontosságára rámutatni, s éppen ezért feltűnő, hogy mily kevésbé vették igénybe a stílkritikai alapon való vizsgálódást érmészeti kutatások céljaira. A klasszika-archeologia területén kívül, melynek összehasonlíthatatlanul megalapozottabb metodikája a synoptikus tárgyalási módot mindenféle vonatkozásban lehetővé, illetve egyenesen szükségessé teszi,¹ e programmszerű követelmények csupán a pénzveréstől lényegében mégis eltérő emlékéremművészetben találtak nem éppen gyakori visszhangra. Első pillanatra csaknem természetesnek tűnik föl, hogy a középkori pénzek területén így történt. A középkori művészet nagyfokú névtelensége következtében, a művészettörténeti kutatás éppen ebből a korból legfeljebb egy „név nélküli művészettörténetet” adhat, amelyik a pozitív eredményeket kereső szakember szemében nem valami különösen vonzónak tűnhetik fel. Másrészt pedig, ha valaki úgy nézi a régi pénzeket, mint a stílustörténeti vizsgálatok tárgyait, nem igen lát bennük mást, mint egy kézműves-eljárás termékeit, melyek minden műtörténeti kutatás végcéljának, a formai átalakulások megismerésének kritériuma gyanánt nem használhatók. Nézetem szerint azonban e két álláspont közt tatóngó úr mégis nehézség nélkül áthidalható. Ha a középkori műtörténeti kutatás legtöbbször a nevek és pontos dátumok megállapításáról is le kell hogy mondjon, mégis az utóbbi évtizedekben végtelen finomra kicsiszolt stílkritikai analízis segítségével gyakran módjában áll világosan felismerhető iskolákat helyileg és időbelileg elkülöníteni, sőt bizonyos esetekben szorosan körvonalazható művészegéniségek egész munkásságát megállapítani. A verési eljárással szervesen összekötött konzervativizmus ellen emelt kifogások a művészettörténet részéről végül könnyen ellensúlyozhatók a magasra értékelt ötvösművészetre való utalással, amelyikről egy roppant kiterjedt specifikus stílustörténeti irodalom ismeretes, melynek eredményei a nagy művészetek tanulmányozásából vett eredményeknek semmiben sem állanak mögötte. Az ötvösművészet és pénzverés közt pedig a legszorosabb technikai és stilisztikai kapcsolat áll fenn, sőt a XII. század vége óta ugyanazon mesterek gyakorolták e két mesterséget. Ez időtől kezdve a pénzverők többé nem a király miniszterialisai voltak, hanem polgári mesteremberek, akik abban az időben, mikor a munka a verdékben szünetelt, vagy amikor a pénzbeváltással elfoglalva nem voltak, arany- és ezüstművek készítésével foglalkoztak, minthogy a magyar viszonyok szerint a pénzverőkben a munka Hóman meggyőző fejtegetései szerint csak az év egy részében — legfeljebb 10 hétig — tarthatott.²

A pénzverés eszerint egyáltalán nem megvetendő fejezet az ötvösművészet történetében s annál kevésbé hanyagolható el, minthogy a figurális ábrázolások (szentek és királyok) a nagy művészetek hasonló ábrázolásaival párhuzamosan jelennek meg. Különösen az ikonográfiai kapcsolatok szorosak az éremképek, valamint a festészeti és szobrászati emlékek között s igazolják ebben a vonatkozásban is a középkori művészeti és életformák zárt egységét. Meghatározás tekintetében is tulajdonképpen csak bizonytalan határ vonható az érem (pénzdarab) és az ötvösség egyéb alkotásai között. Elsősorban is a késő római és népvándorlási kor óta a pénzdarab már magában is mint egy csinos ékszer szerepelt, másfelől pedig a kereskedelem is csak ritka esetben bonyolódott le kizárólag pénzforgalommal. A kora középkorban emellett az arany- és ezüströggök (massae, pecuniae argenti) igen nagy szerepet játszottak,³ melyeket aztán a késő középkorban arany- és ezüstékszerekből álló masszák váltottak fel. A magyar ötvösművészet virágkorából származó ajándéktárgyak Nagy Lajos, Zsigmond és Korvin Mátyás idejében nagyrészt kimonodott fizetésjelleggel bíró adományok. Amikor Zsigmond Angliából visszatérve, az angol király gazdag ajándéktárgyait Brüggeben elzálogosította, ez csak egyszerű pénzügyi műve-

¹ V. ö. K. Regling, Die antike Münze als Kunstwerk. Berlin, 1925.

² Numizmatikai Közlöny, 1918. 21.

³ F. Friedensburg, Die Symbolik der Mittelaltermünzen. Breslau, 1913. 1926. 327. l.

let volt, amiben a kortársak semmi megvetendőt nem láttak.⁴ Arany és ékszer, pénz és műtárgy egy és ugyanaz volt.

Az a lehetőség pedig, hogy a pénzverdékben bélyegvész gyanánt szereplő ötvösök az élő korstílussal kapcsolatban állottak s műveik a nagy művészetek jellegzetes formáival összefüggésben voltak, már azáltal is adva volt, hogy az ötvösök és festők igen gyakran ugyanazon céhben egyesültek. Habár az egyesülés tulajdonképpen csak az adminisztratív teendők végzésére s a kifelé való szereplésre vonatkozott is és a céhen belül az egyes csoportok különállása meg is maradt, mégis az egyik mesterségtől a másikhoz való átpártolás igen gyakori volt s e tekintetben egyáltalán nem a tehetség, hajlam, vagy képesség volt a döntő, hanem a célszerűségi szempont. Ugy látszik különben, hogy valaki több céhnek is tagja lehetett egyszerre, ha az előírt illetékeket lefizette,⁵ legalább is az 1459-ben „Reformatio Sigismundi” elnevezés alatt névtelenül megjelent irat ez ellen, mint képtelenség ellen állást foglal.

Az ötvös és festő azonos voltára nézve a középkori magyar művészettörténet is elég adatot nyújt. Meggyőző és okmányilag bizonyítható János mesternek a példája, aki Sienába kerülve, ott Giovanni, vagy Nanni di Giacomo d'Ungheria név alatt 1400 körül igen számottevő helyet foglalt el s az okmányokban váltakozva, mint *pictor* vagy *aureifaber*, illetőleg *depintore* vagy *orafo* van említve.⁶ A gazdagon aranyozott középkori táblaképek és szobrok adták a legjobb alkalmat a festő, szobrász és ötvös együttes munkásságára, illetőleg nyújtották a közös munkaterületet, ahol az egyiknek a feladatát nem ritkán a másik végezte el s ahol az illetékességi határok teljesen egybeolvadtak. Az ezeknél követett eljárások a legkülönbözőbb kézműves feladatok elvégzésében állottak. Háromszoros alaprétgre (gipsz- vagy krétaalap — zsírtartalmú vöröses földanyag —, tojásfehérje) helyezték az aranylemezt s ezt vadkan-foggal csiszolták. Jellemző a XIV—XV. századbeli magyar aranypénzekre az a körülmény, hogy ezt az aranylemezt a nyugati államokban nagy előszeretettel magyar aranyakból készítették, melyek magas nemesfém-tartalmuknál fogva erre a célra különösen alkalmasak voltak.⁷

Mindezek dacára sem lehet a pénzverdékben dolgozó ötvösöknek valami túlságos nagyvonalú koncepciót tulajdonítani, bár úgy a dukátokon látható művészi ábrázolások, mint a meglehetősen gyér okleveles adatok egyes ötvösmesterek kimagasló jelentőségéről tesznek bizonyosságot.⁸

Általában a pénzverdékben az invenció és a természetszemlélet játszották a legkisebb szerepet. A középkori pénzverdék működésével kapcsolatban általában nem domborították ki a mintarajzok vagy könyvek (*exemplum* és *simile*) jelentőségét.⁹ A külföldi verdék emissziói révén a kezdeti buzdításon túl, a híresebb külföldi pénzverőházakkal való direkt kapcsolatok következtében (Firenze, Nápoly az arany-, Kuttenberg az ezüstpénzekre nézve) ezek a mintakönyvek nem ritkán állandó mintaképek maradtak. E mintakönyvek mestereit illetőleg mi a kézirat- és címerfestőkre gondolunk, akik az éremképekhez szükséges heraldikai ábrázolások tekintetében is tájékozottak voltak. Különösen Nagy Lajos és Zsigmond pénzeinél lehet rámutatni a szoros stílusjegyezésre, ami az éremképek s a festett kéziratok ábrázolásai között fennáll. Hasonlóképpen mutathatók ki az ötvösségből, a rokon iparművészeti ágakból, majd a rézmetszetekből átvett motívumok is. Mélyreható újításoknál, az ábrázolt típusok változásánál, mint minden hasonló esetben, a kis művészetekre döntő jelentőségű a nagy művészetek befo-

⁴ Altmann W., Eberhard Windeckes, Denkwürdigkeiten zur Geschichte Kaiser Sigimunds. Berlin, 1893. 81. l.

⁵ H. Huth, Künstler und Werkstatt der Spätgotik. Augsburg, 1923. 74. l.

⁶ Enrico Horváth, Siena ed il primo rinascimento ungherese. Corvina. Rivista di scienze, lettere ed arti. Budapest—Roma, 1925.

⁷ H. Huth, i. m. 62. l. Kár, hogy az okleveles anyag és a regesták e kitűnő munkában csak részben vannak publikálva. A „Die Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft”, melynek segítségével e kötet megjelent, talán lehetővé fogja tenni egy további kötet megjelenését is, melyben a szerző adataihoz ráknézve fontos bizonyítékokat találhatunk majd.

⁸ Alessandro Mihalik, I. maestri orafi Pietro e Niccolo Gallieus di Siena in Ungheria, Bolletino Senese di Storia Patria. 33—34. 1926—1927.

⁹ V. ö. J. v. Schlosser, Über die künstlerische Überlieferung im Spätmittelalter. Jahrb. d. kh. Sgn. d. ah. Kh. Band. 23. S. 278.

lyása. A gazdasági és pénzügyi helyzet eseményei is döntő jelentőségűek a pénzverésre nézve és nem utolsósorban az éremképek alakulására is kihatással vannak. Általában a formatörténet a gazdasági fejlődéssel mindig parallel halad és a gazdasági újszerűségnek kisebb vagy nagyobb jelentőségű, de mindig új művészi szemlélet felel meg.¹⁰ A középkori magyar pénztörténetnek alig van olyan eseménye, amelyik jelentőségre nézve egvényértékű lenne a Károly Róbert által eszközölt aranyvaluta bevezetésével.

A kettős valutával történt rövid kísérletezés után 1338 óta — az Alpoktól északra elsőnek — az aranyforint lett a kizárólagos értékmérő.¹¹ Magyarország éppen a XIV. század elején erre a világtörténeti jelentőségű szerepre a legnagyobb mértékben predesztinálva volt. Az ország nemesércbányászata részint az eredménytelen utolsó keresztes háború miatt, részint pedig az afrikai aranyszállításnak az oszmánok előnyomulása miatti megcsappanása következtében rendkívüli jelentőséget nyert, különösen miután a bányák kiaknázása az erős királyi hatalom s céltudatos vezetés alatt hatalmasan fokozódott. Kováts Ferenc¹² kutatásai ugyan csak az 1376—1450. évekre vonatkoznak, de az ezekben kimutatott évi 3500 kg-nyi színaranyátlagot már Károly Róbert uralkodásának utolsó éveire is vonatkoztathatjuk. Hozzá kell tenni, hogy az itt ismertett adatok csak a pénzverdékben feldolgozott arany mennyiségre vonatkoznak. Emellett figyelmen kívül maradt az ékszerek és kegyeszerék készítésénél felhasznált nemesércmennyiség, valamint a csempészárú is, úgy-hogy ezek alapján a fentemlített évi átlagot legalább duplájára lehet emelni. A középkor vége felé forgalomban lévő aranypénz túlnyomó része eszerint Magyarország és Erdély bányáiból származik. Ez alól a toszkánai s felsőolaszországi városok sem jelentenek kivételt, mert a levantei kereskedelem gyengülése, sőt időnkénti teljes szünetelése következtében ők is mindinkább a magyar aranyra lettek utalva. A fokozódó bányászatnak kedvező eredményei is érezhetővé váltak, eleinte a nyugatibb városokban, különösen pedig Budán, amelyik mint elsőrangú kereskedelmi emporium, mint az ötvösség központja s Nagy Lajos óta, mint az ország állandó fő- és székvárosa, a magyar pénzverés történetében egész Mátyás király koráig iránytszabó szerepet játszott. Mindjárt utána következett a felsőmagyarországi bányaváros: Körmöcbánya.

II. A budai pénzverde.

A budai pénzverde nem tartozik a legrégiebbek közé; 1255-ben alakult meg, mint az esztergomi pénzverde filiáléja s eleinte főképp arra korlátozódott működése, hogy az esztergomi pénzverők s bélyegvésők a verési időtartamra minden évben Budára költöztek, ami kétségtelen bizonyíték Hóman szerint¹³ arra, hogy az egész kampány csak néhány hétig tarthatott. A budai pénzverde vezetőhelyre csak a Károly Róbert aranyforintjainak verésével jutott, valamint az ország gazdag bányakincsei is nemzetközi jelentőségre a király széleslátókörű tevékenysége nélkül sohasem emelkedtek volna. Az Anjouk már Nápolyban II. Frigyesnek, „az első modern férfiúnak“ fogékony tanítványainak bizonyultak. Jakob Burckhardtnak ezt a kifejezését joggal lehet alkalmazni Károly Róbertre Magyarországgal kapcsolatban, minthogy ő most a zseniális Staufoknak kitűnő államalkotó és pénzügyi képességeit magyar királyságába átplántálta. Az éremképek művészi kidolgozása tekintetében is a főképen sienai művészeket foglalkoztató Anjouk vereteire az angyali üdvözlés ábrázolásával, melyekhez a bélyegzőt a sienai Francesco Formica véste. Bizonyára nem véletlen, hogy Károly Róbert szolgálatában is egy sienai bélyegvész, Pietro di Simone Gallicus mutatható ki 1313—1335 között, akinek kezétől származik a király nagy pecsétje is.¹⁴ Joggal lehet gondolni, hogy úgy ez a Pietro, mint az 1328—42 közt említett ötvös testvére, Niccolo, a budai pénzverdére döntő befolyást gyakoroltak. A kamaragrófok és a többi pénzverdei alkalmazottak túlnyomórészt azon

¹⁰ V. ö. *Bechtel H.*, *Wirtschaftsstil des deutschen Spätmittelalters*. München und Leipzig, 1930.

¹¹ *Hóman B.*, *Magyar Történet*. Budapest, II. 317. l.

¹² *Kováts F.*, A magyar arany világtörténeti jelentősége. *Történeti Szemle*, 1922. 112. l. s. köv.

¹³ *Hóman B.*, Az Árpád-kori pénzverés adminisztrációjához. *Num. Köz.* 17. 1918. 21.

¹⁴ V. ö. *Mihalik*, i. m. I. t.

ban budai polgárok voltak, akik leginkább ötvösök lehettek. Az a csaknem évszázados vita, hogy a kamaragróf és a verde technikai vezetője azonos személy-e, legkevésbé zárható le e polgári nevek esetében oly értelemben, hogy a kamaragróf és technikai vezető, a vállalkozó és művész tiszte a legtöbb esetben egy személyre esett. Mindenesetre módos kereskedők lehettek ezek, minthogy a középkor mentalitása szerint ilyen magas és felelősségteljes tisztség polgári egyénre való ruházása csak két szempontnak, a gazdagságnak és a szakismeretnek a figyelembevételével történhetett meg.

Hogy a kamaragrófok feltétlenül rendelkeztek szakismerettel, azokból a rendeletekből tudjuk, melyek szigorúan előírják, hogy a beolvasztásnál jelen legyenek és az új pénz finomsági tartalmát meghatározott számú pénzdarab beolvasztásával vizsgálják felül hetenként.¹⁵ Ezáltal az a probléma is elveszti élet, hogy a mellékjegyek a kamaragróf vagy a tervező művész nevét jelentik-e. A következőkben Hóman összeállítására alapján felsoroljuk a budai kamaraispánok gyanánt említett polgárokat.¹⁶ 1336-ban magister *Nicolaus Szatmári*, 1337—1339 magister *Loránd*, budai polgár, akiknek emissziói az oklevelekben gyakran mint „Floreni Lorandini” vannak említve, 1342-ben megint Szatmári, 1344—45-ben újból Loránd, akik alá vannak rendelve ebben az időben az ország összes pénzverdéinek, 1350-ben magister *Stephanus* és *Craterinus*, akik mint budai polgárok gyanánt vannak említve; hasonló helyzetben vannak azonban azok a többi budai kamaragrófok is, akikre nézve minden erre vonatkozó adat hiányzik, így az 1343-ból ismert *Hypolit*, *Gehan* vagy *Behan István* (1359) és *Chimle Péter* (1368). Ez a nézet annál inkább helytállónak látszik, minthogy a többi pénzverdék kamaragrófjai is túlnyomó többségben budai polgárok voltak. Körmöcbányán 1338-ban *Trichkó* mestert találjuk, aki később Szomolnokbányán merült föl, a kassai kamara vezetője gyanánt az óbudai castellanus *Nicolaust* említik. A pécs—szerémi kamara grófja 1352., 1362., 1371. években oklevelekkel bizonyíthatóan *Jacobus Saracenus*, aki — legalább is 1367-ben — az erdélyi kamara élén is állott. Ez a Szerecsen-család a magyar pénztörténetben később is nagy szerepet játszott. Az ő jegyük, a szerecsenfej, a pénzek egész sorozatán jelenik meg. Azt is lehetne gondolni, hogy *Andreas Parvus Gallicus*, 1369-ben erdélyi kamaragróf, az említett sienai ötvös- és bélyegvívő-családdal valami kapcsolatban állott esetleg, habár erre vonatkozóan minden genealógiai kiindulópont hiányzik. A lippai kamara grófja magister *Michael* is budai polgár volt és egyúttal királyi jegyző, valamint a királyi pecsét őrzője is, ami a pénzverő-, pecsétvívő- és ötvösművészet és a magasabb műveltség összefonódását illetőleg klasszikus példa. Hasonlóképpen tipikus patricius-karriert futott végig az említett *Lorándus* is, aki 1337—1345-ben mint esküdt polgár van említve, ebben az időben egyúttal kamaraispán is volt, 1347—1364 között a városbírói állást viselte, 1367-ben pedig már, mint egykori *judex*-et említik.¹⁷

A budai verde vezetőszeropét a budai márka túlsúlya is magyarázza, amelyik föltöte állott az ország összes többi súlyegységeinek. Már a XIII. század utolsó negyedében, mint királyi súlymérték szerepelt, 1405-ben pedig Zsigmond törvényes súlyegységgé emelte,¹⁸ amikor is bizonyára csak már fönnálló gyakorlatot szankcionált. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Buda nemcsak a mérték, súly és adminisztráció terén, hanem a XIV—XV. századi magyar pénzek külső alakjára nézve is a legmesszebbmenő hatást gyakorolt. Sőt ez a befolyás Magyarország határait túl is terjedt s nemcsak a szomszédos tartományokban, hanem egész a Rajna vidékéig, a Hanzavárosokig és Hollandiáig, ahol a Róbert Károly aranyforintja nemcsak számítási egység volt,¹⁹ hanem a pénzekben levő ábrázolások művészi kialakítására is tartós hatást gyakorolt. Főképpen az álló emberalak motívuma az, amelyik — különösen a későbbi időben — a hamburgi és hollandi dukátokon egyformán visszatér s innen kiindulva, szélesebb területet termékenyít meg.²⁰ A firenzei

¹⁵ *Zsindely*, Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond király alatt. Sárospatak, 1899. 23. l.

¹⁶ *Hóman*, A magyar királyság pénzügyei. 276. l. s. köv.

¹⁷ *Salamon*, Budapest története. III. 353. l.

¹⁸ *Hóman*, Magyar pénztörténet. Budapest, 1916. 97—99. és 110. l.

¹⁹ *Hegel*, Chroniken der deutschen Städte. I. K. 229., 253. l. Ismert. *Salamon*, Budapest története III. 86—87. l.

²⁰ *F. Friedensburg*, Die Münze in der Kulturgeschichte. Berlin, 1909. 116. l.

aranyforintokkal azonban a Károly Róbert aranyveretei csak feltételeesen egyeznek össze. Mint tulajdonképpen mintaképet, a Gerardino Gianni 1326-ból való aranyforintját vagy közvetlen elődeinek dukátjait lehet figyelembevenni. Itt aztán különösen az álló helyzetű alak eredeti fogalmazása, felépítésének világos volta, majd a lapidáris, de azért természetes biztonsággal lehulló redőzet azok a jellemző vonások, melyeket egyik északi verde sem tudott elérni, még a mintaképhez legszorosabban ragaszkodó sem. Típus- és formátörténeti szempontból mindenesetre a magyar aranyforint ezen aranyok legfontosabb változatát jelenti.

III. Károly Róbert (1308—1342).

Jellemző az is az új pénzfaj egységes mivoltára, hogy kibocsátása első idejében csupán egyetlen típus volt belőle forgalomban.

Av. Stilizált firenzei liliom gyöngykörben. Körirat: † KAROLV : REX :

Rev. Gyöngykörben Ker. János álló alakja glóriával s baljában hosszúszerű kereszttel. S : IOHANNES : B(aptista), a B mellett egy nyílt liliom-korona.²¹ [I. t. 1.]

Az előlap, dacára egyszerű motívumának, elsőrangú, művészies kivitelű. A liliomok elegánsan ívelő kontúrjainak párját a „született“ firenzei aranyakon kell keresni. Az új arany forint-típus kialakulására döntő befolyást kellett hogy gyakoroljon a firenzei Bardi-családból származó körmöci, majd budai kamaragróf, Hyppolit, akinek 1335-i bérletszerződése fennmaradt s rendkívül érdekes adatokat szolgáltat a pénzverők igazgatását és forgalmát illetően.²² Ebben többek között a firenzei aranyforint, mint pontosan utánzandó minta van említve. A körfelület kitöltése a legnagyobb tervszerűsége mutat, különösen az a mód, ahogyan a mindkét oldalon előforduló névbetűk a hézagokba bekomponált levelek és kocsányok segítségével kiegészülnek s egy megszakítatlan körirat illúzióját keltik, anélkül, hogy ezáltal a díszítőelemek vagy az írás az értelem vagy világosság rovására hatnának. A hátapon Ker. János alakja ugyanezen ornamentális kiszámítottsága által hat. Itt a szent feje, nimbusza és lábai arra szolgálnak, hogy egy folytonos körkerület benyomását keltsék s ezáltal az ábrázolást zárt kép-hatásúvá emeljék. Az alak egyébként is az egykorú szent-ikonográfia csúcspontján áll. Az attributumokon kívül merev, az ókeresztény oránsokra emlékeztető frontális elhelyezés, az aránytalanul szikár vétagok, az elmélázó arckifejezés, a hosszú haj- és szakállvisélet, az állatbőrből való köpeny stb. mind Ker. János különös jellemzésére szolgálnak. Emellett a dekoratív elrendezés a hullámos ruhakezelés s nem utolsósorban a balkar meggyőzően visszaadott rövidülése arra intenek, hogy ezekben az ábrázolásokban ne valami archaikus leszármazottat lássunk, hanem öntudatos művészi eljárást az aszkéta-ideál visszaadására.

Nem habozunk ezt az egész, igen elterjedt s Károly Róbert korában csaknem kizárólagos emisszió-típust legalább művészi megítélés alapján a budai verdével kapcsolatba hozni. Ebben az esetben a B betű melletti korona lehetne tényleg a budai verde jegye. Ezt a feltevést már Schönwiesner kifejtette,²³ később Nuber képviselte, legújabbban pedig a vegyesházi királyok pénzeiről szóló tartalmas tanulmányában Schulek tette valószínűvé.²⁴ Ezzel kapcsolatban Schulek arra a tényre is rámutat, hogy ez esetben Károly Róbert valamennyi aranyforintja budai eredetű kellene hogy legyen, mert ezek majdnem kivétel nélkül ezt a jegyet viselik. Ennek a feltevésnek azonban ellene szólnak az 1335, 1336 és 1338-ból fennmaradt bérleti szerződések, melyek szerint a budai, körmöci és erdélyi verdék vertek „floreos ad modum florenorum Florensie“.²⁵ Itt talán csak egy jogról s nem kötelességről van szó, mert hogyan lehetne különben a Hóman által hozott adatot²⁶ megérteni, mely szerint a körmöci kamaragróf 1338-ban a bérletért járó összeget

²¹ Réthy, Corpus Num. Hung. Budapest, 1907. II. k. 8. l. I. t. 1.

²² Zsindely, Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Sárospatak, 1899. 223. és 235. l.

²³ Széchenyi, I. 65. l.

²⁴ Num. Közl. 25. 1928. 145. l.

²⁵ U. o. 181. l.

²⁶ Hóman, A magyar királyság pénzügyei. 103. l. 2. jegyz.

budai aranyakban fizette ki. Valószínű, hogy az aranypénz verése a többi pénzverőben gyakrabban hosszabb ideig szünetelt, Buda pedig éppen azért, hogy az aranypénzek állandó verőhelye volt, széleskörű befolyást gyakorolt az egész ország forgalmára, valamint a pénzek művészi kialakítására is. Mindenesetre a Károly Róbert koronával jelzett aranyforintjaiban kiindulópontot nyerünk a budai pénzek művészettörténetére nézve. A jegy nem egy meghatározott korona-típus, még kevésbé Szt. István koronája, amire elsősorban gondolhatnánk, hanem egy közönséges heraldikai forma, amilyent pecséteken, festett címerképeken stb. állandóan ott lehet látni. Mégis meg kell jegyezni, hogy a korona-jegy alatt legalább három világosan megkülönböztethető változat értendő. Első esetben a korona zárt formát mutat s kontúrjai egy hosszúkás négyszöget foglalnak magukba. [I. t. 1.] Az így elhelyezett jegy mindig az előhaladottabb művészi kivitelű vereteken jön elő. Ezért tehát ezekben a darabokban a budai főpénzverőhelynek a termékeit lehet gyanítani. A másik, általában kevésbé gyakori esetben a korona magasabbnak, nyulánkabbnak tűnik fel és feloldottabb körvonalakat mutat. [I. t. 2.] Az így jelzett darabok hátlapján adott szent János lényegesen rövidebb szakállal van ábrázolva s a haja is bizonyos esetekben oly ügyetlenül van visszaadva, hogy olykor egy fejtetőn egyensúlyozódó, vékonykarimájú kalap benyomását kelti. A jegy harmadik változata az első alkalommal említett azonos formában jön elő, de mégis lényegesen részletesebb körvonalakat mutat. [I. t. 3.] Valószínűnek látszik, hogy itt egy harmadik emisszióval van dolgunk, amely feltevés igazolására az a körülmény is felhozható, hogy az előlapon levő lilium-ábrázolás az apró részletekig azonosnak mondható, mindazonáltal a megkomponált dekoratív elrendezés és a vonalvezetés biztonsága hiányzik. Feltűnő az alsó ruharedők durva kezelése, melyek az alsó lábszárt zavaró módon átszelik. Hogy ezek az emissziók a tekintetbe jöhető körmöci vagy erdélyi pénzverők közül melyikkel lehetnének esetleg kapcsolatba hozhatók, okleveles bizonyíték hiányában nem deríthető ki. Figyelemreméltó mindenesetre, hogy a korona a cseh aranyforintokon is előjön, mint jegy, bár itt nem a felirat végén, hanem az elején. Fölmerül most itt is a kérdés, hogy ez a jegy tényleg a verőhelyet akarja-e jelenteni, mely esetben akkor a szent jobbkeze fölé helyezett jegyek (sisak, oroszlán stb.) a kamarai előjárókat jelenthetik. Mindenesetre a kivétel nélkül koronával jelölt cseh aranyforintokat mind a prágai pénzverőben kellett hogy verjék, minthogy János, IV. Károly és Vencel alatt csak itt vertek aranypénzeket.²⁷ Ez a körülmény talán a Károly Róbert és János cseh király között²⁸ történt pénzverési egyesség egyik folyománya volt vagy pedig a magyar aranyforintok utánzásának szándékából ered. A cseh forintveretek egyébként művészi kvalitást illetőleg csak ritkán közelítik meg a magyar aranyakat. A valószínűtlenül vékony vétagok, a tagolatlan testalkat (pl. a nyak csaknem teljes eltüntetése), a bizonytalanul odabiggyesztett álló-motívum mind azt bizonyítják, hogy a cseh aranyforintoknál csak a motívumot sikerült átvenni a firenzei pénzekről, de nem az ábrázolási készséget.

Amit mi Károly Róbert további aranyforint-veréséről tudunk, nem valami sok s tulajdonképpen csak két egymással össze nem függő dátumra korlátozódik, melyekre a meglevő emléanyagban hiába keresünk további bizonyítékot. Rupp²⁹ egy olyan arany képét hozza, amelyik a részletekben, az elrendezésben és felfogásban az eddigiekkel majdnem teljesen megegyezik, de a korona-jegy helyén egy madár található. [I. t. 9.] Ezt a típust csak a Nemzeti Múzeum éremtárából ismerem egyetlen példányban. Hogy ez rosszul sikerült darab lenne, annak ellene mondanak a stilisztikai bizonyítékok. Ez az ábrázolás ugyanis bizonytalan kontúrvezetést, ügyetlen elrendezést mutat, ami különösen a szent lábainál levő két üres részben nyilvánul meg kellemetlenül, majd a bizonytalan álló-helyzet, a durvább szakáll- és hajkezelés, a sematikus visszaadott ruharedők mind gyöngébb iskolázottságra utalnak. Teljesen kizártnak látszik, hogy ezt a darabot a budai eredetű pénzek stílusának fejlődésébe be lehessen sorozni. Hozzájön az

²⁷ Fiala—Donebauer, Beschreibung der Sammlung boehm. Münzen und Medaillen. Prag, 1888. I. K. 81., 83. 1.

²⁸ Hóman, Magyar pénztörténet. 315. 1.

²⁹ Rupp J., Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. 18. II. Nr. 377.

is, hogy a lilium visszaadása ezeknek a hátlapján hasonlóképen eltér a koronával jelölt darabok jórésztétől; nyulánkabb formát mutat s éppen ezért nem simul oly tökéletesen a kerek kerethez.

Új típusal és új problémával állunk szemben a C. N. H. II. 8. l., 2. sz. [I. t. 2.] alatt publikált darab esetében, amelynél nem vagyunk bizonyosak abban, hogy ez nem az 1386-ban Budán meggyilkolt Durazzói Károly király kibocsátása-e, amint azt már Réthy is egyik korábbi cikkében kifejtette.³⁰ A darab csak a Rupp leírásából³¹ s Joh. Georg. Schwandtnernak Réthy által felfedezett, 1769-ből származó rajzáról ismeretes.³²

Elölal: Kettős gyöngykörben trónon ülő király, jobbájában országalma, balájában liliumformájú jogar. A lábak trónzsámolyon nyugosznak, a trón támlái állat- vagy madárfejekben végződnek. Körirat: KAROLUS - DE : GRA : REX : H. Hátlap: Kettős gyöngykörben a magyar Anjou-címer; két részre osztott címerpajzs, jobbra az Anjou-liliumokkal, balra hat fekete-fehér csíkkal. A pajzs felett korona, oldalt S—E betűk. Körül: hVNGARIAE : IN NOMINE : IhV : XPI (Jesu Christi).

Ez a típus azonban, melynek leírását a Corpus alapján adtuk (C. N. H. 2.), a középkori magyar aranyforintok között teljesen elszigetelten álló. Az eltérés annyira lényegbevágó és feltűnő, hogy e darab a hasonló pénzfajok fejlődéstörténetében egy teljesen érthetetlen, rejtélyes sziget gyanánt áll. Úgy látszik, ez volt a Gohl Ödön nézete, minthogy a Corpusnak³³ az ő hagyatékából a Nemzeti Múzeum Éremtárába került példányában erre a részre kézzel beírt jeggyel hívta fel külön a figyelmet. Azok a motívum-különbségek, amelyek felfogásban és elrendezésben eltéréseket mutatnak fel, egy másik pénzfajra utalnak: amivel mi itten váratlanul találkozunk, az nem az aranyak bélyegeinek, hanem egy ezüstgaras koncepciója és formakezelése. A kettős gyöngykör Róbert Károly egyetlen ismert aranyforintján sem fordul elő, ezzel szemben pedig nemesak Károly Róbert, de Nagy Lajos valamennyi garas-típusán is megtalálható. A trónon ülő király ábrázolása is egész szokatlan az aranyforintokon, míg a garasokon állandó jelenség. Az S—E jegy Károly Róbert és I. Lajos garasain fordul elő. Továbbá a kegyesen hangzó felirat is a garasoknál megszokott dolog. Fejtörést okoz mindenesetre a pajzs fölött levő korona, amelyik formailag mint egy heraldikai jel fogható fel s ez esetben nem lehet a pénzverőhely jegye, annál is kevésbé, minthogy ez a betűkkel amúgy is jelölve van. Ez esetben aligha van dolgunk tehát a budai pénzverés emlékével, mert a budai pénzverő jegye különben is a koronán kívül B, BV vagy BA szokott lenni.³⁴ Annak a véleménynek az elfogadására, hogy Schwandtner, Rupp és az ő forrásaik tévedtek volna, semmiesetre sem vagyunk jogosultak, minthogy a darab nagysága és az alaknak a körfelületbe való behelyezése, hol a fej és lábak még mindig a körirat hézagiba nyulnak be, teljesen az aranyforintnak felel meg formában és kompozícióban. A garasoknál az alak mindig — az egyetlen C. N. H. II. 4. sz. kivételével — a felirat és kettős gyöngykör által alkotott, zárt keretben van ábrázolva. Itt tehát egy olyan dukát- és garas-stílusban előállított, ritka hibrid-változattal van dolgunk, amelyik egy — természetesen csak ideiglenes — hipotézis felállítását engedi meg, mely szerint a tárgyalt darab egy próbahelyen, vagy valami szükségből kifolyólag egy ezüstpénzt készítő pénzverőben készült aranyveret lenne.

Hogy Budán az aranypénzverés mellett elkülönült ezüstpénzverőkamara is volt, az néhány teljesen valószínű bizonyítékból következik. A már fentemlített magister Stephanus Behan 1359-ből kimondottan, mint „comes camere regis argenteae”³⁵ szerepel,

³⁰ Archeológiai Értesítő, 1898. 286. l.

³¹ Rupp, i. m. 6. l.

³² C. N. H. II. 7—8. l.

³³ E példány szíves átengedéséért és a támogatásért, amellyel az Éremtár gazdag anyagát tanulmányom céljaira használhattam, valamint egyéb értékes útmutatásért is e helyen is hálás köszönetemet fejezem ki Ernyey József igazgató úrnak, úgyszintén Huszár Lajos dr. úrnak, az Éremtár tisztviselőjének, aki kutatásaimnál mindig a legnagyobb készséggel volt szolgálatomra.

³⁴ A. Schulek, i. m. 189. l.

³⁵ Salamon, Budapest története. Budapest, 18. III. k. 347. l.

1402-ben pedig Zsigmond a budai aranypénzverőt zálogosítja el.³⁶ Ennek az ezüstpénz-verdének Károly Róbert és Nagy Lajos korából legfontosabb veretei a garasok, melyekből a C. N. H. ötféle típust ismer, melyek azonban számtalan variációban fordulnak elő. Mindenesetre a budai verde garasverése sem volt jelentéktelen, minthogy az 1335. és 1336 i. kamarabérleti szerződések a következőket mondják: „faciet fabricari grossos ad modum grossorum nostrorum anno elapso per cives Budenses fabricatorum.”³⁷ Minden okleveles bizonyíték hiányában is, csupán az összehasonlító stíluskritika alapján is, kénytelenek vagyunk két különböző pénzverő létezését feltételezni, oly lényegesen különbözik a formavilág, mely a garastípusok vizsgálásánál szemünkbe ötlük, a dukátok művészi felfogásától. Az utóbbiaknál, dacára bizonyos rejtett hatású vagy tudatos archaizmusnak, a képesség racionális felfogásában, az alakoknak a valószínűtlenül vékony lábak ellenére is meggyőző statikájában, az egybefogó kontúrokban nyilvánvalóan felismerhető az aranyforintok tulajdonképeni hazájának uralkodó stílusa: a kezdődő toscanai trecento művészi világszemlélete. Pietro Cavallininek a nápolyi Santa Maria Donna Reginában levő 1303-i freskóiban, az assisi S. Francesco templom felső részében lévő s felváltva Cavallininek vagy Torritinak tulajdonított, Noé életéből vett jelenetekben, az arezzói Margaritonénál és az úgynevezett Franciscus mesternél mutatnak különösen az álló alakok a felületi elrendezésben, a körvonalazásban, az állási helyzetben, sőt nem ritkán a vékony végtagokban is messzemenő stílus egyezést a firenzei, valamint az ennek mintájára vert magyar aranyforintok Keresztelő Szt. János ábrázolásával. Különösen jelentős iskolapéldát nyújt a lábak formáját és elhelyezését illetőleg a Meo da Siena iskolájából származó predellakép Krisztus és az apostolok jelenetével (Frankfurt, Staedel-Kunstinstitut), ahol ez az állás-motívum csaknem tizenkétszer ismétlődik ugyanolyan egyhangúságban. Minthogy a frankfurti képtábla 1333-ra van datálva, tehát közel arra az időre, amikor az első magyar aranyforintok készültek, ennél fogva mindenesetre feltűnő az egymástól ennyire távollevő, provinciális jellegű emlékekben is kimutatható éremkép és táblakép közötti párhuzamos fejlődés. A magyar festészetben az aranyforintokon levő Ker. szt. János-kép kompozíciójához, kontúrvezetéséhez és állóhelyzetéhez formális analógiát a veszprémi Gizella-kápolna apostolképeiben, majd különösen a zsegrai templom szt. László freskó-ábrázolásaiban találkoztunk, melyek mindketten az eddigi felfogással ellentétben 1300 körülre datálhatók. Ezeknek a motívumoknak szívós életét igazolja, hogy velük a bécsi Képes Krónika miniatúráiban is elég gyakran találkozunk. A két utóbbi munkára Nagy Lajos aranyainál még visszatérünk.

Ezzel szemben a garasoknál a legkisebb részletekig az északi gótika formaérzéke jut kifejezésre. A túlzott dekoráció, melyik különösen az előlapon az ornamentális motívumok túltömöttsége következtében valóságos „horror vacui“-ig fokozódik, a kereketten komplikált ülőhelyzet, a szeszélyesen tört ruharedők, az ugrásszerű, nyugtalan körvonalak Károly Róbert garasait mind „flamboyant” stílusban jelentetik meg. Ez a nyugtalan kontúrvezetés kiterjed a heraldikai szimbólumokra, a címerre, a sisakdíszre stb., így a C. N. H. II. 7. sz. garas hátlapján ábrázolt Anjou-címerre, hol hasonlóképpen minden nyugtalan és mozgásbanlévőnek látszik. [I. t. 6.] Hogy a garasokra nem a toscanai elgondolású szokásos elrendezési mód hatott, annak igazolására elég egy pillantást vetni a Pietro Gallicusnak már említett pecsétjén levő ábrázolásra, melynek összképe ugyanazon elemekből tevődik össze, mint a garasoknál, csak hogy a felépítésben megnyilvánuló szigorúbb szimmetria, a testiség meggyőző visszaadása, s nem utolsó sorban a körfelület világos és hatásos dekoratív kitöltése egészen más kompozíciós törvényeknek felelnek meg.³⁸

A magyar művészetbe az Anjoukkal jött erős olasz hatás és az épp egyidejűleg teljes virágjában levő gótikus stílustendenciák itt közvetlenül egymás mellett állanak; sőt a XIV. századbeli magyar művészetnek eddig is feltételezett Janus-arca a hiánytalanul megmaradt éremképek által csak még konkrétebb vonásokat nyer, mint az ábrázoló művészetnek, sajnos, csak sporadikusan fennmaradt emlékei révén.

³⁶ Rupp J., Budapest helyrajzi története. Pest, 1868. 153. l.

³⁷ Schulek, i. m. 224. l.

³⁸ V. ö. Mihalik, i. m. I. T.

Specifikus budai vereteknek, mint már említettük, a koronával, a BV vagy BA-val jelölt variánsok tekinthetők, annál is inkább, minthogy ezek a példányok, melyek a C. N. H. II. 3., 5. és 6. számú típusát jelentik, tényleg egyes nem lényegtelen részletekben a C. N. H. 4. és 7. sz. alatt ismert típusától eltérnek. Ezek az eltérések mindenekelőtt a trónus kiképzésében nyilvánulnak meg, hol az utóbbival élénk, állatfejben vagy növényi elemekben végződő kartámlának szilárd felépítés és egyenes formák felelnek meg amott. [I. t. 5., 6. 8.] Ezeknél a típusoknál azt is nehéz eldönteni, hogy a korona, ha középen a pajzs felett is van elhelyezve, mint a verdehely jegye szerepel-e, vagy pedig csupán a pénzverésnek a késő középkorban általános heraldizálása következményeképpen fogható-e fel. [I. t. 5.] Az előbbi feltevessel azonban ez mégsem áll semmi ellentétben, minthogy a garasokon még a betűkből álló jegyek is dekoratív szempontokból gyakran középen, a pajzs felett vannak elhelyezve. Feltűnő, hogy sem a koronával, B és BV betűkkel jelzett s a budai pénzverővel összefüggésbe hozott garastípusoknál, sem pedig a Károly Róbert korából származó többi ezüstpénzeknél semmiféle olyan analógiát nem lehet megállapítani, amelyikből a firenzei mintára vert budai aranyak hatására lehetne következtetni. Aranyforint- és garas-stílus egymástól függetlenül, minden kapcsolat nélkül állnak egymás mellett.

Ennek az okát többek között a pénzverőmesterek sajátságos jogi helyzetében is kereshetjük. Károly Róbert az ezüstpénzveréshez Kutenbergből hozatott mestereket, akik azután itt Budán, Körmöcbányán stb. különösen privilegizált helyzetben voltak. Meg kell azonban itt jegyezni, hogy közvetlen analógia a kutenbergi s a magyarországi veretű garasok között nem mutatható ki. Mindenekelőtt hiányzik a magyar garasokékre jellemző késő-gótikus stílusban készült trónus, ezzel szemben a cseh garasoknál az előlapon a korona a kettős körbe foglalt körirattal együtt jelenik meg, a hátlapon pedig mindig a kétfarkú oroszlán fordul elő. A magyar ezüstpénzverésre gyakorolt kutenbergi hatás említésénél tekintettel kell lenni arra a körülményre, hogy a cseh garasoknál, azoknak II. Vencel (1278—1305) alatti első megjelenésétől egészen II. Lajosig († 1526) egy egyenletes, majdnem egyforma típust találunk, amelynél legfeljebb az állatábrázolás fokozatosan előhaladó biztonságát illetőleg, valamint a betűtípusok alakulásában lehet fejlődésről beszélni.

Ezzel szemben a magyar garasok forgalmi idejük viszonylagosan rövid tartama alatt is [Mária királynő alatt (1381—1385) e garasok veretése a cseh garasok kedvéért teljesen megszűnt] 10 eltérő típusukkal és számos variánsukkal összehasonlíthatatlanul gazdagabb képet nyújtanak. Leginkább még a dénárokon és obulusokon tűnnek föl a kutenbergi garasok motívumai (liliomkorona, körirattal a hátlapon) és pedig még Károly Róbert alatt meglehetősen ritkán (C. N. H. II. 25, 41, 42), gyakrabban Nagy Lajos alatt (C. N. H. II. 74, 75, 79, 81, 82, 89). A tulajdonképpeni garasverés Károly Róbert idejében csak egyes esetekben vette át a kettős körirat-koszorú motívumát (C. N. H. II. 6), ezzel szemben azonban a pénzverési egység s a kutenbergi mesterek megjelenése ellenére is nemcsak hogy ezektől érintetlen maradt, hanem, amint láttuk, sokkal gazdagabb fejlődésen ment keresztül. Ennek a ténynek a megállapítása nemcsak a pénztörténetre nézve jelentős. Ellenkezőleg, ebben az esetben azzal a jelenséggel állunk szemben, amikor a numizmatika meggyőző analógiák föltárása segítségével művészettörténeti ismereteinkre nézve is fontos, talán döntő jelentőségű szolgálatot teljesíthet. A XIV. század művészettörténeti kutatására egy emberöltő óta lidércnyomásként nehezedik a cseh kérdés. A prágai udvari művészet jelentőségét és hatását (különösen IV. Károly alatt) a többi cseh iskolák, a felnémet, a belsőausztriai, sziléziai, lengyel s nem utolsósorban a magyar kultúrkör rovására rendkívül túlbecsülték, miközben egyrészt az általános korstílus elemeit specifikusan csehnek nézték, másrészt a prágai udvari művészetet és a többi cseh és szomszédos műhelyeket önkényesen közös nevezőre hozták. Az e kérdés fölötti viták és fejtegetések épp a legújabb művészettörténeti irodalomban erősen szőnyegre kerültek s az egész vonalon lényegesen hátratólódott a cseh befolyás határköve. A magyar viszonyokra nézve a tényállás az, hogy bizonyos esetekben, különösen az emberi alak ábrázolásaiban, közvetlen cseh hatás mutatható ki, amelyik főképpen a dekoratív elemekben, a könyvvillusztrációk ornamentikájában nyilvánul és legfeljebb csak mint az

avignon-burgundi udvari stílus közvetítője szerepelhet, mely szolgálatot azután a magyar művészet az olasz toszkánai művészet közvetítésével viszonzott. Nem lebecsülendő jelentőségű most, hogy a nagy művészetek gyérszámú maradványaiból leszűrt következtetések egész más úton, a numizmatika segítségével is megerősíthetők és kiegészíthetők. Itt mi közvetlen cseh stílushatásokat hiába keresünk. Inkább az egykori német miniatűr festészetnek, talán az éppen Róbert Károly garasveretése korában, 1330 körül keletkezett Manesse-kézirat (Heidelberg, Egyetemi könyvtár) élestörésű vonalstílusa és nyugtalanul mozgalmas tartása az, amelyik itt tükröződik s amelyik a német fejedelmek, pl. a meissen-sachseni örgróf garasain is visszatér. Hogy a kuttenbergi pénzverők idehívása felesleges lett volna, azt nem lehet állítani s egy olyan körültekintő államférfiúnál, mint Károly Róbert, feltételezni sem. Hihetőleg az ezüstdolgozásnak valamilyen féltékenyen őrzött fogása kellett, hogy birtokukban legyen, melyet az idegen mesterek csak a Kuttenbergben élvezett kiváltságok garantálása mellett voltak hajlandók a magyar király rendelkezésére bocsátani. Ez a különleges jogi helyzet úgy látszik, hogy Budán bizonyosan, a többi pénzverdében pedig hihetőleg az összes pénzverőmesterekre átszállott. A Zsigmond király korából származó, azonban bizonyára a korábbi jogállapotokat is visszatükrözőtető budai városjog is hangoztatja, hogy a pénzverőmester a városi jogszolgáltatás alól ki van véve s közvetlenül a királyi tárnokmester alá van rendelve. Ez a magánjogi különállás az egyik oka annak, hogy egészben véve oly kevés hiteles adat maradt reánk a pénzverdék belső forgalmáról. A nagy állami érdekeknél fogva, melyek itt szöbajlottak, a dolog természetében rejlő fáradozásoknál fogva, hogy a hamisításoknak elejét vegyék, különösen azonban a középkori műhelymunka mentalitása következtében természetesnek tűnik fel, hogy éppen a technikailag fontos szabályok és utasítások titokban maradtak és a pénzverés a gótikus építőpáholyok szervezetéhez hasonlóan a laikus elől elfödött s csak a beavatott részére hozzáférhető rejtély maradt. Az építőpáholyokban és pénzverdékben alkalmazott, kultúr- és művészettörténeti szempontból rendkívül érdekes eljárásokról hallgatnak az összes ismert középkori receptkönyvek, kezdve Heracliustól és Theofilustól egészen a reneszánsz műhelygyakorlatait tárgyalókig. Feltehető, hogy az arany- és ezüstpénzt verő helyek az első időkben titkaikat egymástól is féltékenyen őrizték s ezzel magyarázható egymástól eltérő fejlődésük, legalább is Károly Róbert alatt. Hogy a pénzverés mily szigorúan elkülönítve történt, azt azok a szigorú ellenőrző szabályok bizonyítják, melyek a már említett körmöci kamaragróf, Hyppolit 1335-i bérleti szerződésében találhatók.³⁹ Intézkedés történt itt arra nézve, hogy minden pénzverő két szekrénnel legyen ellátva. Az egyikben a veréshez szükséges eszközöket, a másikon a nemesfémrudakat őrizték. A szekrényeket kinyitni csak az érsek, a tárnokmester és a kamaragróf egyidejű jelenlétében lehet. Még tovább megy, nyilvánvalóan a hamisítások megelőzése végett, Zsigmond ú. n. kis dekrétuma,⁴⁰ amelyiknek a 21. §-a megtiltja, hogy magánszemélyek próbakövet bírhasanak vagy öntéshez és nemesfém formálásához használható eszközökkel rendelkezzenek.

Lényegesen eltérő egyébként a garas és aranyforint forgalmi területe is, mint-hogy az aranyforint csaknem kizárólag a külkereskedelem szempontjából jött figyelembe. Hogy a denárok, obolusok s hasonló aprópénzek verésével a garasveretek tárgyi és formai alapelvei érvényesültek, az magától értetődőnek látszik. Az évi változtatás következtében azonban a pénzdarabok egyre növvő értéktelenségével együtt, azok mind jelentéktelenebb külseje is fokozatosan odajutott, hogy a heraldikai szimbólumok és a többi képelemek eredeti értelmét többé alig lehetett felismerni. Ezáltal a formatörténeti analízisnek nagy nehézség áll útjában, amelyik még fokozódik azáltal, hogy az okleveles anyag is, különösen a XIV. sz. első három évtizedére nézve, rendkívül kevés.⁴¹ A típusok sokfélesége s a veretek gondatlansága mellett a jegyek is csak feltételes kiindulópontokul szolgálnak. Mint budai veretek, megint csak a koronával, B és BV betűkkel jelölt darabok jöhetnek figyelembe. A számtalan variáns következtében, különösen a jelzetlen vagy értelmetlen darabok esetében a speciális kutatások egész sorára

³⁹ V. ö. Zsindely, Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Sárospatak, 1899. 237. 1.

⁴⁰ Zsindely, i. m. 242. 1.

⁴¹ Kováts, Magyar pénzforgalom az Anjouk korában. Num. Közl. 1926. 95. 1.

lenne szükség, amelytől célunk szempontjából eltekinthetünk, miután a stílképződés főfázisai semmiesetre sem az aprópénzveretés keretein belül játszódnak le. Természetesen ugyanaz áll a csak öt típusban ismeretes budai városi denárveretekre is. Ezeket a külön városi pénzverőben verték ugyan, azonban ezek motívumokban és formában mégis szorosan kapcsolódnak a királyi denárveretekhez. Maga a budai város címer (C. N. H. II. 57, bástya három orommal), előjön a főpénzverőhely aprópénzein is, mindenesetre a delfin nélkül, amelyik — eredetileg a tengermelletti városok kereskedelmi szabadságát, később általában a városi szabadságot jelezte — itt is úgyszólván csak képes magyarázatát jelenti a feliratnak (LIBERTAS BVDENSIUM). Az árumegállító és pénzverési jogot magukban foglaló privilégiumokat Buda éppen Károly Róberttől kapta.⁴² Eszerint már az első Anjouk idejében Budán három, az arany-, ezüst- és városi pénzverés részére szolgáló pénzverdével kell számolnunk. Ezen műhelyek topográfiáját illetően csak az aranyverdére van egy támpontunk, amennyiben ez Zsigmond alatt, pontosabban 1402-ben már régen a középkori Buda Szent Pál-utcájában (a mai Ország-ház-utcában) volt. Feltehető, hogy már Károly Róbert alatt is ott állott.

IV. Nagy Lajos (1342—1382).

Eleinte Nagy Lajos is ugyanilyen körülmények között folytatta a pénzverést, aminthogy a trónváltás is a Károly Róbert alatt kiegyensúlyozott államélet következtében minden különös megrázkódtatás nélkül ment végbe. A pénzverésben csak annyi változás történt, hogy az egyik, bizonyára legrégibb dukáltípuson [I. t. 7.] az elő- és hátlapnak formáját és elrendezését illető, egyébkénti legtökéletesebb egyezése mellett, csupán a király nevét pótolták az utód nevével (C. N. H. II. 62). Ennek következtében adódik tehát az a tény, hogy e típus általában meglehetősen azonos marad. A Károly Róbert emissziói keretében felállított kvalitáskülönbségek, melyek a jegynek tekintett korona változásaival összefüggésben látszottak lenni, itt nem követhetők többé. Sőt ezen egyhangú típusokon belül bizonyos visszaszállás állapítható meg. A lilium elveszíti úgy a formai biztosságát, mint a reliefszerű plaszticitását. Károly Róbert dukátjainál a kontúrok nyugodt folyást, az egész felépítés tökéletes szimmetriát s a körirat igen gondos kivitelét mutatnak mindig. Hasonlót lehet mondani a hátlap Ker. szt. Jánosának kiképzéséről is, ahol különösen a végtagok világos tagolása I. Lajos liliumos dukátjain visszahozhatatlánul eltűnik. Az ábrázolások egy unalomig ismételt mintalap benyomását keltik. A Károly Róbert által behozott élettéljes firenzei minta elcsökevényesedik, sematizmusba süllyed.

A kulturális, nemzeti és gazdasági viszonyok változásai között e pompás toszkánai plánta bár ideig-óráig megőrizhette eredeti nemességét, azonban később a szükség nyomása folytán vagy el kellett pusztulnia, vagy pedig a változott viszonyokhoz alkalmazkodnia, vagyis a dukát- és garasstílusnak valami módon találkozniuk kellett. Ezzel kapcsolatos bátortalanul tapogatódzó kísérletek e liliumos típus bizonyos válfajainál felismerhetők, de nem szolgálnak a képalakítás előnyére. Gótikus hatásra mutat ezekben az esetekben egyfelől a nyugtalanul mozgalmas ruhakezelés, az állatbőr durván stilizált visszaadása, amelyik különösen a felső részekben, a nyak és váll között majdnem értelmetlenül hat. Másfelől viszont a szikár arcvonások itt sokkal szélesebben és laposabban vannak kezelve és a belső kontúrok élesség és kifejező erő tekintetében vesztek, anélkül, hogy az olasz oválshoz való ügyetlen alkalmazkodásuk által természetességben valamit nyernének. Annaira megy ez, mint hogyha a dukát- és garasveretekenél mindeddig elkülönülve érvényesült formafelfogások találkozása egyelőre a testábrázolásban, fiziognómiában és dekorációban megnyilatkozó dekadenciával járt volna.

Hogy ez a típus, melyet Budán kívül a többi magyar pénzverdében is használtak, mennyi ideig volt forgalomban, azt okleveles bizonyíték hiányában megközelítőleg sem lehet megmondani. Tekintettel I. Lajos későbbi aranyvereteinek sokféleségére, inkább

⁴² L. Réthy, C. N. H. II. 8. és 12. l.

csak a király első uralkodási éveire lehetne ezt korlátozni. Mialatt ugyanis Károly Róbert korából tulajdonképen csak egy bizonyos típus ismeretes 24 variánsban, addig Kováts Ferenc kutatásai⁴³ Nagy Lajos idejéből 126 variánst mutattak ki, melyek a Corpusban említett 6 típus között oszlanak meg. Míg azonban az említett liliomos típusnál eltérések alig fordulnak elő, addig a többi aranyforintnál a mozgás-motívum szabadságát, a fokozottabb kifejező erőt és az előhaladottabb formális és dekoratív ügyességet illetőleg állandó fejlődés állapítható meg. Ezt a fölfelé ívelő haladást a toszkánai és a gótikus formaérzék mind bensőségebbé való egymásbakapcsolódása kíséri. A garasstílusnak döntő előnyomulását mutatja, ha csak átmeneti megoldás képen is, az a típus, amelyik az eredeti firenzei aranyforint egyik alkotóelemét, a liliomot elhagyja (C. N. H. II. 63.). Ami ennek a helyére kerül, az első pillanatra a garasveretek azonos sajátosságait mutatja: a feliratot magába foglaló kettős gyöngykört, ennek közepén a magyar és Anjou-címerrel kettéosztott címerpajzsot, továbbá a hézagokat kitöltő ornamentikus díszítést [I. t. 9.]. Egy feltűnő, heraldikai jellegű eltérés abban ismerhető fel, hogy a címer két alkatrésze Károly Róbert garasaival összehasonlítva (ahonnan kétségtelenül át vannak véve), felcserélt helyzetet mutat. A magyar címer pólyái balról, az Anjou-liliomok viszont jobbról vannak elhelyezve. Stílustörténeti szempontból azonban fontosabb és a toszkánai és gótikus formaérzék egymásbakapcsolódása szempontjából különösen jellemző az a mód, ahogyan a dekorációs elemek a körfelületben el vannak helyezve. A körirat és a háromszögű címerpajzs között szabadon maradt felületek a korábbi veretű garasoknál vagy üresen vannak hagyva, vagy pedig egy második feliratsorral, kör- vagy egyéb ornamentikus dísszel s nem utolsósorban betűkből vagy heraldikai elemekből álló jelekkel vannak meglehetősen áttekinthetetlen módon kitöltve. Ez az északi gótikus dekorációs túltömöttség a körirat és háromszögű címer közé elhelyezett hatos karélyal ha nem is szűnik meg, de époly ügyes, mint hatásos módon enyhül. Egyszerű és szerencsés ornamentális megoldás ez, mely I. Lajos és leánya, Mária összes dukátjainál irányadó marad. Először Zsigmond alatt tűnik el ez a hatos karély, mint nélkülözhető elem, amikor az alul hegyesen végződő, olasz típusú címerpajzs helyére a félköralakú, német típusú kerül, melynek körvonalai maguktól símulnak a körformához. Hogy itten tisztán a dekoratív szempontok voltak a döntők, azt az egykorú garasveretek vizsgálata igazolja, ahol ez a hatos karély csupán a hegyes címerpajzzsal ellátott előlapon található meg, míg a rombusz-alakú pajzs (C. N. H. II. 69.) vagy az Anjou-címerrel és sisakkoronával ellátott, ferdeelhelyezésű címer (C. N. H. II. 70. A és B) ezt a körformánál felesleges közvetítő részt nélkülözni tudja. A hát-lapon még ott van a szt. János állóalakja és ez lényegben és elrendezésben meg-egyezik a fentebb tárgyalt liliomos típussal. Éppen e messzemenő tartalmi egyezés mellett feltűnők az eltérések. A szent alakjának ábrázolásában lényeges formai előhaladás állapítható meg és pedig nemcsak a Nagy Lajos korábbi aranyvereteivel, hanem a Károly Róbert eredeti aranyaival szemben is. Így már az állásmotívum is rendkívül sok eleveiséget kapott a lábak egymástól eltérő funkciójának (Stand-bein, Spielbein) hangsúlyozása révén. A ruharedők visszaadása sokkal differenciáltabb s sokkal meggyőzőbb módon követi a testfelépítés és a mozgásmotívumok által megadott irányokat, mint az összes korábbi emissziók. Egészen természetes, hogy néhány bizonytalanság után, melyekre már fentebb rámutattunk, az olasz trecento és az északi gótika összekapcsolódásából új fiziognómiájú ábrázolásművészeti irány jutott érvényre. Az arctípus közeledik megint az oválisshoz. A belső kontúrok és a plasztikus kidolgozás fokozzák az arc kifejező erejét is és a haj és szakáll az ikonográfia által követelt bozontoság dacára is bizonyos természetes vonásokat nyernek.

E sajátos hibrid-típusú pénzeknél azért tartózkodtunk viszonylag hosszabb ideig, mivel ezekben ismerhetők fel a legfontosabb átmeneti fokozatok Nagy Lajos klasszikus aranyvereteihez, noha ezek, sajnos, teljes bizonyossággal nem azonosíthatók a budai pénzverde darabjaival. Ellene szól ennek elsősorban a szerecsenfej, amelyik a szent lábánál, mint jegy szerepel. Mint fentebb említettük, ebben Szerechen Jakab de Mesztegnye

⁴³ Kováts Ferenc, Tanulmányok a magyar középkori pénzverés köréből. Num. Közl. 1909. 8.

címerképét láthatjuk, akinek a pécs-szerémi kamara vezetésére vonatkozó megbízása az 1352., 1362., 1371-ik évekre szólt, míg az erdélyi kamara-ispáni megbízatása csak epizódikus jellegűnek látszik. Miután úgyszólván az összes még később tárgyalandó emissziók-nál előjön a szerecsenfejes változat, itt egy erősebb olasz hatás alatt álló külön szerémi fejlődéssel állunk szemben, hol az előlap egyes motívumai a garasstílusból vannak ugyan átvéve, azonban a szentnek az ábrázolási módja a jövő fejlődés útját mutatja. A történeti és kultúrtörténeti tényeknek felel meg az a körülmény, hogy itt, a régi Magyarország délnyugati részén, jelenik meg először ez a fejlettebb ábrázolási stílus, tekintve, hogy éppen Nagy Lajos alatt kapcsolódott szorosan a magyar imperiumhoz az olasz kultúrával minden ízében egybefonódott Dalmácia. Az innen fennakadás nélkül beáramló művészi és szellemi hatások számára éppen Horvátország és a Szerémség, mint az anyaországgal határos területek voltak a természettől adott kapuk, melyeken át a beáramlás megtörténhetett. A Dunántúl déli része Magyarország középkori művészettörténetének egész ideje alatt (sőt később a barokk-korban) külön tartomány volt, amely nemcsak Dalmácia felől, hanem Felső-Olaszország felől is Karinthián, de különösen Tirolon keresztül a művészetek klasszikus hazájának befolyása részére közvetlenebbül hozzáférhető volt, mint az ország többi része. Mialatt azonban az említett formafelfogás a magyar pénzek ábrázolásait innen kiindulva áthatotta, a fejlődés tengelye más tekintetben megint erősen közeledett az északi gótikus kultúrideálhoz. Külsőleg tekintve a dolgot, ez abban nyilvánul meg, hogy csak egy tisztán tartalmi, ikonográfiai problémát említsünk, hogy Ker. szt. János alakját a hátlapon a nemzeti hősnek, szent Lászlónak az alakja helyettesíti. [I. t. 10.]

Tisztán pénztörténeti és stílustörténeti szempontból tekintve, ez a forradalmi újítás nem érthető meg csak a késői középkor általános szellemi felfogásából vezethető le. A XIV. század társadalmának színezetét, elsősorban természetesen a felsőbb polgári réteg mentalitásának is iránytszabó udvarra és nemességre gondolva, a lovagi gondolatvilág jellemzi.⁴⁴ Mégsem kell azonban arra gondolni, hogy a kulturális helyzetet és szellemi életet illetőleg e korszak és a keresztes háborúk kora között, mellyel a lovagi gondolat szorosan összefügg, valami különös egyezés állana fenn. A XIV. század a lovagi kultúrideált inkább a vágy szemeivel nézte, a költészetben és művészetben magyarázta és főképen a ragyogó ceremóniális és külsőséges jelképekben juttatta kifejezésre. Így azután ezek a szimbólumok nevezetes változáson mentek keresztül. A mondák, legendák, dalok, regények, képzőművészeti ábrázolások nemcsak azokat az ideáltípusokat foglalták magukba, melyek a lovagi kor heroikus idejében már mint ilyenek szerepeltek és ikonográfiájuk már akkor kialakult (Mihály arkangyal, szt. György stb.), hanem érdeklődéssel fordultak az olyan történeti vagy legendás jelenségek felé is, melyek a hősi korban a tiszteletnek nem tárgyai, hanem elsősorban alanyai, nem érzékelhetően stilizált lovagi eszményképek, hanem élő lovagok voltak. Ez a legendaalkotás, amelyik tulajdonképpen a történet-szemléletnek egy faja volt, szívesen kristályosult ki egy-egy határozott regionális vagy nemzeti emlékcsoport körül, melyet aztán compostellai szent Jakabbá, szent Vencellé, vagy szent Lászlóvá perszifikált. E nemzeti legendás hagyományokhoz ezáltal észrevétlenül mindinkább csatlakoztak az ősmondák, sőt a különböző egykorú csoportok általánosan hatottak egymásra is.

Szent László személyének idealizálására van egy egykorú vagy majdnem egykorú forrásunk a „Gesta Ungarorum”-ban, a király egyik udvari klerikusának a krónikájában. Bár ennek egyetlen leírása sem maradt ránk, Hómannak⁴⁵ mégis sikerült az eredeti formát a későbbi krónikákból (Anonymus, Kézai stb.) éles hermeneutikával majdnem tökéletesen rekonstruálni. Itt már fontos felvilágosításokat nyerünk mondanácsunk legrégebbi elemeiről (csodaszarvas, mentőangyal a karddal stb.). Már a szt. László után következő évtizedekben a legendás anyag rendkívül bővült, miközben kétségtelenül idegen elemekkel is asszimilálódott. Így Holik⁴⁶ Flórián rámutatott a Santiago mondanácskörének egyező motívumaira. Ennél kérdésesnek látszik, hogy itt tényleg direkt átvételről van-e szó,

⁴⁴ V. ö. J. Huizinga, *Herbst des Mittelalters* II. Aufl. München, 1928. 88. l. s. köv.

⁴⁵ B. Hóman, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*. Budapest, 1925.

⁴⁶ Holik Fl., *Kath. Szemle*, 1923. 64. l.

vagy pedig, hogy a közös őskeleti forrás utóhatásával van-e dolgunk. Egészen bizonyosan az utóbbi érvényes a csodaszarvas esetében, melyre nézve Alföldi A. a legutóbbi időben meglepő közép- és keletázsiai analógiákat fedezett fel.⁴⁷

Nagy Lajos minket érdeklő korára nézve a bécsi Képes Krónika nyújt a fent jellemzett korszakra vonatkozólag gazdag ismereteket azon rendkívül hatásos miniatűrűi révén, melyekre az éremképek tárgyalásánál még visszatérünk. Ezzel körülbelül párhuzamosan halad a vatikáni legendárium,⁴⁸ amelyiknek a szerzője a bécsi Képes Krónikához hasonlóan, a nemzeti hagyományokkal ismerős, bennszülött krónikás kellett hogy legyen. Ugyanebből az időből, a XIV. sz. közepéről kimutathatók vallásos költemények, énekek, zsoltárok, himnuszok, mesekönyvekben és breviáriumban levő glossák,⁴⁹ melyek az Árpád-házi magyar szentekre, különösen szent Lászlóra vonatkoznak. Még számosabbak a szent László-legendának képes ábrázolásai miniatűrűkön, falképeken, plasztikai műveken, ahol László, mint szent és hős áll a kompozíció központjában.⁵⁰ Ezek a hullámok nem hagyták érintetlenül a pénzverdét sem. Különösen a magyar pénztörténetbe lép fel korán a nemzeti szent s azután hosszú fejlődésen megy keresztül, mélyen behatolva a Habsburgok idejébe is. A sok tekintetben rokon cseh pénztörténetben szent Vencel alakjával először II. Vencel aranyain találkozunk, míg IV. Károly, Nagy Lajos kortársa idejében Keresztelő János alakját magának a királynak fiziognómiailag kitűnő arcképe helyettesíti.

A szent László ábrázolásnak a magyar aranyakon való megjelenése szerint nem csak a pénzekre korlátozódó jelenség, s nem magyarázható csupán Nagy Lajosnak nagyhírű őse iránti történetileg igazolt szeretetével sem — bármennyire fontos lehet is ez a korszak megértésére —, hanem úgy kell ezt felfogni, mint az eszménytörténeti fejlődésnek egyik fontos állomását. A numizmatikai eredmények eklatáns példát szolgáltatnak nemcsak a szent László-legenda elterjedtségére és kedveltségére, hanem arra nézve is, hogy a kézből-kézbe vándorló, szósz szerint érte „guruló” aranyak különösen alkalmasak voltak a hagyományok intenzitását fokozni s a szent király képét mind szélesebb rétegek részére ismertté tenni, annál is inkább, mithogy ezen a területen két hatalmas hatóerő érintkezett állandóan, a gazdaság és a művészet.

Szellemtörténetileg figyelemreméltó, hogy a romantika, amelyik a középkor szent- és hőskultuszára nézve annyit jelentett, szent László megjelenését a pénzekre csak a legenda-motívumok racionalisztikus kifejezésével próbálta magyarázni Simonchicz⁵¹ úgy véli, hogy szent László már azáltal is predesztinálva volt a bányák és pénzverdék védőszentjéül, hogy a sziklából vizet fakasztott s a pénzt, melyet ellenségei serege főnkretétele végett szórtak szét, kövekké változtatta. Maga Rupp is 1846-ban kiadott értékes művében⁵² ezt a magyarázatot találónak, vagy legalább is nem indokolatlanak tartja.

A — legalább is stilisztikai bizonyíték alapján — első szent László-dukát a C. N. H. II. 64. sz. alatt van említve s előlapja minden tárgyi tekintetben egyezik a korábban tárgyalt szerezsenfejes veretekkel. Körirat:

† LODOVICI . D . G . R . VNGARIE. A hátlapon kettős gyöngykörben a királyi szent állóalakja látható hosszú alabárrdal jobbkezeben, meghajlított baljában pedig melle előtt országalmát tart. Körirat: SANTVS · LADISLAVS. Az alaktól jobbra és balra különböző jegyek, amelyek gyakran különböző számú liliomból állanak [I. t. 10.].

Ez aranykibocsátásnál most mint novum jelenik meg a garasornamentikából kölcsönzött s az előbb tárgyalt típus (C. N. H. II. 63.) előlapján már alkalmazott kettős gyöngykör most a hátlapon is. Ezáltal a szent alakja egy széles, egyenletes keretet kap, amelyikből azonban az alak lábai és feje még mindig kiemelkednek. Ebben a gótikus

⁴⁷ Alföldi A., *Archaeologischer Anzeiger*. 1931. 393. l. s. köv.

⁴⁸ Péter A., *A magyar művészet története*. I. köt. 62. l.

⁴⁹ Horváth J., *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Szt. Istvántól Mohácsig. Budapest, 1931. 56. l.

⁵⁰ Tarczai György, *Az Árpád-ház szentjei*. Budapest, é. n. 63. l.

⁵¹ Simonchicz, *Dissertatio de Numismatica Hung.* S. 84.

⁵² Rupp, M. N. 28. l.

formaérzék származékát lehet sejteni, minthogy a tényleges kerek felület ily módon legalább is a képhatást illetőleg egy mandorla-formájú, vagy ha úgy tetszik, csúcsos elrendezés benyomását kelti, amely forma a rokonstílusú vésnökművészetben a köralakú pecsétek mellett, messze a XVI. századig használatos volt. Egyébként is minden megtörtént, hogy a vertikális tagozás benyomása erősödjék. Ezt a célt szolgálja a jobbkezben elhelyezett alabárd, a mindkét oldalon vertikálisan elhelyezett liliomok, melyek csaknem egy késő gótikus keretes fülke hatását keltik, amelyben a szent áll és mely fülke azután a nem kerek, hanem oválisan képzett nimbusz által egy megfelelő felső lezárást nyer. A mell előtt országalmát tartó balkéznel s a szigorúan párhuzamosan lehulló ruharedőknél is kettős törekvést lehet észrevenni; horizontális átmetszések elkerülésére s a lehetőség szerint zárt, egységes kontúrra való törekvést. Az arcképzés és szakállviselet a késői szt. János ábrázolásokhoz közel állanak még, sőt némelyik változatnál sablonszerűen térnek vissza. Eszerint itt úgy az elrendezésben, mint a formafelfogásban csupán a már korábban ismert motívumok megfelelő kombinációit ismerhetjük fel, melyeknél az északi gotika és toszkánai protoreneszánsz között fennálló belső különbség még világosan érezhető, miközben legalább is egyes válfajokon belül lassanként egy szintézis bontakozik ki.

Az egyes variánsok vizsgálásánál látható feltűnően nagy ingadozásoknál felmerül mindenekelőtt az a kérdés, hogy a szent László képét mutató kibocsátások először is a ker. szt. János képével ellátott típus után keletkeztek-e, avagy pedig ezek mellett, esetleg talán éppen a régi liliomos forintok mellett párhuzamosan haladtak-e. A stílusegybevetés az elő- és hátlapra nézve különböző eredményeket ad és ilyenformán semmi végleges választ. Az álló szentnek merev, egészen frontális benyomásra törekvő hatása, a csaknem parallel elhelyezett lábak, a széles arckezelés, a még teljesen ker. Jánosra emlékeztető szakáll bizonyos variánsokat (különösen egyelőre még meghatározhatatlan darabokat, melyek a liliomon kívül még P-vel vannak jelezve), Nagy Lajos liliomos forintjainak stílusfokára állítanak, amelyik, mint fentebb megkíséreltük kimutatni, Károly Róbert forintjaival szemben bizonyos visszaesést jelentenek. Másképen áll az eset az előlapnál. A hatos karéj meglep a kivitel pontosságánál és a forma csodálatos szimmetriájánál fogva, az éremkép pedig dekoratív felfogása által, amelyik az összes korábbi aranykibocsátások bizonytalanul vezetett körvonalú és áttekinthetetlenül kitöltött előlapjait messzire maga mögött hagyja.

Ezzel szemben e csoport szerezsenfejjel jelzett darabjainál az elő- és hátlapok egyaránt elismerésreméltó magas fokon állanak, melyek között azonban számos variáns is van, melyek nem kevesebb, mint öt különböző csoportra, illetőleg e szerezsenfejes csoportok a többi jeggyel együtt ugyanannyi altípusra oszthatók. Itt a már fentebb tárgyalt szerémpécsi pénzverő termékeivel van dolgunk, melyekre nézve, mint kimutattuk, s amint ezek a típusok újólág is bizonyítják, az állandóan ható olasz befolyás a fejlődés folytonosságát és magas színvonalát jelentette. Ennek az evolúciónak a keretein belül három egész határozott fokozat különböztethető meg. Az első (C. N. H. II. 64. B), ahol a szerezsenfej a köriratban jobbra az alak lábánál található meg, egyezik az előlapon, szöveget és elrendezést illetőleg a hátlapon is meglehetősen pontosan a P-vel (és liliomokkal) jelzett csoporttal, csak hogy a meggyőzően ábrázolt redőkezelés és az életteljesen felfogott, kis szakállal visszaadott fej döntő előhaladást jelent az emberábrázolás terén. [I. t. 12.]. Még változatosabb a mozgásmotívumokban, mozgalmassabb a kontúrokból az az emisszió, hol a szerezsenfej az alabárdot tartó kéz magasságában, balra található meg (C. N. H. II. 65), hol ugyan még mindig a hosszú alabárd szerepel, a balkéz azonban már kinyújtva az aránytalanul nagy országalmát tartja. Már teljesen felszabadulva az eddigi hieratikus beállítástól, jelenik meg a rövidszakállú variáns, melyen a szerezsenfej hasonlóképpen balra a mezőben foglal helyet (C. N. H. II. 66). Ezek a darabok nemcsak művészeti minőség szempontjából, hanem a megosztott szakállal arcképzésben is igen közel állanak a következőkben tárgyalandó emissziókhoz.

A harmadik csoport különösen az alakábrázolásokban tökéletes. Jellegzetes jegy a B, mely itt jelenik meg első alkalommal, követhető Zsigmond aranyforintjainak egyik csoportjánál is, hogy azután rövid, de jelentős szerepük után a magyar éremképekről végleg eltűnjenek. [I. t. 11., 13., 14., 15., 21., 22. és 23.] Éppen e típus formai előnyeinel fogva azt hisszük, hogy egyrészt a fentiek alapján is, valamint tekintettel arra,

hogy a B betű Buda városnak a kezdőbetűje lesz itt és nem tévedünk, ha mi ezeket a darabokat az ország főpénzverőhelyével, éppen Budával hozzuk közelebbi kapcsolatba. Úgy látszik, hogy ez a pénzverde éppen az alakábrázolás terén a többi pénzverőnél előbbre volt, míg a többi műhely a részletekben, az előlap dekoratív kiképzésében tűnt ki. Arra, hogy ezeknél az aranyforintoknál, újszerű motívumoknál nem észlelhető-e esetleg az ornamentális részleteket illetőleg jobban az iskolázott garasverőhelyek hatása, ezúttal nem térünk ki.

Térjünk át most a szentábrázolásra. Itt az a kérdés merül fel, hogy ezek az éremképek a szt. László ikonográfiájában általában milyen helyet foglalnak el. A fentebb tárgyalt típusnál (C. N. H. II. 64A) rámutattunk arra, hogy ez a csoport nagyjában a szt. János képével ellátott forintok stílusfokán áll. [I. t. 10.] Ez áll különösképen magára a szent képre, akinek a feje tulajdonképpen csak a koronát illetőleg különbözik ker. Jánosétól, míg az arcmintázás, haj- és szakállvisélet alig tér el a korábbi kibocsátások aszkéta-ideáljától. Erre az aszkéta vagy patriárka típusra a XIV. sz.-i magyar művészetben csak gyérszámú bizonyítékot találunk. Mégis úgy látszik, hogy itt tényleg egy sajátos ikonográfiai sorozattal van dolgunk, minthogy az 1405 körül keletkezett győri székes-egyházban levő fejereklyetartó még mindig ezeket az archaizáló jegyeket viseli, természetesen nagyobbvonalú stilizálásban. Azzal a kifogással szemben, hogy itt csak egy elpusztult eredeti utánzásával van dolgunk, azt lehet felhozni, hogy ez sem tűnhetne fel annyira hieratikusnak, ha erre régebbi tradíciók s közvetlen analógiák nem szolgáltak volna mintául. [II. t. 35.]

Esetleg még korábbi hagyománya van azonban az individualisabb típusnak. Még a XIII. századból származik a zsegrai (Szepesség) falfestményen levő ábrázolás, tartásban s körvonalvezetésben még egészen régies, majdnem a román stílust éreztetve, a koponya visszaadásában, az arc belső kontúrjaiban, a karakterisztikus, két vékony hegyben végződő szakállban a fiziognómiai pontosságra törekvő tendenciákat juttatva érvényre. Afölött persze nem lehet ítélni, hogy melyik típusnak tulajdonítható a legnagyobb hasonlatosság. Ez utóbbi szemponthoz összehasonlíthatatlanul több analógia van, melyek közül legjelentősebb a M. N. Múzeum rendkívül eleven fejereklyéje, melyet mi Ernyey József⁵³ kutatásai után a magyar XIV. század kitűnő művészegyéniségei, Kolozsvári Márton és György művének tarthatunk, habár a nevezett szerző ezt nem is mondja expressis verbis. [II. t. 36.]

Ehhez a csoporthoz tartoznak az egykorú falfestményeken levő ábrázolások is, rendszerint a szerény falusi templomokban, melyek dacára a kivitelben és képszerkesztésben fellépő ügyetlenségeknek, mégis nem megvetendő általános nívóra és a legendatéma nagy elterjedtségére nézve szolgálnak bizonyáságul. Még egészen a zsegrai falképekre megformulázott típust követik a vitfalvai (hasonlóképpen Szepesség) templom falán levő képek, melyek mindenesetre csak technikailag freskók, stílusfelfogás szerint falfelületre átvitt miniatűr-festmények. Hogy a festett kéziratok még alkalmazásban voltak az iparművészet legszélesebb területein, mint kényelmes mintakönyvek, azt a magyar viszonyokra nézve a körtvélyesi ciborium példája igazolja, melynek finomvonalú képei kétségtelenül francia könyvminiatúrák után készültek. Tekintve ezeknek a bevezetésben már érintett jelentőségét, az éremképek kialakulását illetőleg, nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mindenesetre ilyen képekben kereshetjük a különböző pénzfajokon, mindennekelőtt a dukátokon levő ábrázolásokhoz a közvetlen mintaképet vagy legalább is az egykorú festői párhuzamokat.

A mi szempontunkból elsősorban az a két festett kézirat jön figyelembe, melyekről fentebb a legendaanyagának a történettel való összefüggésében már általánosságban szó volt: ezek a bécsi Képes Krónika és a vatikáni legendárium. A bécsi codex a két ikonográfiai csoport szerencsés összeolvasztását adja az olasz trecento szépség-kanonja szerint. Mindekelőtt a nápolyi miniatűr-művészetben való iskolázottság volt az, ami ezt az egykorú magyar viszonyok és események ismerete miatt kétségtelenül bennszülött mestert ilyen harmonikus teljesítményre képesítette. Itt nem ritkán már direkt analógiákra találunk.

⁵³ Ernyey J., A M. Nemzeti Múzeum „Csák Máté” hermája. Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyvei. II. évfolyam. Budapest, 1927. 196. l. és köv.

Különösen azok a miniaturák, ahol László reprezentatív tartásban jelenik meg, mint például a koronázásnál, emlékeztetnek elhelyezésben és mozgásban az első, szerezcsenfejes forintokra. (C. N. II, II. 64. B.)

Keményebbek, azonban mozgalmasabbak és életteljesebbek a vatikáni legendárium képei, melyeknél különböző kezek munkái ismerhetők fel, azonban a László legenda lapjai egységes csoportot képeznek [Cod. lat. 8541.], melynek mesterét Péter A. a bolognai miniator, Niccolo di Giacomo egy magyar tanítványával azonosította.⁵⁴ Ezeknek a könyv-miniaturáknak közvetlen hatása az éremképekre kronológiai okokból nem tételezhető fel, minthogy a festmények kétségkívül később, vagy legjobb esetben is egyidejűleg keletkeztek Nagy Lajos legkésőbbi dukátvereteivel. E szent-ábrázolások egészben véve még szorosan a megmaradt falképekről ismeretes két hegyes, vékony szakállban végződő individuális arctípushoz tartoznak. A királyi szentnek az összes egykorú forrásokban dicsőített heroikus külseje és férfias szépsége legalább a kun leányrablóval vívott harc (Fol. 3) és a halál (Fol. 5.) ábrázolásánál jut kifejezésre. Azt a jelenetet azonban, ahol szent László alakja, eltekintve a háromnegyed profilos beállításától, a B jelet mutató hátlati képekkel egészen az apró részletekig egyezik, a codexnek a processziót (Fol. 1) ábrázoló lapján találhatjuk meg, hol a királynak egyébként feltűnő testmagassága aránytalanul kicsinynek tűnik fel. Az ikonográfiailag s részben stilsztikailag is a vatikáni miniaturákkal egyező B jelzetű kibocsátásoknál éppen a korábbi típusokkal ellentétben feltűnő előrehaladás figyelhető meg a ruhakezelést illetőleg. A ráncok itt nem szigorú párhuzamban hullanak alá, hanem megosztásban és mozgásban a test tartása és struktúrájához meggyőzően illeszkedve. Feltűnő új motívum, amire az egykori magyar festészetben és plasztikában az analógiák egész tömegét találhatjuk, a test előtt levő nagy zsákszerű ránc. A Nemzeti Múzeum szlatvini madonnájánál, Stephent Henrik csukárdi plébános miniaturáiban (Gyulafehérvár, Batthyaneum), a báthi oltár képeinél (Esztergom, Keresztény Múzeum), a messzemenő nívókülönbség s idegen hatások dacára is, a ránckezelésnek ugyanazon alapelvei hatnak, mint az említett aranyvereteken. A lábaknak némely biztonságihiány dacára is szilárdan nyugvása, a test organikus rajza és a fiziognómiai kritériumok az éremképben az elért, az általános korstílusnak nagyjában megfelelő stíluselőhaladást bizonyítják. Azok a darabok is, ahol a B a jobboldalon két liliummal kombinálva jelenik meg, meglehetősen ugyanezt a képet adják [I. t. 13.]. Sőt még az előlapon levő dekorációk is megegyeznek. Egy harmadik csoportnál, hol jobbról B és három lilium, balról három lilium áll, világosan két változat különböztethető meg. Az egyik az éppen tárgyalt budai emisszióval esik össze [I. t. 15.], míg a másik erősen eltérő redőkezelést mutat, hol a köpenyredők a baloldaltól erősen kidomborodva, jobbfelé hullanak alá [I. t. 14.]. A ruharedők duktusa azonban mindkét változatnál azonos ritmust követ s az eltéréseket csak a viselet és a testtartás indokolják. Ezeket az eltéréseket annál inkább vezethetjük vissza különböző keletkezési időre, miután ezek a jelenségek a szerezcsenfejes vereteken is visszatérnek. Mindenesetre a ker. János képével vert dukátok tagolatlansága és formátlansága itt messze felül van múlva. Itt nemcsak formaváltozással, hanem más szellemi tartalommal, sőt új embertípussal van dolgunk, melyet realiztikusnak lehetne jelölni, ha a realizmus értelme éppen ezen átmeneti korra nézve nem lenne oly sokféle s mint a nominalizmus reciproka fogalma mai értelmének nem éppen az ellenkezőjét jelentené. Mindenesetre ez az új emberszemlélet Olaszországra mutat és Nagy Lajos aranyforintjain sajátos módon az északi gótika formaelemeivel van ötvözve.

Ugyanez a folyamat ismétlődik úgyszólván, fordított módon az egykorú garasveretekenél, ahol a korábbi emissziók díszes vonalstílusa az Olaszországból, szűkebb értelemben véve Toscanából származó kompozicionális elrendezési móddal cserélődik fel egészen karakterisztikus módon. Amit azonban a hatos karéj ornamentális jelentőségéről mondtunk, az ugyanolyan mértékben érvényes a C. N. H. II. 67. és 68. sz. garaskibocsátásokra is, melyek jegy gyanánt az ismeretes szerezcsenfejet viselik. Ezeket a típusokat teljes joggal tarthatjuk megint a szerém-pécsi pénzverő termékeinek, minthogy a formai vizsgálat is, mindenekelőtt a trecento Madonna trónusaira emlékeztető királyi trónus a

⁵⁴ Péter A., A magyar művészet története, I. k. 62. l.

szomszédos Dalmácia befolyására mutat [I. t. 17. és 20.]. Ezt a feltevést emellett az a történetileg figyelemreméltó körülmény is erősíti, hogy a C. N. H. II. 68. különböző variánsain első alkalommal jelenik meg a hátlap feliraton DALMACIE : CROATIE : ETC. Ez a típus azáltal datálható pontosan 1368-ra, vagy a közvetlenül erre következő időre, minthogy ebben az évben a Velencével kötött béke a magyar királynak Dalmácia és Horvátország birtoklását garantálta. A többi garastípusnál sem a jegyek, sem stiliztikai bizonyítékok (a Károly Róbert vereteitől való meglehetősen nagy eltérés miatt) nem szolgáltatnak támpontot arra nézve, hogy a budai verde változatai gyanánt lehessen ezeket tekinteni. Ugy látszik eszerint, hogy a garasverés itt egyideig kimaradt az alkalmilag használatos elnevezés „grossus Budensis” csak mint pars pro toto általában a magyar garasokra értendő, amint hogy a „grossus Pragensis”-t is nem Prágában, hanem Kuttenbergben verték. A budai verde ebben a korban ezüstpénzveréssel kisebb mértékben foglalkozhatott.

Ami most a rendkívül számos denár- és obulustípus osztályozását és verdék szerinti meghatározását illeti, e téren az okleveles bizonyító anyag és az összehasonlító speciális kutatások hiányában meglehetősen tanácstalanul állunk. Itt az általában igen gyenge kivitel mellett csaknem áttekinthetetlen tartalmi bőséget találunk. Az összes eddig ismert ikonográfiai és dekoratív elemek s egész sor új motívum fordul elő a Corpusban összehozott 33 pénztípuson. Bizonyosan a fentebb mondottak értelmében csak annyi állapítható meg, hogy a szerezsenfejjel jelzett darabok a pécs-szerémi verdékhez tartoznak, mely darabokon az eredeti jegy önálló éremképpé változott és hogy a szt. László denárok egész csoportja a budai verdével áll kapcsolatban. Föltétlenül érvényes ez a $\hat{B}$, valamint a $\tilde{B}$ és liliommal jelzett darabokra. Sőt itt a rendkívül felületes kivitel dacára is folytonos és a dukátokkal párhuzamosan haladó fejlődés is megállapítható. Ezekhez aztán megint a városi kibocsátású denárok csatlakoznak, melyekből négy típus ismeretes, melyek minden tekintetben a több denár stílusfokán állanak, csak feliratban különböznek azoktól. Az ezüstpénzverő kamara vezetője gyanánt már korábban Stephanus Geham (vagy Beham) mester volt említve, míg az aranypénzverde vezetője az 1368 körül említett Chimle Péter lehet, minthogy nála nincs külön kitéve a camere argentea megjelölés.⁵⁵

V. Mária (1383—1385) és Zsigmond (1386—1437).

Első pillanatra feltűnőnek látszik, hogy Mária királynő kevésszámú dukátveretei tulajdonképpen csak 2 típusra oszlanak, amelyek azonban 97 változatban fordulnak elő.⁵⁶ Ezek az ő többé-kevésbé névleges egyeduralkodásának rövid ideje dacára is félreismerhetetlen előhaladást mutatnak Nagy Lajos forintjaival szemben, sőt e két típus között is egészen jelentős stíluskülönbséget lehet felismerni. A formaanalízis azt az eredményt adja, hogy a C. N. H. II. 111. sz. típus időbelileg e sorozat élére helyezendő. Emellett szólnak bizonyos retrográd elemek, mint az állásmotívum mereven összepréselt lábakkal, amely fokat legalább a Nagy Lajos budai veretein a két lábnak eltérő hangsúlyozásával már túlhaladtak, továbbá a bizonytalan köpenymintázás, melynek felső redődomborulata a szent szakállával egybefolyik és csaknem teljesen összezavarja az organikus átmenetet fej, nyak és mell között. E típusnak az egy vagy két liliommal jelzett darabjai is körülbelül ugyanezen a stílusfokozaton állanak. Az 1400 körüli időre jellemző szokatlanul gyors tempójú formafejlődés a nagy művészetekben, a miniaturákon és falfestményeken, táblaképeken, fa- és kőplasztikában közvetlen hatással kellett hogy legyen az éremképek kialakulására is. Hogyan lenne különben megérthető, hogy a legközelebbi típus (C. N. H. II. 112), amelyet legfeljebb 3 évnyi időköz választ el az előbbitől, sokkal tökéletesebb alakbrázolást mutathat. Miután ezen aranyforint egész csoportja hasonlóképpen G — M-el van jelölve, ugyanazon verdéből származik, mint az első típus több változata. A természetes redőelrendezés, az álló helyzet meggyőző formája, a fiziognómiai tudás nyugodtabb és zártabb kontúrvezetéssel érvényesülnek és mindezek ellenére a fokozottabb vitalitás

⁵⁵ Réthy L., Magyar pénzverő izmaeliták. Arad, 1880. 21. l.

⁵⁶ Kováts F., Num. Közl. 1909. 8.

benyomását érik el. Hasonlót lehet mondani e típus S jelzetű változatairól is, míg a ⊕ jegy egy kevesebb formai gondot eláruló forintsorozaton fordul elő.

Mária királynő dukátjainak verdék szerinti meghatározásához hiányzik minden támpont. Ha az ország verdéiben bizonyos fejlődési folytonosságot tételezünk fel, akkor a második, G — M-mel szignált csoportnál a budai vagy a pécs-szerémi verde jöhet figyelembe. Mindenesetre ugyanaz a stílnívó csak elővigyázattal tételezhető fel, miután a késő középkor művészeti tradícióiban általában, különösen azonban a kézműiparnál a régi és új, a tipikus és individuális, az eredetiség és epigonszerűség, „simli“ és „természeti“ minta egymást keresztezve, összevissza haladnak. A hiányzó konkrét kiindulási pontokat az egyes határozott műhelyhagyományok hovatarozandóságát illetően a stílusanalízis annál kevésbé pótolhatja, miután a történelmi események, trónvillongások, felkelések, Durazzói Károly ellenkirály meggyilkolása, a királyné és anyakirályné elfogatása stb. különösen a budai verdénél inkább a zavartalan forgalom ellen, mint mellette szólnak. Az itteni pénzverő szokott jegyei közül sem fordul elő egyik sem Nagy Lajos leányainak az emisszióin.

Még sem lehet tagadni azért, hogy ezekben az aranyforintváltzatokban (C. N. H. II. 112. jegy G — M) az első lépést lehet látni a Zsigmond-korabeli, budai és körmöci aranyverdék klasszikus veretei felé. Ebben az időben vesz az aranyforintverés nagyobb méreteket fel. A Corpus 3 típusához Kováts F.⁵⁷ nem kevesebb, mint 217 változatot tudott kapcsolni. Ha ehhez még a Mária-korabeli változatokat is hozzávesszük, ami ellen semmi lényeges külső vagy belső ok nem szól, akkor a szám 310-re fokozódik, vagyis a Károly Róbert idejéből való aranyforint-váltzatok tizenháromszorosára és a Nagy Lajos-korabelieknek másfélszeresére. Mátyás korából ugyan 476, II. Ulászlóéból pedig 389 változat mutatható ki,⁵⁸ de ezek a különbségek alig jönnek figyelembe, ha tekintetbe vesszük az ércpénzforgalomnak időközben rendkívül fokozódott elterjedését.

Mária királynő előbb leírt típusának, közvetlen folytatása gyanánt a C. N. H. II. 118. vehető: Kettős gyöngykörben négy részre osztott pajzs a brandenburgi sas és a magyar címerpólyák ábrázolásával. Körirat † SIGISMVNDI : D : G : R : VNGARIAE az előlapon, a hátlapon pedig álló szent S · LADISL — AVS REX körirattal. Tisztán tárgyi szempontból is azonnal feltűnik a címerpajzs formája és beosztása. Jelentéktelen vendégszereplés után Károly Róbertnek egy denárán (C. N. H. II. 33)⁵⁹ jelenik meg első ízben a négy részre osztott címerpajzs, hogy azután évszázadokon át a magyar éremképnek egyik alkotó eleme maradjon. A balra fent és jobbra lent kiterjesztett szárnyakkal elhelyezett madár nem fogható úgy fel, mint a Luxemburgok címerállatja, sem pedig mint a német sas, amelyik éppen Zsigmond uralkodása alatt alakult át kétfejű képzeletbeli alakká⁶⁰ s így módon a német római birodalomnak, a középkori állammetafizika e sajátos fogalmának megfelelő jelképe lett. A motívum egyébként keletről származik, ahol az ilyen ábrázolások, különösen a szőnyegeken, gyakoriak. A jelen esetben azonban minden amellettszól, hogy a brandenburgi, később porosz sassal van dolgunk. Az örgrófságnak különböző elzalogosítása és felosztása dacára is mindig különös súlyt helyezett Zsigmond az okleveleiben is. már csak a választófejedelem szavazási joga miatt is a brandenburgi örgróf címére. Csak amikor ő a cseh választó szavazati jogának birtokába jutott, ment át a brandenburgi választói cím az örgrófság tényleges birtokosára, Friedrich von Zollen-re. Ezáltal fontos kiindulópontot nyertünk Zsigmondnak, mint magyar királynak a dukátvereteihez is, amelyekre további vizsgálódásaink folyamán még visszatérünk.

Egy másik, nyilvánvalóan csak heraldikai változás az, hogy az eddigi olasz hatás alatt hegyben végződött pajzs kereken zárul, miáltal a Nagy Lajos és Mária korában a körirat és címerpajzs között elhelyezett hatos karéj feleslegessé válik, sőt a szabadon hagyott szelvények, legalább is a gondosabban kiképzett változatoknál csaknem szabályos hármaskaréj adnak ki. Zsigmond dukátveretei különben a kivitel nagy pontosságával tűnnek ki. Mint jellemző körülmény felhozható, hogy Kováts F.⁶¹ kutatásai szerint a Nagy

⁵⁷ Kováts F., i. m. 8. l.

⁵⁸ Ugyanott.

⁵⁹ V. ö. Arch. Ért. r. f. XIII. 393. l.

⁶⁰ Friedensburg, Die Münze in der Kulturgeschichte. Berlin, 1909. 94. l.

⁶¹ Kováts F., Az aranyforintok köriratai. Num. Közl. 10. 1911. 144.

Lajos és Mátyás-korabeli 10, s a II. Ulászló-korabeli 20 hibás körirattal Zsigmond idejéből csak kettő állítható szembe (UNNARIE és SIGSMVNDI). A két darab K — R-rel van jelölve s eszerint a körmőci verdéből származnak, mindenesetre a későbbi időből. Körmőcön ugyanis a király uralkodásának első idejében úgy látszik, hogy nem vertek aranyforintokat, legalább is a fentemlített típusnál hiába kutatunk a K-betű után. Ezzel szemben mindjárt szemünkbe ötlük a különös B-jegy a kampósskeresztrel, melyet Nagy Lajos vereteinél a budai pénzverde részére foglaltunk le. Salamonnak a véleménye,⁶² hogy az aranypénzverés Zsigmond első mozgalmas uralkodási éveiben Budán szünetelt, tekintettel a formai tényállásra, nem egészen helytálló, minthogy éppen a főnti sasos típus változatai egészen organikusan kapcsolódnak a Mária királynő vereteihez, melyek amint láttuk, a Nagy Lajos kibocsátásaihoz viszonyítva, lényeges formatörténeti előhaladásról tesznek tanúságot. Zsigmondnak sokat idézett 1405-i dekrétumát⁶³ nem lehet — amint gyakran történik — úgy felfogni, mint általában a pénzverés kezdetét, hanem inkább mint egy új pénzügyi politikát inauguráló kísérletet, mint általános szabályozást a trónviszályok idején rosszul intézett fináncpolitikai eljárások és pénzverési viszonyok terén. Épp a budai verdére nézve joggal feltételezhető a zavartalan működés, amely a király első uralkodási évében talán inkább szolgált állandó tartózkodási helyül, mint később, amikor a nemzetközi ügyek az uralkodót állandóan igénybevételek.

Mindenesetre a B — és — B -vel szignált darabokon [I. t. 21., 23.] olyan ábrázolási készséget és dekoratív ügyességet találunk, amelyik az összes emissziókat néhány, így a V—I jeggyel ellátott, változat kivételével elhomályosítja. Mindenekelőtt az élettelen, csaknem pontszerű megmintázás az, ami ezeket a változatokat az összes eddig ismert magyar dukátok fölé emeli, míg a többi változatoknál még gyakran ugyanaz a felső köpenyredők miatt bizonytalan mell-, nyak- és fej-tagolás található meg, mellyel már Mária királynő aranyforintjainak egyik sorozatán találkoztunk. Az állási motívumnak szinte táncoló könnyedsége, a finoman épített test, a képfelületbe való ügyes beállítás minden tekintetben a miniatűrfestészetben érvényre jutó 1400 körül dívatos európai művészet stílusfokán áll.

A toscanai trecentóművészet sajátosságai még felismerhetők ugyan, azonban nem ezek jellemzik kizárólagosan. Sőt ez a könnyen mozgó manier az ideges vonalvezetéssel a kezdődő quattrocento egykorú művészetével kimondott ellentétben áll, míg az egykorú firenzei aranyak már nagyon közel állanak Donatello naturalisztikus keménységéhez⁶⁴ és Simone Antonio Conegiani vereteiben, 1435-ben kulminációs pontjukat érik el. Azonban az északi gótikát jellemző törékeny redőstílus és heves mozgásmotívumok sem találhatók itt fel. Ami a kozmopolita korstílust illeti, az tényleg több, mint a két befolyás egyszerű egyesülése s ez Zsigmond legtökéletesebb aranyvereteinél is olykor meglepő tisztaságban kifejezésre jut. Ez esetben is, mint oly gyakran a könyvminiatúrák azok, melyek a legközvetlenebb analógiákat adják. A már említett okokhoz, melyek a festett kéziratokat minden műhelyszerű munkálat számára kitűnő mintakönyvekké avatták, így pl. a kis formátum s a kódexeknek ezáltal való nagy elterjedtsége, az egyúttal címerfestőkként működő illuminátorok heraldikai iskolázottsága stb., jön egy másik, lehet mondani, művészetszociológiai momentum is, ami magán a könyvfestészet gyakorlatán alapult. Habár a művészettörténet a középkori festészet széles rétegeinél csak a könyvminiatúrákra van utalva és ezekből alapvető következtetéseket vonhatott a döntő stílusváltozásokra nézve, mégis tudatában kell lennünk annak, hogy itt alapjában véve mégis csak kéziiparszerű tevékenységgel van dolgunk, amelyik az ötvösségtől, elefántcsontfaragástól stb. csak technikában különbözik. Éppen ennél az összehasonlításnál kell elismerni, hogy a nagy és kis művészetekre való felosztás csak metodikailag s nem történetileg jogosult. Az igazi tehetség egy iniciále között adott esetben meggyőzőbb módon bontakozhatik ki, mint egy nagy falfelület sokfigurájú kompozíciójában. Hasonlót tételezhetünk fel korábbi vizsgálódásaink alapján a kis körfelületekre korlátozott éremképekről is. Mindenesetre, különösen Zsigmond korában.

⁶² Salamon F., i. m. 117. l.

⁶³ *Corpus iuris* I. decretum. 13. art.

⁶⁴ Dannenberg, Die Goldgulden Florentiner Gepräges. Num. Zeitschr. XII. 146. l.

éremkép és könyvminiatura közt rendkívül szoros egyezés található, ami a falképek egész sorára nézve is áll, melyek lényegükben nem az olasz freskók kompozicionális megoldásait, hanem az intím ornamentális miniaturstílust követik.

Ez a párhuzam úgy a magyar, mint általában nyugati vonatkozásban követhető. Ezt a kozmopolita udvari stílust nagy szellemtörténeti mozgalmak hozták magukkal. Ezekhez tartoznak az összes európai népeket egyformán megragadó zsinati törekvések és a késő lovagkornak a különböző nemzetiségű arisztokráciára szabályként érvényesülő kultúrideálja.⁶⁵ Ez a szellemi állapot 1400 körül érvényesül a legtisztábban és a képzőművészetek határán belül az egykorú miniaturfestészetben éri el legnagyobb terjedési lehetőségét: Elsősorban a Limburg testvérek. (Jean de Berry herceg naptárkönyvével), majd az ő burgundi, flamand és felsőolaszországi követőik azok, akik ezen udvari stílus részére a legmeggyőzőbb kifejezőeszközöket megtalálták. Az ő kellemesen mozgalmas emberábrázolásuk általában megfelel ennek a ceremóniális életmódnak. A Zsigmond alatt virágzásba szökkent magyar miniaturfestészetben ez a nemzetközi, divatos stílus egész sor műnél jut kifejezésre alakábrázolásban és ornamentikában, így cseh elemekkel keverve a váci ötvösök egyházi ceremóniális könyvében, majd a sokat vitatott, bizonyára burgund-németalföldi előzmények hatása alatt álló Martinus Opifexnél,⁶⁶ Zsigmond király miniatúrájánál, különösen pedig a trójai háború németre fordított lapjain, Guido da Colunna-tól, amely régi hagyomány szerint Borbála királyné részére készült volna, stb.

Az emberábrázolásnál sajátos, mesterként álló és lépő motívum, amelyik a lábak funkcionális megkülönböztetésénél tovább megy s már egy könnyed ingadozás benyomását kelti, az ezzel összefüggő testelhelyezések, különösen a csípő környékén, az élénk gesztusok és végül — mint olasz örökség — az egész organizmus fokozott érzékeltetése megtalálható a Zsigmond-korabeli budai aranyforintokon. A magyar éremképnek a festészet által való erős befolyásolása éppen ebben a korban ikonográfiai okokra vezethető vissza. A szt. László ábrázolás, a dukátveretek kizárólagos figurális motívuma az 1400 körüli magyar festsztészet érdeklődésének gyújtópontjában állott. E többnyire ciklikus képsorozatok nagy csoportjából csak az Aquila János falfestményeire akarunk utalni a vas megyei Bántornán, valamint Paulus Stephani mester ciklusára, amelyik a derzsi unitárius templomban van Erdélyben.⁶⁷ Már ez a két időbelileg és térbelileg egymástól távollevő, párhuzamos példa is elég lehet arra, hogy a szt. László-kultusznak a képzőművészetben található nagy elterjedtségét igazolja, amiből biztosan lehet következtetni általában a kor hangulatára. Zsigmondnak lovagi felfogásáról a nemzeti szentnek ez a csaknem isteni módon való tisztelése tesz tanúságot. Minden fontos elhatározás előtt, minden eredmény vagy eredménytelenség után elzarándokolt szt. Lászlónak a nagyváradí dómtemplomban lévő sírjához, hogy inspirációt vagy vigasztalást merítsen, vagy hogy halálját kifejezze és a halálos beteg Luxemburg utolsó kívánsága az volt, hogy a szent közelébe temessék el. Hogy ez az általános, az uralkodótól a legszélesebb rétegekig begyökeredzett, eleven szt. László-kultusz megfelelő mértékben tükröződik vissza az aranyvereteken is, bizonyítja az éremkép művészi kidolgozása, amely különösen a kampós kereszt és B kombinációjával jelölt budai vereteken, a magyar pénzek művésztörténetében oly magas fokon soha nem állott, mint éppen Zsigmond alatt. Ezekkel a síflusbelileg magasra értékelt veretekkel a budai aranypénzverde tetőponton áll és — legalább is a késő középkort illetőleg — véget is ér. Jogosultak vagyunk annak a feltevésére, hogy a budai aranypénzverés 1420 körül, a csaknem százéves működés után, egyelőre megszűnt. A többi vereteken, melyeken a címerpajzs a brandenburgi sas helyett a cseh oroszlánt mutatja, a B jegy nem fordul elő többet.

Az aranyverés színvonalától lényegesen eltérő, meglehetősen sivár képet nyújtanak a különböző ezüst-típusok. A megelőző időkre vonatkozóan a garasokban felismertük azt a pénznemet, ahol az ezüstverés már a rendelkezésre álló nagyobb képsík révén leginkább érvényesülhetett és mely csoporton belül nagyon gazdag tartalmi és

⁶⁵ Horváth H., Zsinati kultúra és lovagvilág. Napkelet, 1930. 518. l. ff.

⁶⁶ Hoffmann E., Régi magyar bibliofílek. Budapest. I. A szerző sváb hatást tételez fel, de erre saját bevallása szerint semmi analógiát sem tud felhozni.

⁶⁷ A festmények ma legjobban a Divald K. Magyarország művészeti emlékei c. mű 118–120. lapjain láthatók.

formai fejlődést futott meg. A garasok kiesésével, illetve azoknak az egyhangú cseh típus által történt kiszorításával még jobban kiszélesedik a stilisztikai szakadék az arany- és ezüstpénzek között, melyek Nagy Lajos alatt észrevehetően közeledtek egymáshoz. Az egyhangú típusok, a pénz értéksüllyedése, az ezzel párhuzamosan hanyatló művészi színvonal bátorítólag hatott a pénzhamisítókra is. A fent már idézett 1405-ben kiadott dekrétum 19. cikkelye erőiesen foglal állást a pénzek megsértése és lemetszése ellen. De Zsigmond már 1390-ben szigorú parancsot bocsátott ki, hogy a pénzhamisítók elfogassanak, birtokaik pedig elkoboztassanak. 1424-ben pedig nyílt felhívással állást foglal ezen — úgy látszik, gyakori — kihágások ellen, míg Borbála királyné 1427-ben elfogatással és szigorú büntetéssel fenyegeti meg azokat a pénzverőket, kik szerszámaikat a hamisítókna rendelkezésre bocsátják.⁶⁸ Több esetről tudunk, hogy alkalomadtán valóban foganatosították e szigorú szankciókat. Így Mocholla György⁶⁹ birtokai 1427-ben, Bekényi Benedek⁷⁰ birtokai pedig 1430-ban pénzhamisítás vétsége miatt el lettek kobozva és más családoknak adományoztattak. Zsigmondnak a pénzhamisítás ellen vívott ádáz harcában van egy tragikomikus mozzanat is, hogy t. i. a király maga a budai aranyverde elzálogosításával és más esetekben is, — amikor pl. megengedte, hogy a német lovagrend az ő pénzeit utánozhassa, — önkéntesen lemondott a pénzregále gyakorlásáról. De eredeti hazáján is, Luxemburgon, akár mint Anglián is ráragadt a középkor hiedelmében a pénzhamisítás vádja.⁷¹

A kísértés éppen Zsigmond alatt minden bizonnyal nagy lehetett. Már azért is, mivel a denár-, obulus-, bardus- és quarlingtípusok kevés kivétellel nagyon felületes munkáról tanuszkodnak. Ezen kivételekhez számítandók elsősorban a C. N. H. II. 120., 125A. és B. és 127. alatt szereplő kibocsátványok. Nem csekély fontossággal bír a mi szempontunkból az a körülmény, hogy a fent felsorolt típusok egyes változatai a B- vagy B-jeggyel vannak elátva, tehát sok valószínűséggel szintén a budai verde számára könyvelhetők el. [II. t. 28., 29., 38.] A motívumokat ezekhez az emissziókhoz, de úgyszólván valamennyi Zsigmond-féle ezüstverethez nagyjában az aranyforintok szolgáltatták. Így találkozunk a négyelt pajzzsal, melyben a magyar harántok hol sasokkal, hol oroszánokkal váltakoznak, de elég gyakran szent László állóképével is. [II. t. 32.] Két ízben szerepel az egyszerű nyolcharántos magyar címer és csak egyetlen egy típuson érvényesül az akkortájt általánosan használt cseh garasok hatása az egész körsíkot kitöltő heraldikus korona alakjában. Minden egyes ezüstvereten azonban rajta van a kereszt, hol mint apostoli kettős kereszt, hol a szabályos görög kereszt alakjában. Bár ez az *cruciferus* Károly Róbert és Nagy Lajos alatt is elvélve előfordult, a kis pénz nemek kizárólagos jelképévé csak Zsigmond alatt vált. Itt éri el csúcspontját a krajcár kultúrtörténete, azé a pénz nemé, melyet az idősebbek közülünk még mint érvényes váltópénzt ismertek.

Azon feltevésünk, hogy úgy a forintoknál, mint az ezüstpénzeknél a formailag előrehaladottabb változatok a budai verde termékeinek tekinthetők, több, már bővebben kifejtett kritériumon kívül, elsősorban a helyi stílhagyományok műtörténeti fontosságára támaszkodik. Igaz, hogy a művészeti színvonal egyes iskolákon belül is gyakran hullámzik, az éltető tradíciók modorra válnak és a folytonosság jóformán csak a kézművességi fortélyok átörökléséből áll. De a budai pénzverde formai egyenletessége mellett nyomatékosan szól még az ottani iparművészet magas nivója, különösen az ötvösség terén. Ezen műág és a pénzverés, illetve bélyegvésés között fennálló szoros kapcsolatokra már a bevezetésben rámutattunk. A legkiválóbb művészi teljesítmények az Anjouk és Zsigmond alatti, szigorúan központosító államforma mellett s a korstílusnak és az összes életformák kimondottan udvari jellegénél fogva csakis a fő- és székvárosokban keletkezhettek. Az egyetemes műtörténetírás éppen erre az időre vonatkozólag lépten-nyomon egy párisi, avignoni dijoni, prágai stílusról beszél, mint a francia, pápai-provençal, burgundi vagy cseh iskolák tulajdonképeni letéteményeséről. Sőt a dolog annyira magától értetődőnek látszik, hogy a külföldi kézikönyvek pl. a Zsigmond alatti magyar ötvösség nagyszerű termékeit, teszem a drezdai történeti múzeumban őrzött választófejedelmi kardot (Kurschwert), a Mátyás-

⁶⁸ Rupp J., id. h. 158. l.

⁶⁹ Csoma J., Kőszegi László ismert levele. Turul. 10. 1892. 74.

⁷⁰ Kemény L., Műtörténeti adatok Kassa multjához. Arch. Ért. 32. 1912. 277.

⁷¹ Friedensburg F., Symbolik der Mittelaltermünzen. II. u. III. Teil. 1922. 322. l.

kalvárium felső részét az esztergomi főszékesegyház kincstárában, a győri székesegyházban és a boroszlói múzeumban levő fejereklyéket, a nürnbergi Germanisches Museumban őrzött koronát stb. mindig budai műveknek nyilvántartják.⁷² Ez a beállítás Zsigmond korára nézve annál helytállóbb, mivel éppen most Buda székvárosi jellege a király elég mozgalmas itineráriumának dacára mindjobban kidomborodik. Ezzel szemben a hazai szakirodalom, meggátolva egy bizonyos hipokrizistól, talán azon körülmény hatása alatt, hogy a budai műhely fejlődéstörténeti összefüggését a későbbi idők hirtelenül megszakították, inkább arra hajlott, hogy a fent felsorolt műnek keletkezési helyét máshol, elég gyakran a magyar birodalom határain túl keresse. Pedig már a Zsigmond idejéből származó budai törvénykönyv virágzó ötvösiparról és szigorú céhalkotmányról számol be. Ezen kívül ismerjük a budai ötvösművészek egész sorát, kik rendszerint mint háztulajdonosok vannak felemlítve, ú. m. Nicolaus Ungarus 1411—1427, Johannes dictus Oesterreicher 1427, Johannes Aurifaber 1436, valószínűleg azonos Johannes Ewthwewssel, ki bíró is volt és 1438-ban az akkoriban Európaszerte napirenden levő szociális villongásoknak, a városi patriciátus és az előretörő céhek között vívott harcoknak áldozata lett, mely harcot itt Budán nemzetiségi surlódások is még jobban kiéleztek.⁷³

Hasonló bőséges személyi adatokkal rendelkezünk az egykorú pénzverőtevékenységet illetőleg is. A Zsigmond alatti pénzverés és részben a budai kamara hierarchiáját már Rupp Jakab vázlatosan összeállította.⁷⁴ Rozgonyi János főkincstárnok, — Debrőy István kincstárnok, — Bajmóczy Onufry János, Jakab és testvérei, pénzverési grófok, — Kapy Endre és György kamarai nyereség grófjai, — Kulky Miklós, a kamarai nyereség beszedője. — Mihály pénzverő. Más helyen még említi Wolfurt Ulrikot,⁷⁵ kinek Zsigmond 1402-ben elzálogosította a budai verdét, mely a Szent Pál-utcában (mai Országház-utcában) állott. A felsorolt nevek közül pénztörténetileg különös figyelmet érdemel a bajmóczy Onufry- vagy Noffry-család, mely a Firenzéből hozzánk szakadt híres Bardi dinasztiaival azonos. Az első, nálunk szerepelt családtag az 1338-ban feltűnő Onufrius (Noffry) mester volt, hacsak igazolást nem nyer, hogy a már Nagy Lajos alatt működött a Hyppolit mester valóban a Bardi-családhoz tartozott, amit Zsindely feltételezett.⁷⁶ Újabbán Ernyey József sok lényeges új adatot hozott a Bardiak történetéhez, bebizonyítván többek között, hogy a Bardus név alatt 1392—1438-ig forgalomban volt pénzem innen vette eredetét és nevét.⁷⁷ A budai verdével kapcsolatban tudunk a már említett Noffry mesterről, aki 1390-ben budai lakosnak említetik,⁷⁸ 1417-ben mint az összes királyi pénzverőházak grófja szerepel, 1419-ben újra mint camerarius regis Budensis előfordul. Fia János 1430-ban a budai kamara ispánja volt, 1435-ben pedig testvéreivel együtt az összes pénzverdék élén állott.⁷⁹

Ezt a családot már a Bardus pénzem révén inkább az ezüstveréssel hozhatjuk kapcsolatba. Ezzel szemben Wolfurt Ulrik kimondottan az aranyverde tulajdonába jutott, ahogy láttuk, zálogjog útján. Az óvári és vöröskői Wolfhart- vagy Wolfurt-család tagjai már Nagy Lajos hadjárataiban kitüntették magukat s azóta is elég gyakran szó esik róluk. 1414-ben, tehát 12 évvel a budai verde elzálogosítása után találkozunk egy Wolfurt Ulrikkal, kinek perét Scharfenek Frigyes ellen Zsigmond király elhalasztja.⁸⁰ Talán ehhez a családhoz tartozott az a Bécsbe kivándorolt magyar ötvösdinasztia is, mely ottan 1364—1434-ig követhető,⁸¹ ha a „von der Schebnitz” nevet elfogadható módon meg tudjuk magyarázni. Hogy mint nemesember az ötvösművészetet űzte, nem éppenséggel szokatlan dolog, Szó esett már Pietro di Simone Gallicus pecsétvésőről, ki egyszersmind királyi várnagy és

⁷² Falke—Lehner, Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. I. 306. l. Hintze E., Szent Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban. Arch. Ért. 22. 1902. 199.

⁷³ Rupp J., Budapest helyrajzi története. 29. és 159. l. Salamon F., id. h. 335. 345., 350. és 356. l. Siklóssy L., Ismeretlen magyarországi művészek. A Műbarát. 3. 1923. 48.

⁷⁴ Rupp J., id. h. 159. l.

⁷⁵ Ugyanott, 161. l.

⁷⁶ Zsindely J. id. h.

⁷⁷ Ernyey J. Magyar pénznevek. Arch. Ért. 32., 1916., 114.

⁷⁸ Salamon F. id. h. 347. l.

⁷⁹ Ernyey J. id. h. 114. l.

⁸⁰ Wertner Mór. Két régi család. Turul. 10. 1892. 69.

⁸¹ Genthon I. Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Budapest, 1927. 8. l.

szepesi alispán volt.⁸² Zsigmond alatt a Langodári István aranyműves számára 1426-ban kiadott adománylevele tanuskodik arról, hogy ez a műipari ág mily nagy kedvezésben részesült.⁸³ A későbbi XV. századra nézve hivatkozhatunk id. Dürer Albertre, ki nagy fiának tanúsága szerint ötvös léteire szintén „aus einem adeln Geschlecht aus Ungern” származott. Ha helytálló fenti feltevésünk, hogy Budán csak Zsigmondnak cseh királlyá történt megválasztásáig vertek aranyforintokat, akkor a Wolfurtok budai tevékenysége csak 1420-ig tarthatott. Az éremverők közül csak kettőről van tudomásunk: Nicolaus Czauczach monetarius,⁸⁴ ki 1411—1427 között dolgozott és Mihály pénzverő, ki 1422-ben már nincs életben. Nyilvánvalóan még Zsigmond idejébe nyúlnak vissza a Johannes Münzer kezdetei, ki 1447-től fogva több ízben budai bíró volt.⁸⁵ Hogy a budai pénzverők ekkor külföldön is megállották helyüket, igazolja Budai János (Hans der Ofner) esete, ki 1416—1446-ig Bécsben dolgozott, ahol ingatlana is volt.⁸⁶ Azonkívül említhetjük Magyar Miklóst (Nicolaus Ungar), aki 1413-ban a lengyel királyi pénzverőben, Krakkóban működött.⁸⁷ Ezek a különböző adatok igazolni látszanak az éremképek stilisztikai vizsgálatából leszűrt nézetünket, hogy a budai verde a XIV. században vezérszerepet játszott s Zsigmond alatt is vagy legalább 1420-ig megtartotta ezt.

Ekkor a budai pénzverőműhely gazdag öröksége reászált úgy látszik a körmöci kamarára. Zsigmond második forinttipusánál (C. N. H. II. 119A és B), ahol már a cseh oroszlán díszleg a címerpajzsban, a K-val és egy másik betűvel vagy jellel ellátott változatok [II. t. 25., 26.] ugyanazzal a kecses testtartással tűnnek fel, mint a legszebb budai kibocsátványok, míg e típus többi variánsainál az ábrázolás külsőségeiben, redőkben stb. ugyan gazdagabb, a testalkat átérzésében azonban kezdetlegesebb, a széjjelterpesztett lábakkal visszaadott állásmotívum merevebb, élettelenebb. Figyelemreméltó, hogy a körmöci forintok Zsigmond alatt korántsem azt az egyenletes művészi színvonalat mutatják, mint a budai aranypénzek. Sőt a K—C-vel jelzett darabokon belül különösen nagy eltérések észlelhetők. Vannak köztük olyanok, melyek a legsikerültebb példányokkal versenyeznek, másokon viszont a zömökebb alak, az ügyetlenebb kidolgozás, az esetlenebb mozdulatok szinte kétségessé teszik, hogy ugyanazon pénzverőház kibocsátványaival van dolgunk. A döntő eltérés a B és a K jelzésű változatok és valamennyi más jelzésű forint között a mell és fejközi rész ábrázolásában keresendő, amennyiben az utóbbiaknál a nyaktáznak majdnem teljesen szervesen visszaadása az előbbi kibocsátványoktól erősen elüt. Ezt a kellemetlen hatást a szinte teljes körvonalával beleütött dicsfény még fokozza, illetve elsősorban felelős ezen illuziótrontó benyomásért.

Feltűnő formai tökélyről tanuskodnak az oroszlános (C. N. H. II. 119) forintok között B vagy az egybetűs B és B jeleket viselő változatok, mely utóbbinál a hurokban vízszintes vonal vagy fekvő kereszt is szerepelhet. [II. t. 27.] Megfontolandó, vajjon ez a furcsa jel nem egy elrontott, a felismerhetetlenségig átstilizált kis b-betűt akar jelenteni és szintén a budai műhellyel hozható összefüggésbe. Kivált a lábak természetű plasztikája, az alsó combok hullámos vonalvezetésének könnyed visszaadása arra enged következtetni, hogy egy késői budai változattal állunk szemben. Ez esetben benne az egyetlen 1420 után vert budai forintot kellene látni.

VI. A budai verde műtörténete.

Belső és külső nehézségek miatt, melyekről fenti fejtegetéseinkben elég gyakran szó esett, a középkori művészetnek rekonstrukciója az éremképekből mindig nagyobb akadályokba fog ütközni, mint hasonló feladatok a klasszikus-antik pénztörténet terén. De dacára annak, hogy a pénzek felülről rokonvonások gyakran nem a szerveség, hanem a véletlen benyomását keltik, fontosságuk éppen a nagy művészetnek erősen megritkult emléktanyájára való tekintettel nem alábecsülendő. A pénz műtörténete tehát nemcsak az

⁸² *Mihalik S.* id. h.

⁸³ *Bolgár E.* A Langodári család. Turul. 12. 1899. 41.

⁸⁴ *Salamon F.* id. h. III. 337. l.

⁸⁵ *Salamon F.* id. h. III. 335. l.

⁸⁶ *Genthon I.* id. h. 18. l.

⁸⁷ *Leszky Lénárd.* A magyar sodronyzománc Lengyelországban. Arch. Ért. 18:0. 57.

iparművészetnek egy ezideig nem eléggé méltatott ágának szempontjából bír érdekességgel, hanem a festészethez és a szobrászathoz fennálló szoros kapcsolata révén mélyen bele-nyúl az egyetemes stílustörténetbe s így fontos támpontokat nyújthat egy korszak egyetemes koncepciójának a megértéséhez is. A késői középkor magyar pénzeit illetően megállapíthattuk, hogy az egyes verőműhelyek nem bírtak egyforma jelentőséggel egy szintetikus korstílus kialakulására és hogy kivált az idegen behatások közvetítésében bizonyosfokú munkamegosztás uralkodott. Utalunk a pécs-szerémi kamara jelentőségére az olasz befolyások átplántálására vonatkozóan és (bár némi fenntartással) a körmöci kamara szerepére a gyér cseh stíluselemek esetében. Hogy ezek a különböző befolyások a pénzverés terén is leginkább Budán az udvari életformák kosmopolita légkörében érvényesülhettek, már maga is érdekes párhuzamos jelenség az ábrázoló művészetek terén követhető fejlődéssorozatokhoz. A festészetben ezt a vezető irányzatot a bennünket érdeklő korszak végén Kolozsvári Tamás képviseli,⁸⁸ aki úgy látszik, maga is az udvari hivatalnoki nemességhez tartozott, mert 1410 és 1425 között több ízben mint Arad vármegye alispánja szerepel.⁸⁹ A plasztikában a fejlődés ezen fokát a budai szobrászati iskola tükrözteti vissza: a domonkosok által vezetett budavári műhelyből kerültek ki a Székesfővárosi Múzeum halászbástyai lapidáriumában őrzött sírkövek és számos hasonló emlék. De mindkét műágnak voltak helyi előzményei akár a budai pénzverésnek, melyeket ezúttal jobban és tökéletesebben ismertünk meg.

Az alábbiakban adjuk most már azon pénzváltozatok összefoglalását, melyek a fent megkísérelt formatörténeti vizsgálat alapján a budai főpénzverdében készültek.

Károly Róbert alatt. 1. Az aranyforintok túlnyomó része (C. N. H. II. 1). Elsősorban azok a változatok, melyeknél a koronajelzés zártabb körvonalakat mutat. 2. A jeltelen, továbbá a koronával, BA vagy BV betűkkel szignált ezüstgarasok (C. N. H. II. 3., 4., 6. és 7. típusok között). 3. A C. N. H. II. 18 számú kispénztípus B vagy BV-val jelzett variánsai és valószínűleg a jeltelen kis pénznemek egyes változatai. 4. Buda városának kibocsátványai. (C. N. H. II. 56., 57., 58., 59., 60.)

Nagy Lajos alatt. Az aranyforintok ker. szt. Jánossal, a liliummal és a koronajeggyel. (C. N. H. II. 62.) 2. Aranyforintok a kettéosztott cimerpajzzsal, szent László állóképével és B pénzverőjeggyel, egyedüli vagy 1—6 liliummal kombinálva. (N. H. II. 64B és 65.) 3. Ezüstdenárok kettéosztott pajzzsal, szent László ábrázolásával és B pénzjeggyel más jelekkel kombinálva. (C. N. H. II. 94. B. D. E. 95. A és 96.) 4. Buda város denárjai. (C. N. H. II. 98—101.)

Mária alatt. Az ismeretes típusok közül egyiket se lehet meggyőzően a budai verdével kapcsolatba hozni.

Zsigmond alatt. 1. Aranyforintok a négyelt pajzzsal, melyben a magyar címer a brandenburgi sasokkal váltakozik és B pénzverőjeggyel különböző kombinációkban. (C. N. H. II. 118.) 2. Aranyforintok négyelt pajzzsal, melyben a sas helyett a cseh oroszán szerepel és B vagy B pénzverőjegyekkel. 3. Ezüstdenárok a görög kereszttel, melynek sarkaiban heraldikus koronák foglalnak helyet B (egyedül, vagy más betűkkel együtt), vagy B pénzverőjegyekkel.

A felsorolt változatokon belül helyenként meglepő visszaesések mutatkoznak, ilyenek p. o. Nagy Lajos első forinttípusa, vagy a budai verde teljes szünetelése Mária alatt. Nagyjában azonban fokozatos fejlődést észlelhetünk az egyénibb arcábrázolások, az élénkebb körvonalak, a fesztelenebb testmozdulatok és egy megfontoltabb dekoratív számítás felé. A kialakulás menetét legjobban az aranyforintoknál követhetjük. Károly Róbert alatt a szt. János aszkéta lényének visszaadására irányuló törekvések mellett az alak hieratikus, az ókeresztény oránsokra emlékeztető előnézetben van ábrázolva. Aránytalan vékony lábai mereven állanak, a jobb lába alig észrevehetően kifelé áll. Ruházat, hosszú haj egybevág szt. János egykorú ikonográfiájával. Ezután igazodik minden lényeges motívumban Nagy Lajos első aranyforintja is, mely az aszkéta szent visszaadásában már jobban a részletekbe bocsátkozik, a haj, szakáll, ruházat bozontos voltát jobban érzékelteti, de amellett a zömö-

⁸⁸ Művészetének kosmopolita jellegére nézve v. ö. Gerevich T. Kolozsvári Tamás. Az Orsz. M. Régészeti Társulat évkönyvei. I.

⁸⁹ Pesthy Frigyes. Arad vármegye, alispánok. Századok. 1873. 647.

kebb, tagolatlanabb testábrázolásban a Károly Róbert által elért magaslatról már némiképen lehanyatlak. Ezzel szemben a szt. Lászlóval díszített aranyai, kivált a Budán készült változatok meglepő haladásról tanuskodnak. Szembeszökő itt már az átmenet egy feloldottabb, szabadabb emberábrázoláshoz. A körvonalak itt már gyakran ugrásszerűen meg vannak szakítva. A ruházat redői nyugtalanabbak. Haj- és szakállviselet rövidebb, az egész ábrázolásban nyilvánvaló az élethűbb formákra irányuló törekvés. Zsigmond budai aranyvereteinél a kecsesen álló alakon már világosan látszik a két lábnak különböző funkciója. A szeszélyes redőrendszer majdnem önálló művészi értékkel bír. Az arckarikát élesebb belső kontúrokat mutat, haj és szakállviselet jobban van részletezve. A korona sokkal tökéletesebben illik a fejre. Az egész test teli van vitalitással. Minden részletben érvényesülnek a nagyművészetben, elsősorban a festészetben 1400 táján elért eredmények. A testtartásnak eme ritmikus feszültsége most évtizedeken át alig változik és ezzel a magyar pénz középkori stílustörténete véget is ért.

Most a magyar pénz művészeti fejlődésében meglehetősen nagy űr következik. Mert Mátyásig alapjában véve csak heraldikai módosításokkal van dolgunk, melyek a politikai történet szempontjából felette érdekesek, de művészettörténeti vonatkozásban csak mérsékelt jelentőséggel bírnak. Ezek a kibocsátványok egy jóideig még megtartják a Zsigmond alatt elért magas nívót új, formai gondolatokat nem termelnek, lassanként aztán a kivitel gondossága is lehanyatlak.

Mátyással új fázis kezdődik a magyar pénz műtörténetében. Ezt a sorsdöntő caesurát a késői középkor és a reneszansz felfogása között a speciális magyar viszonyok nemcsak a Zsigmond és Mátyás uralkodása közé beleékelő trónviszályokkal indokolják. Hozzájárul még a jellemző stílusfejlődés a zsinati mozgalmakból és a késői lovagi kultúrideálból táplálkozó kozmopolita művészetből a reneszansz racionális formafelfogásához, úgyszintén az éremkép ikonográfiájában végbement változások. Az utóbbiak nyomán szent László mellett egyre nagyobb tér jutott a Szent Szűz ábrázolásának. Szoros kapcsolatban állnak ezekkel a tényezőkkel a nagy eltolódások a különböző műágak egymáshoz való viszonyában. Ezek a külön fejlődések most már, felszabadítva az építészet egyeduralma alól nagyszerű lendületet vesznek. Ez az átrétegződés a műipar legszélesebb terein is észlelhető és a pénzverésben kivált abban nyilvánlik, hogy az amúgy is lehanyatló illuminált kódexeknek mintaképpül való felhasználása egyre jobban háttérbe szorul. Már a két-, három-, ötforintos kibocsátványok nagyobb felülete mindig szorosabbá teszi a viszonyt az éremképek és a relief-plasztika és általában a szobrászat között. Ebben az úgyszólván művészetbiológiai mozzanatban látjuk a pénz műtörténete újabb fejezetének lényegét. A döntő formai átalakulások most már a nagyobb felülettel bíró pénznemek és a velük legszorosabb kapcsolatban álló éremvésés keretein belül folynak le. Ezek az emissziók alkotják a budai pénzverde utolsó rövid, de annál fényesebb fejezetét. Mátyás Budán évente 6000 aranyat veretett.⁹⁰ De ezek kultúrtörténeti és művészi viszonylatban már más feltételekre támaszkodnak, kifejlődésük már a reneszanszművészetnek teljes világosságában történik.

Dr. Horváth Henrik.

⁹⁰ Kovachich. Scriptores rerum hung. minores. Tom. II. Budae 1798. 31. I.

Kunstgeschichte der Ofener Prägestelle im Spätmittelalter.

(Deutscher Auszug.)

Es soll hier versucht werden, die verschiedenen Ofener Emissionen unter Zuhilfenahme der formengeschichtlichen Analyse zu fixieren und deren kunsthistorische Stellung zu untersuchen. Die Aufgabe beschränkt sich bloss auf das Spätmittelalter und setzt mit den Dukatenprägungen Karl Roberts ein, in denen man füglich eine Caesur allerersten Ranges erblicken darf. Ja es hat wohl kaum ein Ereignis in der älteren Geldgeschichte Ungarns gegeben, das der von dem ersten ungarischen Anjouer eingeführten Geldwährung an Wichtigkeit gleichkäme. Ungarn war gerade im XIV. Jahrhundert zu diesem Schritte von geradezu weltgeschichtlicher Bedeutung in hervorragendem Masse prädestiniert. Die Edelmetallförderung des Landes hatte infolge des durch die erfolglosen letzten Kreuzzüge und durch das Vordringen der Osmanen bedingte Nachlassen der afrikanischen Goldzufuhr ungeheuer an Bedeutung gewonnen. Im Innern des Landes waren die günstigen Folgen dieses Bergsegens zuerst in den westlichen Städten zu spüren, vor Allem in Ofen, das als erstrangiges Handelsemporium, als Centrum der Goldschmiedekunst und seit Ludwig d. Gr. auch als ständige Haupt- und Residenzstadt des Reiches auch im ungarischen Münzwesen eine richtungbestimmende Bedeutung gewann.

Die Ofener Münze gehört nicht zu den ältesten des Landes, wurde erst im Jahre 1255 als Filiale der Prägestelle von Esztergom (Gran) gegründet und ihr Betrieb beschränkte sich in der ersten Zeit ihres Bestandes darauf, dass die Graner Münzen- und Stempelschneider zur Prägezeit in jedem Jahre nach Ofen übersiedelten. Führend wurde die Ofener Werkstätte erst mit den neuen Goldgulden Karl Roberts im Jahre 1338. Für ihre hervorragende Bedeutung spricht auch die Präponderanz der Ofener Marke über die übrigen Gewichtseinheiten des Landes. Schon im letzten Viertel des XIII. Jahrhunderts galt sie als königliches Gewichtsmass und wurde dann im Jahre 1405 von König Sigismund zur gesetzlichen Masseinheit erhoben, womit sicherlich nur ein schon bestehender Rechtszustand sanktioniert wurde. Soviel ist sicher, dass Ofen nicht nur auf Mass, Gewicht, Administration, sondern auch auf die Ausgestaltung des ungarischen Münzbildes im XIV. und XV. Jahrhundert den weitgehendsten Einfluss ausgeübt haben muss. Ja diese Wirkung erstreckt sich weit über die Grenzen Ungarns hinaus (Rheingegend, Hansastädte, Niederlande usw.), wo der von Karl Robert geprägte Goldgulden nicht nur als Ausgangspunkt der Berechnung galt, sondern auch auf die bildkünstlerische Bestrebung der Münzdarstellungen einen nachhaltigen Einfluss gewann.

Die Führerrolle von Ofen ist auch durch den Umstand beglaubigt, dass nicht nur seine eigenen Kammergrafen, sondern auch die Leiter der übrigen ungarischen Prägehäuser ständig oder vorübergehend Ofener Bürger waren.

Den Ausgangspunkt einer stillkritischen Auseinandersetzung kann nur die Guldenemission C. N. H. II. 1. bilden. (Tafel I. 1.) Ob unter Karl Robert noch andere Varianten geprägt worden sind, ist überhaupt fraglich.

Die Aversseite ist trotz des einfachen Motives von hervorragender künstlerischer Vollkommenheit. Die elegant geschwungenen Konturen der Lilie suchen auch unter den „gebürtigen“ Florentinern ihresgleichen. Einen entscheidenden Einfluss auf die Gestaltung des neuen Goldguldens scheint der vermutlich der florentinischen Familie Bardi entstammende Kremnitzer, später Ofener Kammergraf Hyppolit gehabt zu haben, dessen Pachtvertrag vom Jahre 1335 erhalten ist und überaus wertvolle Angaben über Verwaltung und Betrieb der Münzstellen enthält. Unter anderem ist hier der Florentiner Gulden ausdrücklich als genau nachzunehmendes Muster erwähnt. Die dekorative Ausfüllung der Kreisfläche zeugt von höchster Überlegung, besonders die Art, wie die beiderseits angebrachten Buchstaben des Namens durch die in die Lücken hineinkomponierten Blütenblätter und den Stengel ergänzt und die Illusion einer ununterbrochenen Umschrift erweckt wird, ohne dass dadurch die Wirkung des Schmuckmotives oder der Schrift an Ausdruckskraft oder Deutlichkeit Einbusse erlitten hätten. Auch bei der Revers-Darstellung Johannes des Täufers ist dieselbe ornamentale Rechnung wirksam. Hier dienen Kopf und Nimbus, sowie die Füße des Heiligen dazu, den Eindruck eines kontinuierlichen Kreisrahmens zu erwecken und damit die Darstellung zur geschlossenen Bildwirkung zu erhöhen. Die Gestalt steht auch sonst durchaus auf der Höhe der gleichzeitigen Heiligenikonographie. Ausser den Attributen sind es die etwas steife, an die alt-

christlichen Oranten erinnernde Frontalstellung, die unverhältnismässig hageren Gliedmassen, der abgehärmte Gesichtsausdruck, die lange Haar- und Barttracht, der Tierfellmantel u.s.w., die zur besonderen Charakterisierung des Täuflers dienen. Daneben belehren die überlegte dekorative Anordnung, die wellige Gewandbehandlung und nicht zuletzt die überzeugend wiedergegebene Verkürzung des linken Armes darüber, dass wir in den angeführten Darstellungsformen nicht etwa archaische Derivate zu sehen haben, vielmehr bewusste Kunstmittel, das asketische Ideal zu erfassen. Wir stehen nicht an, diesen ganzen, ungeheuer verbreiteten, für die Zeit Karl Roberts nahezu ausschliesslichen Emissionstypus schon seiner künstlerischen Gediegenheit wegen mit der Prägestelle von Ofen in Verbindung zu setzen. In diesem Falle würde die Krone neben dem Buchstaben B tatsächlich als Beizeichen der Ofener Münzstelle anzusehen sein. Diese Vermutung hatte schon Schönwisner ausgesprochen, später wurde sie auch von Nuber vertreten und neuerdings von A. Schulek in einer gehaltvollen Studie über die Münzen der Könige aus verschiedenen Häusern wahrscheinlich gemacht. Allerdings äussert Schulek im Zusammenhange damit auch das Bedenken, dass dann sämtliche Goldgulden Karl Roberts Ofener Provenienz sein müssten, da sie sozusagen ohne Ausnahme dieses Beizeichen trugen. Nun widersprechen dieser Annahme die erhaltenen Pachtverträge aus den Jahren 1335, 1336 und 1338, wonach die Prägestellen von Ofen, Kremnitz und Siebenbürgen „Florenos ad modum florenorum Florensie“ schlugen. Vielleicht ist hier nur eine Berechtigung und nicht eine Verpflichtung vorauszusetzen, denn wie wäre andernfalls die von Hóman gebrachte Nachricht zu begreifen, dass im Jahre 1338 der Kammergraf von Kremnitz seinen Pachtschilling in Ofener Gulden entrichtete. Zum mindesten scheint die Goldprägung in den anderen Münzhäusern öfters für längere Zeit ausgesetzt und Ofen eben dadurch als ständiger Prägeort von Goldgulden einen weitgehenden Einfluss auf den Betrieb des ganzen Landes und damit auch auf die künstlerische Gestaltung des Geldes ausgeübt zu haben. Jedenfalls haben wir in dem mit der Krone bezeichneten Dukaten Karl Roberts Ausgangspunkt und Richtschnur für die Kunstgeschichte der Ofener Münze zu erblicken. Doch ist hier anzumerken, dass auch unter den Kronenbeizeichen selber mindestens drei deutlich erkennbare Abarten zu unterscheiden sind. In dem einen Falle zeigt die Krone geschlossenere Formen und ihre Konturen können einem länglichen Viereck eingeschrieben werden. (Tafel I. 1.) Das so gestaltete Beizeichen kommt zudem immer auf Prägungen von fortgeschrittener künstlerischer Ausführung vor. In diesen Stücken wird man demnach Erzeugnisse der Ofener Hauptprägestelle vermuten dürfen. In anderen, allerdings viel selteneren Fällen erscheint die Krone höher, schlanker und zeigt aufgelöstere Umrisse. (Tafel I. 2.) Der auf der Reversseite dargestellte Täufer ist auf den so bezeichneten Prägungen mit einem bedeutend kürzeren Barte dargestellt und sein wirres Haar ist in einzelnen Fällen so ungeschickt wiedergegeben, dass mitunter der Eindruck eines auf dem Scheitel balanzierenden schmalkrempigen Hutes erweckt wird.

Bei einer dritten Abart kommt das Beizeichen wieder, wie bei dem zuerst angeführten Falle, in der dem liegenden Rechteck angenäherten Form vor, zeigt jedoch wesentlich detailliertere Umrisse. (Tafel I. 3.) Es ist sehr wahrscheinlich, dass wir es hier mit einer dritten Emission zu tun haben, für welche Annahme auch der Umstand angeführt werden kann, dass die Darstellung der Lilie auf der Aversseite gleichfalls mehr in die Einzelheiten geht, wenngleich die überlegte dekorative Anordnung und die Sicherheit der Linienführung verloren gegangen ist. Wie sich nun diese Emissionen auf die noch in Betracht kommenden Goldprägestellen von Kremnitz und Siebenbürgen verteilen, kann mangels urkundlicher Anhaltspunkte zur Zeit nicht untersucht werden.

Dass in Ofen neben der Goldmünzerei auch eine gesonderte Silberkammer bestand, geht aus verschiedenen vollkommen unverdächtigen Zeugnissen zur Evidenz hervor. Im Jahre 1359 ist der Magister Stephanus Behan ausdrücklich als „comes camere regis argenteae“ angeführt, und im Jahre 1402 verpfändet Sigismund die „Güldene Münze“ von Ofen. Die wichtigsten Emissionen dieser Silbermünzstelle sind unter Karl Robert und Ludwig d. Grossen die Groschen, von denen C. N. H. fünf Typen aufzählt, die aber in ungezählten Varianten vorkommen. (Tafel I. 5., 6., 8.) Jedenfalls war auch für die Groschenprägungen die Ofener Werkstätte richtunggebend, da die Kammerpachtverträge von 1335 und 1336 angeben: „Facies fabricari grossos ad modum grossorum nostrorum anno elapso per cives Budenses fabricatorum“. Auch wenn alle dokumentarischen Anhaltspunkte fehlten,

müssten wir schon auf dem Wege vergleichender Stiluntersuchung zu der Annahme zweier gesonderter Prägestellen geführt werden, so wesensverschieden ist die Formenwelt, die sich bei der Beleuchtung der Groschentypen vor uns auftut, von der Kunstauffassung der Dukaten. Bei den Letzteren war, trotz einiger latent nachwirkenden oder bewussten Archaismen, immerhin in der rationalen Erfassung der Bildeinheit, in dem trotz der unwahrscheinlich dünnen Beine doch überzeugenden Statik der Figur, in dem zusammengefassten, gleitenden Kontur offenbar der in der eigentlichen Heimat des Florens herrschende Darstellungsstil, die Kunstauffassung des beginnenden toskanischen Trecento zu erkennen. Demgegenüber ist bei den Groschen bis in die letzten Einzelheiten das Formgefühl der nordischen Gotik lebendig. Das dekorative Übermass, das sich vornehmlich auf den Aversseiten zu einer unübersichtlichen Vollpfropfung mit ornamentalen Motiven, zu einem richtigen „horror vacui“ steigert, das gesucht komplizierte Sitzmotiv, die launenhaft gebrochenen Gewandfalten, die sprunghaft bewegten Umrisslinien lassen sämtliche Groschenemissionen Karl Roberts in einem ausgesprochenen „styl flamboyant“ erscheinen. Diese unruhig hastende Konturführung erstreckt sich sogar auf die heraldischen Symbole, Wappenschild, Helmzier usw., wie etwa auf der Reversseite von C. N. H. II. Nr. 7., bei dem dortselbst dargestellten Anjouwappen, wo ebenfalls alles züngelt und flammt.

Der mit den Anjouern einsetzende starke italienische Einschlag in der ungarischen Kunstübung und die gerade gleichzeitig in vollen Saft tretenden hochgotischen Stiltendenzen stehen hier unmittelbar nebeneinander; ja, das hiedurch bedingte Janusgesicht der ungarischen Kunstgeschichte des XIV. Jahrhunderts erhält durch die lückenlos erhaltenen Münzbilder noch konkretere Züge, als durch die leider nur sporadisch erhaltenen Denkmäler der darstellenden Kunst.

Als spezifisch Ofener Prägungen sind, wie schon erwähnt, die mit Krone, BV oder BA bezeichneten Varianten anzusehen, und zwar umso eher, als sich diese Exemplare, die dem Typus C. N. H. II. 3., 5. und 6. angehören, tatsächlich in einigen nicht unwesentlichen Einzelheiten von den bekannten Stücken des Typus C. N. H. 4. und 7. unterscheiden. Diese Abweichungen kommen vor allem in der Gestaltung des Thrones zur Geltung, wo den lebhaften, in Tierköpfe oder vegetabilische Gebilde auslaufenden Armlehnen hier, geradlinige Formen und statischer Aufbau dort entsprechen. Es ist auch bei diesen Typen schwer zu entscheiden, ob die Krone, auch wenn sie mitten über dem Schilde angebracht ist (Tafel I. 5.) als Beizeichen der Prägestellen gelten kann, oder bloss ein Ausfluss der im späten Mittelalter vollzogenen allgemeinen Heraldisierung des Münzwesens aufzufassen ist. Doch steht auch der ersten Möglichkeit nichts entgegen, da auch die aus Buchstaben bestehenden Beizeichen bei den Groschen nicht eben selten aus dekorativen Rücksichten mitten über dem Wappenschild angebracht sind. Auffallend ist, dass weder bei den mit Krone, mit den Buchstaben B und BV bezeichneten und mit dem Ofener Prägehaus in Zusammenhang stehenden Groschentypen, noch bei den übrigen Silberemissionen aus der Zeit Karl Roberts irgendwelche formale Analogien festzustellen sind, die auf eine Beeinflussung durch die nach florentiner Vorbild geprägten Ofener Goldgulden schliessen lassen. Dukaten und Groschenstil laufen noch unabhängig und beziehungslos nebeneinander her.

Wesensverschieden war im übrigen auch ihre Zirkulation, da die Goldgulden fast ausschliesslich nur für den Aussenhandel in Betracht kamen.

Dass bei Denar, Obulus und dem übrigen Kleingeld die gegenständlichen und formalen Grundsätze der Groschenprägung zur Geltung kommen, erscheint selbstverständlich. Infolge der alljährigen Permutation nahm aber mit der wachsenden Unterwertigkeit der Münzen auch deren unansehnliches Äussere in einem Grade zu, dass der ursprüngliche Sinn der heraldischen Symbole und der übrigen Bildelemente kaum mehr zu verstehen war. Damit stellen sich auch einer formengeschichtlichen Analyse erhebliche Schwierigkeiten in den Weg, die dadurch noch gesteigert werden, dass auch die urkundlichen Quellen besonders für die ersten drei Jahrzehnte des XIV. Jahrhunderts überaus spärlich fliessen. Bei der Mannigfaltigkeit der Typen und der Flüchtigkeit der Prägung können auch die Beizeichen nur bedingte Anhaltspunkte liefern. Für die Ofener Prägestelle kommen demnach wieder die mit der Krone, mit B und BV bezeichneten Stücke in Betracht. Bei den unzähligen Varianten wären besonders für die unbezeichneten oder ungedeuteten Stücke eine ganze Reihe von Spezialuntersuchungen nötig, von denen wir für unsere Zwecke umso eher absehen können, als sich die

Hauptphasen der Stilbildung keinesfalls innerhalb der Kleingeldprägung abgespielt haben. Dasselbe gilt natürlich auch für die nur in fünf Typen bekannten Denarprägungen der Stadt Ofen. Dieselben sind wohl in einer besonderen kommunalen Werkstatt geschlagen worden, doch schliessen sie sich in der Motiven und in der Formgebung ganz enge an die königlichen Denare an. Selbst das Ofener Stadtwappen (C. N. H. II. 57.), eine Bastei mit drei Zinnen, kommt auch auf Kleingeldtypen der Hauptprägestelle vor, allerdings ohne den Delphin, der — ursprünglich ein Symbol der Handelsfreiheit der Seestädte, später ein Wahrzeichen städtischer Freiheit überhaupt — auch hier sozusagen nur eine bildliche Fassung der Umschrift: LIBERTAS BVDENSIV[M] bedeutet. Die Stapel- und Prägerecht miteinschliessenden Privilegien waren der Stadt Ofen eben von Karl Robert verliehen worden. Wir haben demnach schon für die Zeit des ersten Anjouer in Ofen mit drei Münzhäusern für Gold-, Silber- und Kommunale Prägungen zu rechnen.

Unter denselben Bedingungen haben vorerst auch die Geldpräger Ludwigs d. Gr. gearbeitet, wie ja in dem durch die Regierungskunst Karl Roberts gefestigten Staatswesen der Thronwechsel auch sonst ohne besondere Erschütterungen vor sich gegangen war. Im Münzwesen tritt nur insoweit eine Änderung ein, dass auf dem einen, sicherlich ältesten Dukatentypus bei weitgehendster sonstiger Übereinstimmung in Form und Anordnung von Avers- und Reversseite, bloss der Name des Königs durch den des Nachfolgers ersetzt wurde (C. N. H. II. 62.). Dabei ergibt sich die auffällige Tatsache, dass dieser Typus sich überhaupt ziemlich gleichbleibt. (Tafel I. 7.). Die innerhalb der Emissionen Karl Roberts wahrgenommenen Qualitätsunterschiede, die in einem gewissen Zusammenhang mit der Variierung der als Beizeichen gebrauchten Kronenform zu stehen schienen, lassen sich hier nicht mehr verfolgen. Ja es lässt sich auch innerhalb dieses eintönigen Typs vorerst sogar ein gewisser Rückfall feststellen. Die Lilie verliert sowohl an Sicherheit der Form, wie an Plastizität des Reliefs. Die Konturen zeigen bei den Dukaten Karl Roberts jedenfalls einen ruhigeren Fluss, der ganze Aufbau eine höhere Symmetrie und samt der Umschrift eine wesentlich sorgfältigere Ausführung. Ähnliches gilt auch von der Körperauffassung des Täufers auf der Reversseite, wo vor allem die klare Artikulation der Gliedmassen bei den „Lilientukaten“ Ludwigs I. unwiederbringlich verlorengegangen ist. Die Darstellungen erwecken immer mehr den Eindruck bis zum Überdruß wiederholter Musterbilder. Der von Karl Robert eingeführte Lebensrolle Florentiner wird zum Schimmel, verfällt der Schematisierung, der Vergreisung.

Neue lebendige Impulse der italienischen Formauffassung sind bei der Gruppe mit dem Mohrenkopfe zu konstatieren, von denen es eine ganze Reihe von Varianten gibt, innerhalb deren sich eine deutliche Weiterentwicklung verfolgen lässt. (Tafel I. 9., 12., 18.) Der Mohrenkopf ist das Wappenbild des Vorstehers der syrmisch-fünfkirchener Prägestelle, Jakob Szerechen de Merztegnye. Dieser Teil Ungarns war schon seiner Lage wegen den über Dalmatien und teilweise auch über Tirol kommenden italienischen Einflüssen immer besonders zugänglich und hat das ganze Mittelalter hindurch eine besondere Provinz der ungarischen Kunstgeschichte gebildet.

Hier ist nun die Gestalt Johannes des Täufers durch den königlichen Nationalheros, Ladislaus den Heiligen ersetzt. Dieser Darstellungswechsel kann rein münzgeschichtlich nicht erklärt werden und ist nur im Zusammenhang mit der allgemeinen Zeitstimmung zu verstehen. In der bis zur Schwärmerei vom Rittergedanken durchsetzten Atmosphäre des XIV. Jahrhunderts wandte sich das Interesse in gesteigertem Masse den historischen Vertretern der ritterlichen Tugenden zu, unter denen in der ungarischen Überlieferung Ladislaus immer an erster Reihe gestanden hat. Diese erhöhte Anteilnahme ist auch auf allen Gebieten der bildenden Kunst und der Literatur festzustellen.

Auch auf der Aversseite ist das nordisch-gotische dekorative Übermass durch den zwischen den runden Inschriftsrahmen und den dreieckigen Schild eingefügten Sechspass in ebenso geschickter wie eindrucksvoller Weise rationalisiert.

Eine dritte Gruppe ist besonders in der Figurendarstellung von auffallender Vollkommenheit. Ihr charakteristisches Beizeichen, ein Zainhacken mit dem Buchstaben B (B̃) tritt hier zum ersten Male auf, ist auch bei einer Gruppe von Goldgulden Sigismunds noch zu verfolgen, um dann nach kurzer, aber bedeutsamer Rolle, für immer aus dem ungarischen Münzbilde zu verschwinden. (Tafel I. 11., 13., 14., 15.) Gerade bei den hohen formalen Vorzügen dieses Typus glauben wir auch auf Grund unserer vorhergehender Untersuchungen

der Ofener Emissionen, sowie in Anbetracht des Buchstaben B als Anfangsbuchstaben des Stadtnamens Buda nicht fehlzugehen, wenn wir diese Stücke nun mit der Hauptprägestelle des Reiches, eben mit Ofen in nähere Beziehung setzen. Es scheint, dass diese Prägestelle gerade in der Figurendarstellung den übrigen Münzereien ein gutes Stück voraus war, während andere Werkstätten in Einzelheiten, in der dekorativen Ausgestaltung der Aversseite im Vorrang gewesen sein mögen. Ob bei diesen, für die Gulden neuartigen Motiven nicht etwa der Einfluss der für diese ornamental Details besser geschulten Groschenprägestellen zu erkennen sei, bleibe vorerst dahingestellt.

Wenden wir uns nun der Heiligendarstellung zu. Hier stehen wir nun vor der Frage, welche Stelle diese Münzbilder in der Ikonographie Ladislaus d. Heiligen überhaupt einnehmen. Bei dem Typus C. N. H. II. 64. A. kann man darauf hinweisen, dass diese Gruppe noch im Grossen-Ganzen auf der Stilstufe der Johannes-Florene steht. Dieses gilt in hervorragendem Masse für das Bild des Heiligen selbst, dessen Kopf eigentlich nur die Krone von dem Täufer unterscheidet, während Gesichtsbau, Haar- und Barttracht kaum von dem asketischen Ideal der früheren Emissionen abweicht. (Tafel I. 10.) Für diesen Asketen- oder Patriarchentypus finden sich nun in der ungarischen Kunst des XIV. Jahrhunderts nur spärliche Belege. Doch scheint es sich hier tatsächlich um eine besondere ikonographische Reihe zu handeln, da das erst um 1405 entstandene Kopfreliquiar in der Domkirche von Győr (Raab) noch immer dieselben archaisierenden Merkmale, allerdings in grossartiger Stilisierung vertritt. (Tafel II. 35.)

Eine möglicherweise noch ältere Überlieferung hat aber auch der individuellere Typus. Noch aus dem XIII. Jahrhundert stammt die Darstellung auf dem Wandgemälde von Zsegra (Zips, Oberungarn), in Haltung und Umrissführung noch ganz altertümlich, fast romanisch anmutend, in der Schädelbildung, in den Binnenkonturen des Gesichts, in dem charakteristischen, in zwei dünne Spitzen auslaufenden Bart gewisse Tendenzen auf physiognomische Genauigkeit kundtuend. Darüber kann freilich nicht gerechnet werden, welchem Typus die höheren Ähnlichkeitskriterien zuzuerkennen seien. Für diese letztere Gesichtsform gibt es nun unvergleichlich mehr Analogien, deren bedeutendste das überaus lebendige Kopfreliquiar des Ungarischen Nationalmuseums ist, das wir nach den Forschungen von Joseph Ernyey für eine Arbeit der hervorragendsten ungarischen Bildhauerpersönlichkeiten des XIV. Jahrhunderts, der Brüder Martin und Georg von Kolozsvár, halten dürfen, wiewohl genannter Verfasser diesen Schluss expressis verbis nicht gezogen hat. (Tafel II. 36.)

Zu dieser Gruppe gehören auch die Darstellungen auf gleichzeitigen Wandgemälden, gewöhnlich in bescheidenen Dorfkirchen, die trotz des mitunter hervortretenden Ungeschicks in Ausführung und Bildgestaltung doch für ein durchaus unverwächtliches allgemeines Niveau und für die grosse Verbreitung der Legendenthemen zeugen. Noch ganz dem in den Zsegrauer Wandgemälden formulierten Typus folgen die Bilder auf den Wänden der Kirche von Vitfalva (ebenfalls Zips), die allerdings nur der Technik nach Fresken, der Stilauffassung nach auf die Wandfläche übertragene Miniaturgemälde sind. Dass die illuminierten Handschriften bis tief in die Schichten des Kunstgewerbes hinein als bequeme Musterbücher verwendet wurden, beweist für die ungarischen Verhältnisse der Fall des Ciborium von Körtvélyes, dessen feinelinige Bilder offenbar nach französischen Buchminiaturen eingeritzt worden sind. So kann denn auch ihre in der Einleitung schon gestreifte Bedeutung für die Ausgestaltung der Münzbilder nicht hoch genug angeschlagen werden. Jedenfalls haben wir hierin die unmittelbaren Vorbilder, oder wenigstens gleichzeitige malerische Parallelerscheinungen für die Darstellungen auf den verschiedenen Geldsorten, vor allem auf den Dukaten zu sehen.

Für unsere Zwecke kommen in erster Reihe jene beiden illuminierten Handschriften in Betracht, die auch für die Geschichte des Legendenstoffes überhaupt von grundlegender Wichtigkeit sind: die Wiener Bilderchronik (Wien, Nat. Bild. Cod. lat. 405) und das vatikanische Legendarium. Der Wiener Codex bietet eine glückliche Verschmelzung der beiden ikonographischen Gruppen, nach dem Schönheitskanon des italienischen Trecento. Grobschlächtiger, aber bewegter und lebensvoller ist die Bilderfolge des vatikanischen Legendariums.

Bei den ikonographisch und zum Teile auch stilistisch mit den vatikanischen Miniaturen verwandten Emissionen mit dem Zainhacken und B ist eben gegenüber den früheren Typen ein auffallender Fortschritt in der Gewandbehandlung zu verzeichnen. (Tafel I. 11.) Die Falten fallen hier nicht mehr in schweren Parallelstreifen herab, sondern sind in Verteilung

und Bewegung durch Bau und Haltung des Körpers überzeugend motiviert. Ein auffallendes neues Motiv, für welches sich in der gleichzeitigen ungarischen Malerei und Plastik auch sonst eine Fülle von Analogien aufweisen lassen, ist die grosse Sackfalte vor dem Leib. Bei der Szlatiner Madonna des Ungarischen Nationalmuseums, bei den Miniaturen des Pfarrers Heinrich Steph von Csukárd (Gyulafehérvár, Batthyaneum), bei den Tafeln des Báther Altars (Esztergom, Christliches Museum), sind trotz weitgehender Unterschieden des Niveau und der fremden Anregungen doch dieselben Grundsätze der Faltenbehandlung wirksam, wie auf den eben behandelten Goldprägungen. Auch das trotz mancher Unsicherheiten doch festere Aufstemma der Füße, die organischere Durchbildung des Körpers und die physiognomischen Kriterien sprechen für den auch auf dem Münzbilde erreichten, dem allgemeinen Zeitstil durchaus angemessenen formalen Fortschritt. Auch die Stücke, wo $\tilde{B}$ auf der rechten Seite mit zwei Lilien kombiniert angebracht ist, ergeben so ziemlich dasselbe Gesamtbild. (Tafel I. 13.) Sogar die Dekoration der Aversseiten stimmt vollkommen überein. Bei einer dritten Gruppe, die rechts mit $\tilde{B}$ und drei Lilien, links mit drei Lilien bezeichnet ist, lassen sich deutlich zwei Stilarten unterscheiden. Die eine geht mit den eben behandelten Ofener Emissionen zusammen (Tafel I. 15.), während die andere eine stark abweichende Faltengebung aufweist, wo die Mantelfalten von der linken Hüfte stark gebauscht gegen rechts herabfallen. (Tafel I. 14.) Der Duktus der Gewandfalten folgt zwar bei beiden Abarten demselben Rythmus und die Abweichungen sind nur durch Tracht und Körperhaltung bestimmt. Diese Unterschiede dürfen wir umsomehr auf die verschiedenen Entstehungszeiten zurückführen, als diese Erscheinungen auch auf den Mohrenkopfprägungen wiederkehren. Jedenfalls ist das Unartikulierte, Amorphe der Johannesdukaten hier schon längst überwunden. Wir haben es nicht nur mit einer Formwandlung, sondern mit einer anderen geistigen Haltung, letzten Endes mit einem neuen Menschentypus zu tun, den man als realistisch bezeichnen könnte, wenn das Wesen des Realismus nicht gerade für diese Übergangsperiode so vieldeutig wäre und als Reziprokbegriff zum Nominalismus nicht geradezu das Gegenteil seines heutigen Sinnes bedeutete. Jedenfalls weist diese neue Menschenauffassung auf Italien hin und ist auf den Goldgulden Ludwig des Grossen in eigenartiger Weise mit Formelementen der nordischen Gotik legiert.

Ob unter Ludwig dem Grossen in der Ofener Münzerei auch Groschen geprägt worden sind, liess sich nicht überzeugend nachweisen. Was die Klassifizierung und Lokalisierung der überaus zahlreichen Denar- und Obulustypen anlangt, so stehen wir mangels an urkundlichen Stützen oder vergleichenden Spezialuntersuchungen noch ziemlich ratlos da. Wir finden hier bei einer durchschnittlich recht schwächlichen Ausführung einen nahezu unübersehbaren gegenständlichen Reichtum. Alle bisher bekannten ikonographischen und dekorativen Elemente, und eine ganze Reihe neuer Motive kommen auf dem vom Corpus angeführten 33 Münztypen vor. Als sicher kann im Sinne unserer obigen Ausführungen nur soviel gelten, dass die mit Mohrenkopf bezeichneten Stücke zur syrmisch-pécser Prägestelle gehören, wobei sich das ursprüngliche Beizeichen zum selbständigen Münzbilde gewandelt hat und dass eine ganze Gruppe der Ladislausdenare zur Ofener Werkstätte in Beziehung steht. Unbedingt gilt dieses von den mit $\tilde{B}$ und $\tilde{B}$ mit Lilie bezeichneten Stücken. Ja, es lässt sich hier trotz der mitunter ungeheuer flüchtigen Ausführung eine fortschreitende, mit den Dukaten parallel laufende Entwicklung feststellen. Hier sind dann wieder die Denare der kommunalen Emission anzuschliessen, von denen vier Typen bekannt sind, die in Allem auf der Stilstufe der übrigen Denare stehen und sich nur durch die Umschrift von diesen unterscheiden.

Die nächste Station in der Formentwicklung der Ofener Dukaten bildet die vermutlich erste Emission König Sigismunds. (C. N. H. II. 118.) Rein gegenständlich fällt hier sofort Einteilung und Form des Wappenschildes auf (Tafel I. 21.). Nach einer bedeutungslosen Gastrolle auf einem Denar Karl Roberts (C. N. H. II. 33.) tritt der viergeteilte Wappenschild hier zum ersten Male auf, um für Jahrhunderte ein konstitutives Element des ungarischen Münzbildes zu bleiben. Der links oben und rechts unten mit ausgebreiteten Flügeln angebrachte Vogel ist nicht als das Wappentier der Luxemburger aufzufassen, auch nicht als der deutsche Reichsadler, der ja gerade unter Sigismunds Regierung seine Umwandlung zum zweiköpfigen Phantasiegebilde erlebte.

Es spricht im Gegenteil alles dafür, dass wir es mit dem brandenburger, später preus-

sischen Adler zu tun haben. Trotz den verschiedenen Verpfändungen und Teilungen der Mark, legte Sigismund auch in seinen Urkunden schon der Kurstimme wegen immer nachdrücklichst Gewicht auf seinen Titel als Markgraf von Brandenburg. Erst als er in den Besitz der böhmischen Kurstimme gelangt war, ging der brandenburgische Kurtitel auf den faktischen Besitzer der Mark, Friedrich von Zollem über. Hiemit haben wir auch einen wichtigen Anhaltspunkt für die Dukatenprägungen Sigismunds als ungarischen Königs gewonnen, auf den wir im Verlaufe unserer weitem Untersuchungen noch zurückkommen werden.

Eine andere scheinbar nur heraldische Änderung ist die, dass der früher nach italienischem Muster unten spitz zulaufende Schild nun rund abschliesst, wodurch der unter Ludwig I. und Maria zwischen Inschrift und Wappenbild eingeschobene Sechspass überflüssig wurde, ja die freigelassenen Segmente, wenigstens bei den sorgfältiger ausgeführten Varianten einen nahezu regulären Dreipass bildeten. Die Dukatenprägungen Sigismunds zeichnen sich übrigens durch eine grosse Präzision der Ausführung aus. Als charakteristischer Umstand sei angeführt, dass nach den Forschungen von F. Kováts je zehn fehlerhaften Umschriften unter Ludwig der Grosse und Mathias Corvinus, und 20 unter Vladislaus II. nur zwei unter Sigismund (VNNARIE und SIGSMVNDI) gegenüberstehen. Die beiden Stücke sind mit K—R bezeichnet und stammen demnach aus der Kremnitzer Prägestelle, d. h. aus späterer Zeit. In Kremnitz scheinen nämlich in der ersten Regierungszeit des Königs keine Florene geprägt worden zu sein, wenigstens suchen wir bei dem oben angeführten Typus vergebens nach dem Buchstaben K. Hiegegen fällt um sofort das merkwürdige Beizeichen B mit dem Zainhacken in die Augen, das wir bei der Prägungen Ludwigs des Grossen für die Ofener Werkstätte in Anspruch nehmen konnten. Die Annahme Salamons, dass die Goldprägung in den ersten, sturmbewegten Regierungsjahren Sigismunds in Ofen ausgesetzt hätte, scheint angesichts des formalen Sachverhaltes nicht ganz stichhältig, da gerade die Varianten des obigen Adlertypus sich ganz organisch den Prägungen der Königin Maria anfügen, die ihrerzeits — wie wir zehen — im Verhältniss zu den Emissionen Ludwig des Grossen einen wesentlichen formgeschichtlichen Fortschritt bedeuten. Das vielzitierte Dekret Sigismunds vom Jahre 1405. kann nicht, wie es oft geschieht als Beginn der Münzprägung überhaupt aufgefasst werden, sondern eher als Versuch eine neue Geldpolitik zu inaugurieren, als Generalregulativ der in den Zeit der Thronstreitigkeiten arg verfahrenen finanzpolitischen Wirren und Prägeverhältnisse. Gerade für die Münze von Ofen, das in der ersten Regierungszeit des Königs vielleicht mehr wie später, als die internationalen Angelegenheiten den Herrscher immer mehr in Anspruch nahmen, als ständige Residenz gelten kann, ist ein ungestörter Betrieb mit Recht anzunehmen.

Jedenfalls finden wir auf den mit B- und —B signierten Stücken (Tafel I. 21., 22., 23.) eine darstellerische Fertigkeit und eine dekorative Überlegung, die sämtliche anderen Adleremissionen mit alleiniger Ausnahme etwa von den mit den Beizeichen V—I versehenen Abarten in Schatten stellt. Vor allem ist es die lebensvolle, fast porträtmässige Gesichtsbildung, die diese Varianten über sämtliche bisher bekannten ungarische Dukaten stellt, während bei den andern Spielarten noch recht häufig jene durch die obern Mantelfalten bedingte, unklare Artikulation von Brust, Hals und Kopf anzutreffen ist, die uns auch auf einer Reihe von Goldgulden der Königin Maria begegnet ist. Die sich wiegende, fast tänzelnde Anmut des Standmotives, die Durchgliederung des fein gebauten Körperorganismus, die ornamentale Einordnung in die Bildfläche stehen in Allem auf der Stilstufe der vornehmlich in der Miniatürmalerei zur Geltung kommenden europäischen Modekunst um 1400.

Die hier feststellbaren Eigenheiten der Menschendarstellung, das gezierte Stand- und Schrittmotiv, das über die einfache Betonung von Stand- und Spielbein schon hinausgeht und schon den Eindruck des Sichwiegens erweckt, die damit zusammenhängenden Körperverschiebungen, vornehmlich in der Hüftgegend, die lebhaften Gesten und schliesslich — als italienisches Erbe — das erhöhte Verständnis des ganzen Organismus begegnen uns auf den Ofener Florenen Königs Sigismund. Eine starke Beeinflussung des ungarischen Münzbildes durch die Malerei ist gerade für diese Zeit auch aus ikonographischen Gründen anzunehmen. Die Darstellung des Heiligen Ladislaus, das ausschliessliche figurale Motiv der Dukatenprägung steht in der ungarischen Malerei um 1400 im Brennpunkte des Interesses. Aus der überaus zahlreichen Gruppe dieser meist zyklischen Bilderfolgen verweisen wir hier nur auf die Wandgemälde des Johannes Aquila in der Kirche von Bántornya im transdanubischen Komitate

Vas vom Jahre 1385 und den Zyklus des Meisters Paulus Stephani in der unitarischen Kirche von Derzs in Siebenbürgen. Schon diese beiden zeitlich und räumlich so weit auseinanderliegenden Beispiele können genügen, die ungeheuere Extensität und Beliebtheit des Ladislauskultes in den bildenden Künsten zu bekunden, woraus wir sicherlich auf die Zeitstimmung überhaupt schliessen dürfen. Für die ritterliche Persönlichkeit Sigismunds selbst ist eine nahezu göttliche Verehrung des Nationalheiligen bezeugt. Dass sich dieser allgemeine, vom Herrscher bis in die breitesten Schichten reichende, lebendige Kult Ladislaus des Heiligen durchaus würdig auch in der Geldprägung widerspiegelt, beweist die liebevolle und kunstreiche Ausgestaltung des Münzbildes, das vornehmlich auf den mit Zainhacken und B in verschiedenen Kombinationen bezeichneten Ofener Emissionen niemals in der Kunstgeschichte der ungarischen Münze so vollkommen auf der Höhe der darstellenden Kunst überhaupt gestanden hat, wie gerade unter Sigismund. Mit diesen stilistisch hochwertigen Erzeugnissen hat die Ofener Guldenprägestelle ihren Höhepunkt und wenigstens für die Zeit des Spätmittelalters auch ihr Ende erreicht. Wir sind zu der Annahme berechtigt, dass die Ofener Goldmünzerei um das Jahr 1420 ihre fast hundertjährige Tätigkeit eingestellt hat. Auf den weiteren Prägungen, deren Wappenschild an Stelle des brandenburgischen Adlers den böhmischen Löwen aufweist, kommt das Beizeichen $\bar{B}$ nicht mehr vor.

Die Kleingeldsorten, Denar-, Obulus-, Bardus- und Quartingsorten zeugen mit wenigen Ausnahmen für eine überaus oberflächliche Arbeit. Zu diesen Ausnahmen gehören die im C. N. H. II. unter 120, 125 A und 117 angeführten Emissionen. (Tafel II. 28, 29., 32.) Für unsere Absichten ist es nun von nicht geringer Wichtigkeit, dass einzelne Varianten dieser Typen mit dem Beizeichen B oder $\bar{B}$ versehen sind, demnach mit viel Wahrscheinlichkeit für die Ofener Prägestelle in Anspruch genommen werden können. Der Motivenschatz zu diesen Emissionen und ausserdem zu fast allen unter Sigismund geprägten Silbermünzen lieferten im Allgemeinen die Goldgulden. Es begegnen uns demnach auch hier der viergeteilte Wappenschild, der stehende Ladislaus der Heilige, zweimal das einfache ungarische Wappen und nur ein einzigesmal der Wiederhall der damals im allgemeinen Gebrauche stehenden böhmischen Groschen in Gestalt einer die ganze Fläche ausfüllenden heraldischen Krone. Auf jeder einzelnen Emission findet sich in irgend einer Form das Kreuz. Wiewohl dieser „Cruziferus“ auch unter Karl Robert und Ludwig d. Grossen gelegentlich vorkommt, ist er ausschliessliches Symbol der Kleingeldsorten erst unter Sigismund geworden. Die Kulturgeschichte des Kreuzers, den die meisten von uns ja noch als gültige Scheidemünze gekannt haben, hat hier ihren Höhepunkt erreicht.

Im Folgenden geben wir nun eine Zusammenstellung jener Geldtypen, die als Ergebnis der oben versuchten formgeschichtlichen Untersuchung als Erzeugnisse der Ofener Prägestelle angesprochen werden können.

Unter *Karl Robert*. 1. Der überwiegende Teil der Goldflorene (C. N. H. II. 1.) In Sonderheit jene Varianten, bei denen das Kronenbeizeichen geschlossenere Umriss aufweist. 2. Die unbezeichneten, oder BA, oder BV aufweisenden Silbergroschen. (C. N. H. II. 3., 4., 6., 7.) 3. Der Kleingeldtypus C. N. H. II. 18 und vermutlich einige Varianten der unbezeichneten Typen. 4. Die Emissionen der Stadt Ofen. (C. N. H. II. 56., 57., 58., 59., 60.)

Unter *Ludwig d. Grossen*. 1. Die Goldflorene mit Johannes dem Täufer, der Lilie und dem Kronenbeizeichen. (N. H. II. 62.) 2. Die Goldgulden mit dem zweigeteilten Wappenschild, mit der Darstellung Ladislaus des Heiligen und dem Beizeichen $\bar{B}$, allein oder mit 1—6 Lilien kombiniert. (C. N. H. II. 64 B und 65.) 3. Silberdenare mit zweigeteiltem Wappenschild, mit dem Bilde Ladislaus des Heiligen und dem Beizeichen $\bar{B}$, eventuell mit anderen Zeichen kombiniert. (C. N. H. II. 94. B. O. E. 95 A und 96.) 4. Die Denare der Stadt Ofen. (C. N. H. 98—101.)

Unter *Königin Maria*. Von den bekannten Typen lässt sich kein einziger überzeugend mit der Ofener Prägestelle in Beziehung bringen.

Unter *Sigismund*. 1. Goldflorene mit viergeteiltem Wappenschild, in dem die ungarischen Wappenstreifen mit dem Brandenburger Adler abwechseln und dem Beizeichen $\bar{B}$ in den verschiedensten Kombinationen. (C. N. H. II. 118.) 2. Goldflorene mit demselben Wappenschild, wo anstatt der Adler der doppelschwänzige böhmische Löwe vorkommt. (C. N. H. II. 119.) Beizeichen: $\bar{B}$ und $\bar{b}$, in dessen Schlinge auch ein wagerechter Strich oder ein Kreuz eingezeichnet ist. (Tafel II. 27.) 3. Silberdenare mit dem griechischen Kreuze, in dessen Ecken heraldische Kronen angebracht sind. Beizeichen: B allein oder mit anderen Buchstaben zusammen. (C. N. H. II. 120, 125 A und B und 127.)

Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük.

II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmondig, Horváth Henrik dr. művészettörténeti értekezése kapcsán.

Horváth H. dr.-nak e füzetben megjelenő nagy művészettörténeti szaktudással és széles látókörű áttekintéssel megírt munkája kell, hogy minden eme korrall foglalkozó szaktársunk élénk érdeklődését felkeltsé és hálásan kell fogadnunk, hogy végre ilyen oldalról néző értékes, sőt hézagpótló írással gazdagította szerzője szakirodalmunkat. Még töretlen úton jár; Közlönyünkben meg éppen nem írt ilyen szempontból még senki sem. Különösen a pénzverésnek az úgynev. nagy művészetekkel (szobrászat, festészet), de kivált az ötvösművészettel való tárgyi és formai kapcsolatairól és művelőiről, s az e tekintetben kimutatható külföldi hatások, nemzetközi vonatkozásokról (így az északi gótika, s az olasz trecentó művészeti hatásairól pénzverésünkre) írottak ragadták meg a figyelmemet és fognak azt hiszem maradandó nyomot is hagyni felfogásunkban. Adatainak, olvasottságának, tapasztalatainak bőségét ő részben a mi céljaink: a pénzverés történetének szolgálatába is állította és éppen ezeknek a mi szakunkban újszerűségével fog hatni és termékenyíteni.¹ A művészettörténészeknek meg kell azonban engedniök, hogy a numizmatika éppen olyan egészen speciális szaktudománya a történelemnek, mint akár-melyik más „segédtudománya“ és művelőjének egészen különleges tulajdonságokkal is kell felruházva lennie. Mindenekelőtt a bizonyos, csak hosszas szakszerű foglalkozás gyakorlata által megszerezhető intuitív meglátóképesseggel, a „numizmatikai szemmel“; de a pénzverés technikájának pontos ismerete (meg természetesen általános politikai történeti tudás) mellett, kivált a gazdaságtörténelemben kell minél nagyobb jártaságának lennie, — és a művészettörténeti sem nélkülözheti. Sajnos, éppen e kettő nincsen meg legtöbbször a kellő mértékben bennünk numizmatákban, és ez magyarázza meg azt, amit Horváth dr. tanulmánya elején mond, hogy „feltűnő, hogy mily kevesen vették igénybe a stílkritikai alapon való vizsgálódást érmészeti kutatások céljaira“. De van egy bizonyos benső, szinte szükségszerű ellentétesség is a numizmata és művészettörténész működése között. Utóbbi nagy távlatokban, világgraszáló stílushatásokkal foglalkozik, és ez szinte képtelenné teszi arra, hogy a részletmunka azon aprólékos pontossága iránt érdeklődni tudjon, amelyben való teljes elmerülés nélkül pedig a numizmatikában igazi eredmény nem érhető el.² A stíluskritikában a művészi nagyvonalúság mellett természetszerűleg bizonyos szubjektív tényező érvényesülése sem kerülhető el teljesen, és ez a legobjektívebb vizsgálót is könnyen túlságosan messze ragadhatja a spekulatív következtetésekből: esetleg annyira is, hogy már a pozitív numizmatikai tudás megcáfolhatatlan tényeibe ütközik. Éber numizmatikai lelkiismeretem sehogy sem viselheti el, hogy ezeket szó nélkül hagyjam; hiszen a tudományos kritikának, amíg tárgyilagos, teljesen szabadnak kell lennie, mert e nélkül nincsen haladás. De ez bántó sem lehet, ha nincsen személyi éle, mint itt, ahol csakis a tudós szerző nem numizmata voltából származó néhány elnézés és tévedése ellen irányul. Ezeknek megcáfolását azonban ezen „melegében“, — mielőtt a

¹ Nagyon sajnálom, hogy készülő dolgozatának tárgyáról csak kinyomatása után tudtam meg bővebbet; azt hittem, hogy csak mellékesen fogja érinteni a pénzverést is és az főleg művészettörténelmi tárgyú lesz, és nem is sejtettem, hogy egyenesen a pénzverést veszi művészettörténeti megvilágításba. Egész érintkezésünk két rövid kórházi látogatására szorítkozván, nem is volt alkalmam távoli lakásomon lévő az én tisztára numizmatikai irányú 4 évtizedes működésem tapasztalatait! És emez érzésem nem is csalt; értekezésében íme, még az én Károly Róbert pénzéről írott tanulmányomban (N. K. XXV. k.) készen található adatokat s bizonyítékokat sem használja fel mind, — pedig többször idézi e munkámat: nyilván a neki merőben idegen tárgykör sok új részletadata közül nem tudta mind k'hámozni a témájába vágókat.

² A középkori numizmatikában természetszerűleg majdnem minden kicsiny és a nem numizmata nem tudja másnak, mint kicsinyes, szinte gyerekes és felesleges szörszálhasogatásnak tartani, mondjuk például azt, hogy van-e két pénzfaj átlagsúlya között néhány centigramm különbség, vagy hogy egy pont, vagy kareolás a verőtővön, vagy már a készítéséhez használt poncon volt-e rajta! Pedig az ilyenek a legfontosabb, esetleg csalhatatlan bizonyítékokká válhatnak a hozzáértő kezében.

Közlöny olvasóinak képzeletében végleg gyökeret verhetnének —, oly fontosnak tartom, hogy nem sajnálom Nagy Lajos s utódai pénzeiről készülő tanulmányom érdekességét az ennek anyagából vett bizonyítékaim előzetes közlésével lényegesen csökkenteni, — (még annak árán sem, hogy adataimat összefüggésükből kiszakítva, talán meggyőző erejük is csökkenni fog) —, mert az a nagy áldozatokra is képes ügyszeretet és a szakomért való határtalan rajongás lelkesít, amely ránk, „vad“ numizmatákra talán szintén eléggé jellemző!

*

Károly Róbert C. N. H. II. 1. sz. aranyának Horváth Henrik három változatát (azt hiszem helyesebb így, mint „emissióknak“ nevezni) tárgyalja (ábráit is hozza) és 2. és 3. változatát az oklevelek szerint aranyat is verő körmöci és erdélyi pénzverőkből véli származtathatni; — csak azt nem tudja: melyiket melyikből? Nézetem, s azt hiszem mindenki nézete szerint, aki némileg járatosabb a középkori (vagy akár csak az ókori) numizmatikában is: egyiket sem lehet egyikből sem! Említett és Károly Róbert pénzverésének minden részletére gondosan kiterjedő tanulmányomban nincs is szó ezekről, mert nem változatoknak, hanem *egykorú*, úgynevezett „*utánvereteknek*“ tartom (amilyenekre ott nem terjeszkedtem ki) és teljesen lehetetlen elképzelnem, hogy ezek *királyi pénzverőben* készülhettek volna. Sokkal nagyobb közöttük és Horváth 1. sz. változata között a stíluskülönbség (s ez a pénzekben magukon még szembeötlőbb, mint ábráikon), mint akár a külföldi *koronajegyű* florenusok legtöbbje és Horváth 1. változata (s épen a koronajegyűek között is), vagy akár IV. Károly német király (1346—55) sasjegyű aranya³ és ezen 1. változat között, — amelyek pedig Luschin szerint⁴ szintén valamennyien Károly Róbert *magyar* florenusának mintájára készültek (többnyire rosszabb aranyból). Pedig már e sasos aranyról is ezt mondja maga Horváth: „teljesen kizártnak látszik, hogy ezt a budai eredetű pénzek stílusának fejlődésébe be lehessen sorozni“. Nem is sorozza ma már senki; említett tanulmányomban az is megtalálható,⁵ hogy H. nézetére már Joseph után Luschin és Réthy⁶ is, igen régen rájöttek, s ezért is tulajdonították e sasjegyű aranyat a *német* királynak (akinek pénzeihez ezt a Nemzeti Múzeumban is át kellene helyezni). A királyi pénzverők ekkor már régen ponttechnikával dolgoztak; valószínű, hogy a budai, a főpénzverő, látta el talán verőtövekkel is, vagy legalább poncokkal és pénzverőmunkásokkal⁷ a többi pénzverőt (akár Bécs a Habsburg-korban) és ez okozhatta, hogy a (jegyeik alapján) különböző pénzverőkamarák azonos típusú pénzei (pl. C. II. 6. vagy 7.) sokkal hasonlóbba egymáshoz, mint Horváth e három — változata.

De hogy e 2. és 3. változat csakugyan (egykorú, vagy közel egykorú) utánveret, erre van két még kevésbé megcáfolható bizonyítékom is. Az egyik a szent palástjának, s a liliom szirmának belső felületén lévő vonalkázás (amit én i. h.-en „*ferdénkockás damaszkolásnak*“ neveztem), s a másik a *súlyuk*. E kockás díszítés csakis úgy volt létrehozható, hogy vonalait a legfinomabb vésővel *beverték*; mert ha a vonalak közeit képező kis rombuszokat verték volna ponccal a verőtőbe, úgy azok teljesen egyformák lennének (pedig nem azok) és a vonalak nem lehetnének ilyen egyenesek és töretlenek. De *mibe* vették be a vonalakat? Horváth 1. változatánál a Nemzeti Múzeum valamennyi 12 ki nem állított ilyen példányán, és saját 2 példányom egyikén (a másikon csak a liliomon van így, de az is elég) e vonalkák *bemélyedők*. Ilyenek egyébként a sasjegyű német — múzeumi és saját példányom előlapján, továbbá Nagy Lajos összes C. II. 62. és 63. sz. aranyán is (amennyiben felismerhetők). Mindezeknek tehát nem a *verőtővébe*, hanem abba a *poncába* lettek e vonalkák beverve, amelyet a verőtőbe süllyesztettek elkészítésénél; — különben nem lehetnének az érmeiken *bemélyedők*, hanem hálózatuknak ki kel-

³ Rupp 337., Weszerle B. I. 12., I. Horváth 4. ábráját.

⁴ L. Wiener Numismatische Zeitschrift XV. 367. l., 1883 (!): „Die kleine Krone möchte ich ohne weiters als ungarische Marke ansehen, welche sohin von auswärtigen Münzherren beigelegt wurde“ (Dannenbergl [u. o. XII. évf.] 15. ílyet közölt; mind a XIV. sz. 2. feléből!), „um ihren Erzeugnissen besseren Absatz zu sichern.“

⁵ N. K. XXV. 182. l. 5. j.

⁶ Arch. Értes. új. f. V. 222. (1885.)

⁷ A Num. Adattár 184. sz. szerint még Mátyás alatt is vissza kellett vinni Budára valamennyi (nem használt) pénzverőeszközt.

lene emelkednie a felszínből. Mint ahogy *csakugyan ki is emelkednek e damaszkózás vonalai* a Horváth-féle 2. és 3. változat minden példányán (3 múzeumin és 1—1 sajátom); sőt, Nagy Lajos egy C. 62. sz. aranyának gyűjteményemben lévő egykorú vert és aranyozott hamis (ezüst) példányának is mindkét oldalán. Kétségtelen ebből is, hogy a királyi pénzverőben *poncteknikával* dolgoztak, míg az utánzók, a hamispénzkészítők nem tudtak ilyen fejlettebb módon dolgozni és *verőtöveiket vésniök kellett*. Ez az öt Horváth-féle 2. és 3. változatú darab: aranyból van, — ami egy-egy mélyebb sérülésük-ből, karcolásból látszik — és pedig színe után elég jónak látszó aranyból, főleg a 3. sz. változatúak. Mi hasznot hajtott tehát a veretésekre fordított költség és fáradság? Erre a *súlyuk* ad feleletet; s ez a második cáfolhatatlan bizonyítékom e változatok utánveret voltára. A múzeumi két 3. sz. változat 3·215 és 3·22 gm súlyú, saját 3. vált. példányom is (dr. Mály János kedves szaktársam gyűjteményéből), 3·21 gm és ez a valódiak 3·52 gm átlagával és 3·39 gm minimumával⁸ szemben igen jelentős hamissági bizonyíték. Nevezetesen ez a pontos egyezés e három hamis⁹ pénz súlyában, és azt bizonyítja, hogy *igen jártas készítői* lehettek. Még nevezetesebb azonban az, hogy mind a három, mind azt a pontos összehasonlítás teljesen kétségtelenné teszi: *ugyanazzal a két verőtövel készült*, — ami további bizonyíték erre a jártasságra. Hiszen annak a verőtőnek igen jónak kellett lennie, amellyel annyit verhettek, hogy ma is még három leverete kerülhetett egyszerre a kezembe!

De hát hol is verhették ezeket? E 3. sz. változatnak rajza *egészen „barbarikus“*; — jellemzőbb megjelölésünk nincs ilyen gyermekesen kezdetleges, olykor egészen torzképű hamispénzekre, amilyenek már Árpád-kori pénzverésünktől kezdve¹⁰ okoznak nekünk sok fejtörést. Betűábrázolásuk határozottan analfabétákra vall („B“ helyett „R“, stb.); a numizmatikai köztudat is keletre, a Balkánra, vagy Moldvába helyezi őket, és utóbbi nézetre azt hiszem egyetmást felhozhatnánk; bár én inkább északkeletre (Moldvára vagy Besszarábiára) gondolnék.¹¹ Korukra nézve pedig Károly Róbert utolsó, legfeljebb Nagy Lajos uralkodásának első évtizedét gyanítom. Magyarországon ezután megszűnt a lilimos arany veretése, és így az utánzásának sem lett volna már sok értelme itt, a Keleten. Éppen az ellenkező irányban: nyugaton keresném azonban Horváth 2. változatának származását. Ennek súlya jobban megközelíti a magyar törvényes arany átlagsúlyát: a M. N. múzeumbeli 3·38, sajátom 3·30 gr, és csodálatos: e kettő is egészen bizonyosan azonos verőtövekről származik! Ezeknek anyaga talán kissé halványabb ezüst, rajzuk durva, betűik lapidáris vaskossága pedig kissé későbbi korúnak látszik, s valamely latin ország felé mutat, ahol tovább vertek lilimos firenzei-arany utánzatokat, mint nálunk. Ez a 2. változat mindenesetre szintén magyar lilimos-aranynak utánzata és kissé későbbi, talán a XIV. sz. második feléből való. De a koronajegy! Ezt bizony a verőtő készítője *nem értette meg!* (Talán egy elmosódott veretű magyar arany volt a mintája.) Horváth szerint e korona „magasabbnak, nyulánkabbnak tűnik fel, és feloldottabb körvonalat mutat“. Annyira „feloldottakat“, — hogy már nem is korona többé: alsó karikája már nem zárt s az egész inkább egy gótikus m-hez hasonlít. Dannenberg jeles összeállításában¹² keresve, hogy a magyar, tehát a koronajegyű florenus aranyat utánzó pénzek veretői ezek mellett nem verettek-e ilyen m-hez hasonló jeggyel is aranyat? a 153.

⁸ Lásd Hóman, A magyar királyság pénzügyei stb. 270. l.

⁹ A múzeumi cédulákra Harsányi Pál ráírta volt: „hamis“, de, mint pontos méréssel ellenőriztem, nem feküdtek a saját rekeszükhöz; így kerülhetett ki Horváth dr. figyelmét e két mindenestre már a csekély súly által is indokolt bejegyzés.

¹⁰ Lásd pl. Kún László C. N. H. 318., 327. és pláne 338—40. sz. pénzeit, vagy Nagy Lajos C. 94. dénárainak némely utánzatát (akár a 94 E-n a Szent László-arcot), Mátyás C. 206. sz. és II. Ulászlónak is néhány aranyát, főleg a C. 27. táblán. Sőt a Habsburg királyok és erdélyi fejedelmek kispénzeit is utánózták még *így is*. De ilyenek már a helytelenül keltáknak nevezett ókori „barbárok“ is jórészükhöz.

¹¹ Erre Réthynek „Magyar pénzverő izmaeliták és Besszarábia“ c. igen értékes tanulmánya vezetett rá. E mű 9. oldalán utal ő arra, hogy a volgai bolgárok már a X. században sok samanidapénz utánveretét készítették és megjegyzi, hogy „e jelenséget, hogy e nép ismert s elterjedt arab pénzeket jól-rosszul utánzott: figyelemre kell méltatnunk, mert ez eljárással találkozunk más történetek körében is“. Hiszen bevándorolt bolgárok voltak a mi pénzverésünkben oly nagy szerepet vitt izmaeliták is; és Moldvát régen (Kún László pénzei!) Nagy-Kúnországnak, Besszarábiát Bösörményországnak is nevezték. Réthy a bolgárt és bösörményt is rokonnak, sőt talán ugyanazon népnek tartja, s azt hiszi, hogy „a pénzverő izmaeliták és Besszarábia népe közt összefüggésnek kell lennie“. (Id. mű 21. l.)

¹² Die Goldgulden vom Florentiner Gepräge, W. Num. Zeitschr. XII. k. 146. l. (és folytatásai), melyben egész Európából közel száz florenus arany közt 15-öt mutat ki koronajeggyel, mint említettem.

lapon Aragoniára bukkanok, ahol (természetesen megfelelő és nem „Karolu rex“ körirattal) 1336 és 87 közt *11-féle koronajegyű és 10-féle m-jegyű liliomos aranyat* vertek! Nem lehetett-e talán az első ilyen m-betűs aranyuk ez a Horváth-féle 2. változat? Amelyiken tehát még a „Karolu rex“-et is utánozták, de a koronát eltorzítván, ez a később már aragoniai köriratú florenusaik m-jegyének mintájává lehetett? A M. Nemz. Múzeum éremtárában aragoniai florenus nincsen; e kérdést tehát egyelőre nem tudom eldönteni.

A *koronajegy Buda jegye*, ez kétségtelen; bizonyítja a P-jeggyel, Chimlei Péter budai kamaraispán jegyével együttes előfordulása,¹³ — de erről később bővebbet. Itt egy tévedésemet kell helyreigazítanom, amelyet Horváth is ellenőrzés nélkül átvett: azt írtam,¹⁴ hogy „már Schoenvisner is Buda jegyének tartotta“, pedig ő csak *magyarnak* tartotta a Széchenyi Catal. I. 65. lapján. *Nuber* volt tehát a budai magyarázat atyja. És még egy tévedésről. Horváth azt írja, hogy „Schulek arra a tényre is rámutat, hogy ez esetben Károly Róbert valamennyi aranyforintja budai eredetű kellene, hogy legyen, mert ezek majdnem kivétel nélkül ezt a jegyet viselik. Ennek a feltevésnek azonban ellene szólnak az 1335-, 1336- és 1338-ból fennmaradt bérleti szerződések, melyek szerint a budai, körmöci és erdélyi verdék vertek „florenos ad modum florenorum Florenzie“. Itt talán csak egy jogról s nem kötelességről van szó, mert hogyan lehetne különben a Hóman által hozott adatot megérteni, mely szerint a körmöci kamaragróf 1338-ban a bérletért járó összeget budai aranyakban fizette ki.“ Ezt írja Horváth. Csak-hogy én nem írtam sehol sem azt, hogy „valamennyi Károly aranyforint budai eredetű kellene, hogy legyen“, sem azt, hogy „majdnem kivétel nélkül ezt a jegyet viselik“, mert jól tudtam, hogy mi van a kamarabérletszerződésekben, és hogy a sasos arany nem magyar. Ezt bizonyítja *saját szövegem*:¹⁵ „Károly Róbert... a kamarabérleti szerződések szerint 3 pénzverő kamarában: Budán, Körmöcön és Erdélyben verette 1335, 36, 38 és 42-ben is még a „florenos ad modum florenorum Florenzie“. Ha a koronajegy Budát jelenti, akkor nem maradt ránk más aranya, mint budai, mert a fennmaradtak mind koronajegyűek.“ Ez tehát lényegesen más, mint amit H. nekem tulajdonít! Továbbá: „hogyan lehetne különben“, kérdi H., „a Hóman által hozott adatokat megérteni, hogy“ (lásd fent) budai aranyban fizette bérét a körmöci gróf, (ha nem úgy, hogy *nem volt köteles*, hanem *csak joga volt* aranyat veretni): erre meg az a megjegyzésem, hogy: csakis úgy lehet megérteni, ahogyan maga Hóman is az idézett helyen,¹⁶ a közvetlenül erre következő mondatban magyarázta: „1338-ban“ (*eme kivételes esztendőben*, mikor Károly Róbert nagy reformját az összes pénzfajok átveretésével betetőzte) „az új aprópénz verésével túlságosan igénybevett körmöci kamara ispánja is Budán vert forintokban fizeti a bérösszeget.“ Csakis a bérlő kötelességeiről van szó a kamarabérletszerződésekben a pénzverést illetően: a király rendeletalakban előírja nekik, mit és hogyan verjenek; sem mást verni nincsen joguk, sem az elrendelteket végre nem hajtani; viszont a fizetést is csak olyan pénzben teljesíthetik, amilyenben a király előírta: ez benne van pontosan a szerződésekben! Hogy nem maradt ránk körmöci és erdélyi arany Károly idejéből: ez kár, de tudunk más pénzről, amelynek még a rányomott papírlenyomata is fennmaradt, vagyis egészen bizonyos, hogy Schwandtnert magát e pénzdarabot is kezében tartotta 1769-ben, s ez azóta mégis nyomtalanul eltűnt; sajnos, minden valószínűség szerint végleg, — egy olvasztótégelyben!

Ez az a nevezetes C. N. H. 2. sz. arany. Ennél mindenekelőtt az a megjegyzésem, hogy kár Réthynek eredeti téves nézetét felhozni arról, hogy ez Durazzo Károly (Kis-Károly) pénze lehetne, mert bizonyosan nem az; hiszen a Corpusban Réthy már maga írja: „*helytelenül* Kis Károlynak tulajdonítottam, de *csakhamar* meggyőződtem, hogy az is Róbert Károly érmei közé tartozik.“ Persze, ennek a nézetváltozásának indoklását már nem tudom elfogadni; ehelyett belső, a pénzen (vagyis *rajzán*) *látható bizonyítékok* kapcsolják ezt Károly Róbert pénzeihez és bizonyítják egyben valódi (és nem koholt) voltát is, amit Horváth is hangsúlyoz. Károly Róbert pénzeiről szóló munkámban részletes tipológiai vizsgálattal még a garasfajokat is megjelöltem, amelyekhez ez az

¹³ L. id. művem 145. l. 4. j.

¹⁴ U. o. 3. j.

¹⁵ A 181. l. 2. bekezd. Mindig igen meggondolom, hogy mit írok, minden fontos szót mérlegelni szoktam; de a Károly Róbert pénzeiről írottak minden részletét különösen meghánytam-vetettem.

¹⁶ A magyar királyság pénzügyei stb., 103. l. 3. j.

arany leginkább kapcsolódik (a C. 6. és 4. sz.), s ennek alapján veretése idejét a legnagyobb valószínűséggel 1331-re tettem. Idézett művem e helyén¹⁷ egyébként a magyar aranyak a firenzeiből való származását Károly Róbert és Nagy Lajos alatt gazdaságtörténeti háttérével együtt világosan és részletesen kifejtettem, sőt *e részletet ma is egyik legsikerültebbnek tartom egész munkámban*; — amelyhez ma sem tudnék lényegest hozzatenni vagy elvenni. Kár, hogy Horváth nem méltatta figyelemre. Ő stíluskritika útján szintén megállapítja e darabnak szoros kapcsolatát a garasokkal, de egy szerinte „ideiglenes hipotézissel“ („egy próbahelyen, vagy valami szükségből kifolyólag egy ezüst-pénzt készítő pénzverőben készült aranyveret“!) zsákutcába jutva: a darab „egy teljesen érthetetlen, rejtélyes sziget“ maradt neki. Pedig nem is oly érthetetlen és rejtélyes, (ha „sziget“ is) és „ideiglenesen“ is feleslegessé válik H. erőltetett feltevése erről az „aranyban kivert ezüstgarasról“, ha nem tévesztjük szem elől azt, amit ő maga értekezése I. fejezetében oly kitűnően mond: „a gazdasági és pénzügyi helyzet eseményei is döntő jelentőségűek a pénzverésre nézve és nem utolsó sorban az éremképek alakulására is kihatással vannak. Általában a formatörténet a gazdasági fejlődéssel mindig paralell halad“ stb. Ő ezt itt talán inkább külsőleg érti; — de belső hatásaiban, a pénzverés lényeges változásainak okai között is fontos ez a befolyás; hiszen *a pénz értékmérő és csereeszköz a gazdasági életben, nem műtárgy s ezért a pénzkibocsátás és -forgalom összes jelenségeinek vizsgálatánál és mérlegelésénél mindenekelőtt az akkori gazdasági élet törvényeit és a közgazdasági körülményeket kell (gazdaságtörténelmi megvilágításban) tekintetbe venni*. Hogy röviden ismételjem önmagam: Firenze nagyon haragudott az Európa-szerte sok — még a „becsületes“ florenus-utánzásáért is, és már 1322-ben pápai tilalmat szerzett e „hamispénzverés“ ellen; s bár Károly Róbert aranya majdnem el is érte az eredetit finomságban, a király mégis szakítani akart ez eljárással.¹⁸ Így keletkezhetett e magyaros arany, a C. 2., amelynek mintájául természetesen nem vehettek más pénzt, mint Károly garasait, nem indulhattak ki másból, hiszen nem is volt még addig Magyarországon nagyobb pénz a denárnál (a két IV. István-féle rézpénzt nem tekintve). A firenzei nem vehették, hiszen éppen ezt akarták kiküszöbölni; s hogy ez az új aztán ilyen „szokatlan“ volt (a florenus mellett), ez okozhatta vesztét: nem kellett a külföldnek (amelynek pedig tk. készült), mert az nem bízott az ismeretlen új pénzben. Így maradt aztán félbe, s csak kísérlet, „sziget“. *De ez a legislegelő magyar aranytípus, — ezt meg nem lehet cáfolni!* Nagy Lajos nem folytatta aztán atyja e félbemaradt kísérletét, hanem florenusokat veretett, s csak később és (okulva atyja kudarcán), csak „fokozatos átmenettel“^{18/a} teremtette meg a szentlászlos típust (ez az átmenet egyik legerősebb bizonyítéka egész magyarázatom helyességének!) és „a magyar külkereskedelem hatalmas fellendülésével“ kivitte azt (legelőször politikai céllal Nápolyba), úgy, hogy 1360 táján végre a világpiacon is elfoglalta a helyét a magyar arany.¹⁹ Nem tudom elképzelni, hogy ilyen fontos újítás, mint a C. 2., máshol, mint Budán láthatott volna napvilágot; s ezért itt is rágaszodom a címer feletti korona pjegy voltához, annyival is inkább, mert a C. 6. sz. garas egy változatán is így van; s mert a csak²⁰ Károly Róbert pénzein előforduló S - E jegyet úgysem tudom megfejteni. (Az S Strigonium lehetne, s az E: Endurlin mester, csak hogy ekkor még nem voltak a mesterjegyek használatosak!) Bizonyos, hogy Károly idejében a kétfetűs jegyek rendesen verdejegyek. De abban téved H., hogy e betűk „gyakran“ vannak a címerpajzs felett elhelyezve; egyedül a 3. sz. garas egy változatán fordul elő egy K.

Az olasz hatás bemutatása miatt Károly Róbert garasverésére van munkám idézett helyén²¹ az 1. ábra nápolyi Róbert (1309—13) garasáról (de alóla, sajnos, elmaradt a magyarázat). És cseh befolyásra vezettem vissza a C. 3. sz. garas vastag betűit, stb.-t. Az a „féltékenyen őrzött valamilyen fogása az ezüstfeldolgozásnak“ pedig, melyről H.

¹⁷ N. K. XXV. 182—4. l.

¹⁸ Ezt ugyan eredetileg Nagy Lajosról írtam, de indokaiban azonos lehetett, csak kivitele és eredményében volt más Károly Róbert eljárása; itt ezért őreá is illik ez.

^{18/a} L. Réthy C. N. H. II. szövegét és 62—64. sz.

¹⁹ L. Hóman, id. m. 83., 137. stb. l.

²⁰ N. Lajos garasán már nem fordul elő; ez téves!

²¹ N. K. XXV. 162. l.

szól, bizonyára az addig nálunk ismeretlen, ^{15/16} finomságú ezüst kiégetésére vonatkozhatott.²² Nem érthetek egyet Horváth azon kísérletével, hogy Károly Róbert garasai közül éppen a trónus különbsége alapján akarja a budai vereteket kiválasztani. Ez teljesen önkényes; művemben az összes ikonografikus és egyéb tipológiai elemeket *táblázatba szedve, a képveretek folytatólagos összefüggését mutattam ki*,²³ és ennek még korrendi helyességét is bizonyítja az átlagsúly növekedésével való teljes egyezés. De egyébként is: éppen a C. 3. egy változatának K jegye *Körmöc* is lehetne (más jegye a C. 3.-nak nincsen); a C. 4. meg *feltétlenül budai*, mert a Nemzeti Múzeumban egy hibridje van a C. 5. hátlapjával (és így nem képzelhető, hogy nem ugyanabban a műhelyben készültek volna). Végre: a C. 7.-nek is van B-V-jegyű változata; miért nem lehetne ez éppen úgy budai, mint a többi?²⁴ Dolgozatomban²⁵ az összes ismert pénzverőjegyet (szintén táblázatban megtalálhatta volna H., s ebből is láthatta volna, hogy a C. 19. sz. obulusnak B-A, B-V, de főleg a C. 15.-nek B-jegyű változata is van, és kell, hogy ezek budaiak legyenek, de nem kevésbé a 49. sz. „báni dénár“ két-koronás jegyű változata is. A budaiakhoz sorolom a jeltelenek közül is még a *koronás* C. 25-ös és a 48-as (?) „parvus“-t (átlagsúlyuk s a fennmaradt 1835. és 36. évi kamarabérletszerződések alapján,²⁶ sőt a C. 10/11. báni dénárt obulusával), amelyet ott²⁷ még „budai banalisnak“ is neveztem el. Nubér nyomán az iratlan város-címeres kispénzeket is mind a városi dénárokhöz tettem; nemcsak a C. II. 36. és 39-et, hanem még a C. I. 330-at is, mert *nem valószínű, hogy a királyi pénzverő a város címerét alkalmazta volna*, mint ahogy Horváth (a C. nyomán) felveszi. Ez majdnem mind művem képtábláiról is látható, de H., sajnos, nem vette figyelembe. A C. I. 370-es sz. dénár éremképét (királyi mellkép karddal) azonban Károly Róbert alatt már nem ismerjük és ezért e pénz III. Endrénél hagynám; ha budai, akkor a dénárverés joga már régebben megvolt Buda városának és nem Károly Róbert adta volna;²⁸ — amire egyébként Réthy is csak a fennmaradt városi pénzekből következtetett. Végül utalok a bécsi fillérverés hatásának Károly Róbert, sőt Nagy Lajos pénzverésében is még kimutatható utórezgéseire, amelyekről idézett művemben elég sok szó esik.

*

Nagy Lajos C. 62. sz. aranyáról azt mondja Horváth dr., hogy Budán kívül a többi magyar pénzverőben is használták e típust. Nem hiszem; rajta van minden drbon a korona, és nincs semmi okunk feltételezni, hogy másutt is használták volna e jegyet. Sőt ellenkezőleg: Nagy Lajos 1345. évi kamarabérletszerződésében³⁰ Szatmári Miklós szerém-pécsi kamaraispánt arra kötelezi, hogy bérét „partim in florenis seu aureis denariis camere nostre Bude cusionis et cudendis“ fizesse, vagyis neki nem adott aranyverésre engedélyt, s ez adat azért is fontos, mert bizonyítja, hogy 1345-ben Budán még florenust vertek. A C. 63-ra vonatkozólag azt írja Horváth, hogy címerének két alkatrésze Károly Róbert garasaihoz képest felcserélt helyzetű; pedig a C. 7-hez képest nem az, s nyilván erről a Károly Róbert kétségtelenül utolsó garasáról kellett vétetnie.³¹ A C. 63. aranyat Horváth nem meri teljes bizonyossággal a budai pénzverőnek tulajdonítani (pedig ezen is rajta van a korona, — *minden példányán!*), mert a szerezcsenfej, a mesztenyei Szerechen-család címere is rajta van, és Szer. Jakabot ez időben a pécs-szerémi

²² Hóman, id. m. 88., 90. l.

²³ I. m. 162. l.

²⁴ És miért „jelentik a budai ... példányok (!) a C. N. H. 3., 5., 6. számú garasok típusát“?

²⁵ A 151-ik lapon.

²⁶ Lásd id. m. 159. l.

²⁷ 167. l.

²⁸ Az árumegállítási jog, a „jus stapulae“ pedig már IV. Béla 1244. évi aranybullájában is benne van (Fejér C. D. III/I. 326. l.); amit úgylátszik, Érdy sem tudott (l. id. művem 185. l.-án).

³⁰ Hóman teljes szövegét közli a Károly Róbert pénzügyeiről írt s idézett könyve függelékében.

³¹ Erről, mint fontos korrendi támpontról is bőven írtam id. helyen. (142. l.) Nagyon sajnálom, hogy heraldikusaink sem igen veszik tudomásul megállapításomat az anjou-magyar címer magyar-anjou-vá alakulásának időpontjáról; pedig ennek alapján a szent koronához tartozó országalma kora is sokkal pontosabban állapítható meg, mint eddig, mert a rajta lévő címer *anjou-magyar, vagyis 1336 előtti* (l. Ipolyi, A. m. szent korona stb. 210. l.).

pénzverő vezetőjének mondják okleveleink.³² Nézetem szerint ez mit sem határoz, mert először is: változtak a kamarabérlok, — gyakran évenként³³ is; másodsor: Szerechen Jakab „budai polgár“ volt, s mint ilyen, könnyen lehetséges, hogy kamarabérlo-tevékenységét akár Budán is kezdhette, vagy folytathatta és a C. 63. arany bizonyága szerint, amelyen úgy a korona pénzverőjegy, mint a szerecsenfej mesterjegy rajta van: *így is kellett lennie!* Amely aranyakon csak a fej van, azokat aztán készségesen osztom be én is Pécsre; de Szerechen Jakab „ezenfelül a másoktól elvett kamarákat is igazgatta“. Rupp szerint (miről még lesz szó).

Mindaz, amit Horváth dr. a Szent László hátlap-képveretről mond, — hogy miért épen övele kellett helyettesíteni Keresztelő Szt. Jánost, s miért épen Szent László lett a nemzeti, országos szentje e lovagkornak, *igen érdekes és találó*. Csakhogy a firenzei típusú arany megváltoztatásának *közvetlen szükségszerű okára nézve* én mégis csak fenntartok mindent, amit már Károly Róbert aranyainál erről kifejtettem. És ebben megerősítenek magának Horváthnak saját szavai, hogy „tisztán pénztörténeti és stílustörténeti szempontból tekintve, ez a forradalmi újítás nem érthető meg, s csak a késő középkor általános szellemi felfogásából vezethető le“. Pedig ez még így sem elég konkrét indokolása e változtatásnak; szükség van itt még ezenfelül is az én gazdaságtörténeti, vagy helyesebben pénzügypolitikai okaimra, például annak a további feltűnő jelenségnek magyarázatánál is, hogy *miért tértek vissza* (mint látni fogjuk) Szent László ábrázolásában a régebbi, hieratikus, Keresztelő Szent Jánoshoz hasonlóbb formára? Nagyon fontos, hogy Horváth a C. 64., 65. és 66. sz.-okban *művészeti szempontból is* „három határozott fokozatot“ különböztet meg, hogy tehát szerinte is *későbbi a C. 65. és a 66.* (amely utóbbi már Mária aranyai felé mutat). Teljesen egyetértek abban is Horváthtal, hogy félreismerhetetlen párhuzamosság látható Nagy Lajos szentlászlós C. 64. számú aranyainak szerecsenfejes és nem szerecsenfejes sorozata között. Erre én is már régen rájöttem és pedig egészen más úton: a szentet kétoldalt kísérő *liliomok száma* szerint állítva össze valamennyi ismert változatot. Ekkor látjuk csak igazán e párhuzamot, — mely még teljesebb, mint ahogyan Horváth gondolta; a sokliliomos (8 liliom) változat *még a szerecsenfejes sorozatban is archaikus!* Pedig neki is sok fejtörést okozhattak e C. 64. számú aranyak (akár nekem), „egyes variánsok vizsgálásánál feltűnően nagy ingadozásokat“ talált, és „egyelőre meghatározhatatlan daraboknak“ mondja a *P és liliomokkal* jelzetteket.

A P-t Nuber K. *Chimlei Péter* budai kamaraispán mesterjegyének ismerte fel, — mint azt már³⁴ röviden közöltem és a koronajegggyel együttes előfordulásával meg is indokoltam — s ez egy megbecsülhetetlen fontosságú támpontunk, főleg azért, mert *korhatározó is*; már Rupp³⁵ (az oklevelek alapján) 1366. és 1368-ra teszi kamaraispánságát. Pécsset, mint Rupp maga még hitte, a P nem jelentheti, mert ha a szerecsenfejűeket is odatesszük: alig maradna Nagy Lajosnak más pénze; pedig az oklevelek szerint Buda volt akkor a legfontosabb pénzverőkamara, ez kétségtelen. Buda után azonban a Nagy Lajos alatt igen megnőtt pécs-szerémi kamara jöhetett, ez is igaz (s meg is felel a sok szerecsenfejes pénznek), mert ennek kamarabérlet-összege 1345-ben már 3300 márka (az 1342-i 1500-zal szemben), s ugyanekkor Budáé (Esztergommal, arany- és ezüstpénzverővel együtt) csak 2000—2500³⁶ márka. Szerechen Jakab Lajos király különös kegyeltje volt; már Rupp³⁷ kifejti ezt, megjegyezvén, hogy nemcsak a pécs-szerémi, „hanem a kincstári nyereség cím alatti zsarolások miatt másoktól elvett kamarai grófságokat is“ igazgatta, vagyis igen megbízható és hozzáértő ember lehetett. Pedig, neve mondja! *saracen* vagy *izmaélita* volt, — vagy legalább izmaélita származású családból való „budai polgár“; és az izmaéliták (részben az elszlávosodott s a balkánról bevándorolt mohamedán bolgá-

³² Az erdélyi pénzverőnek Szerechen nem, csak a sókamarának volt ispánja; s ugyanez volt a Horváth bevezetésében említett Andreas Parvus Gallicus is 1369-ben; utóbbinak tehát mi köze sem volt a pénzveréshez. (L. Hóman „A magy. királyság“ stb. 278. l.)

³³ L. Hóman, id. m. függelék III.

³⁴ I. m. 145. l. 4. j.

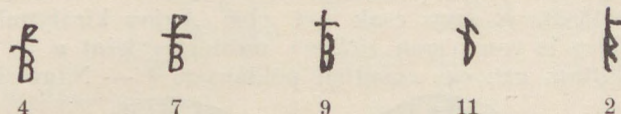
³⁵ Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, II. r. 161. l. és l. Hóman M. kir.-ság p.-ügyei, 277. l.

³⁶ L. Hóman, Magyar kir.-ság pénzügyei stb. 283. l. 3. j.

³⁷ I. m. 37. l.

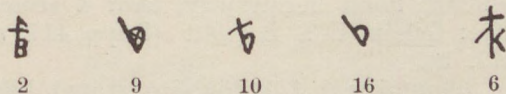
rok utódai, akik Pest első lakosainak nagy részét is képezték³⁸), tudvalevően régen — főleg II. András alatt — sok pénzügyi bajnak voltak okozói. De megmagyarosodtak, összeházasodtak a német, s később a magyar polgárokkal stb.³⁹ (Kálmán szigorú törvény-nyel tiltotta az izmaelitáknak egymás közötti házasodását; ez időben „kalizoknak“ is nevezték őket, s a „regii fisci institores“ voltak és „monetarii“.) IV. Béla óta a tárnok-mesternek és az esztergomi érseknek megbízott embereik által a pénzverés és pénzbeváltás igazgatásának minden ágára kiterjedő ellenőrzése mellett (amelyet Károly Róbert még szigorított),⁴⁰ igazán jó pénzt is vertek e „szerecsenek“ (nem afrikaiak!), a ránk maradtak tanúsága szerint. Neve után ilyen izmaelita-utódnak kell „Petrus a Chimle“-t, Chimlei Pétert is tartanunk s a *P-jegyű pénzek e szerint mind budaiak*; ő maga is, akár csak Szerechen Jakab, „budai polgár“, ami a középkorban sokáig egyenlő volt a „pesti polgárral“.⁴¹ Budai jegynek tartom egyébként (s nem körmöcinek, mint a Károly Róbert féle munkámban⁴² még írtam) a csillagot is, amely a P-vel egy- s ugyanazon aranyon fordul elő (de P nélkül is szerepel) s talán műhely- vagy kibocsátás jegye.

Horváth a B jegyet viselő pénzeket művészeti szempontból tartja budaiaknak és ezt vallotta már évek előtt Nuber Károly is. E jegy feltűnően hasonlít a bolgárországi

1. ábra. „Mongólikus“ jegyek bolgár pénzeken, Réthy után.

pénzeken előforduló amaz *ujgur-mongol jegyek* 4., 7. és 9-éhez (lásd az 1. ábrát), amelyeket Réthy az izmaelitákról írt idézett művéhez mellékelte táblán közöl; — és én meg vagyok győződve, hogy azok valamelyikétől is származik. A bolgárok, akik Réthy⁴³ szerint „már Simon cáruk (880—928) pénzein egész szókbá fűzve éltek e jegyekkel“, hozzák ezeket bizonyára magukkal hozzánk; Karabacek, a IV. István-féle C. N. H. I. 101/3. számú ügynevezett „tatárpénzeken“ is felfedezett 9-et⁴⁴ és *pénzverő izmaelitáink körében e jegyek, vagy származékaik — talán torzítva, vagy akár értelmetlenül is, de mégis pénzverőjegyekül használva — fennmaradtak nálunk, egészen Zsigmond koráig*,⁴⁵ a C. N. H.

2. ábra. A Montenuovo-jegyzék néhány magyar (izmaelita) pénzverőjegye.

18. (Rupp szerint „üvegcsé“-jegy), 64 A, 94 A, 95 A, 118/9 A, 125 A és 129. számú pénzek. Nagyon örülök, hogy ezt így megállapíthattam!

³⁸ Anonymus Taksony idejéből származtatja őket; egy pápai bulla 1218-ból a királyné eltartására rendelt (ennek tehát elég tetemes összegre kellett rúgnia!) „proventus Saracenorum de Pesth“-et említi (l. Podhradezky, „Buda és Pest sz. k. városok régi állapotjukról“, 1893, 61. l.). Törvényeinkben „különösen kereskedőknek hívatnak“; így Szent László törvényében: „de negotiatoribus, quod adpellant Ismahelitas“ (l. Horváth Istv., „Pest sz. kir. város régi Ofen német nevérol. 1810“, 23. l.).

³⁹ Lásd Réthy, Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarabia (1878), 3—4., 10—11., 14. és 21—3. lapjait, és Hóman, M. Pénztörténet a 462. l.-tól.

⁴⁰ Hóman, M. Pénztörténet, 468—70. ll.

⁴¹ Erre nézve l. Podhradezky József id. m. 67. l., vagy Rómer F. „A régi Pest“, 10. l.

⁴² Id. h. 165. l. 2. j. és 189. l. 6. pont.

⁴³ Id. m. 15. l. — Aki emez igen sokoldalú, széles áttekintéssel írt füzetét elolvassa: kell, hogy igazat adjon nekem.

⁴⁴ W. Num. Zeitschr. VI/VII. 53. l. Ezekhez igen hasonlít néhány Zsigmond C. N. H. II. 129. sz. rézpénzein található különös jegy is.

⁴⁵ Lásd Réthy Montenuovo-jegyzéke elején, a pénzverőjegyek tábláján a 2., 6., 9., 10. és 13—17. sz. jegyet, és egy kiadatlan jegyet Zsigmond C. 11. sz. egyik aranyán: $\frac{+}{\angle}$

De szinte sok már a budai jegy; mért kellett nekik ennyi: a korona, B, BA, BV⁴⁶, P s most még e B is?! Nem tudom ez utóbbit másnak képzelni, mint szintén *mesterjegyek*! Izmaelita-jegy minden bizonnyal; talán „collectiv“-jegy? A kamarabérleti szerződések gyakran említik minták gyanánt a „per cives Budenses fabricatae“ pénzeket; talán e „budai polgárok“ közül a pénzveréssel foglalkozók által *testületileg, egyetemleges felelősséggel*⁴⁷ készített pénzeket jelölték így? Későbbi időkben a kassaiak, nagybányaiak, nagyszebeniek: a városok mint testületek nyertek ismételt pénzverő-engedélyt a királyi pénzverőkben; ezek is külön megjelölték pénzeiket és pedig a mesterjegy helyén címerükkel (Kassa a liliummal, Nagybánya két keresztezett kalapáccsal, Szeben keresztezett koronás két karddal), amit már Rupp is tudott⁴⁸ és királyi oklevelek bizonyítanak. Ilyen „collectiv“-jegyeket képzelem a B-t is; amely már azért sem lehetett egy személyhez kötött mesterjegy, mert 1. hosszú ideig szerepel a magyar pénzekben (Nagy Lajostól Zsigmondig), szerintem 1358-tól mintegy 50 évig; és mert 2. más mesterjeggyel párhuzamosan is előfordul, például a P-vel, a C. 64 A-n hat liliummal. De persze: okleveles bizonyításon erre nincs! A *koronát* pedig valamely magasabb hatóság, a tárnokmester (?), a kincstartó (?) jegyének gondolnám; olykor talán ez is elnyerte saját hasznára s rövid időre (mert a koronás jegyű pénzek, az aranyakat kivéve, általában ritkák) a pénzverés egy-egy kibocsátását. E jegy csak két első Anjou királyunk pénzein fordul elő. Végül: még *püspöksüveg* is van (*igen ritkán*) mesterjegyként a C. 94/A. dénár; sőt a koronával együtt is láttam ezt, egy egyetlen példányon,⁴⁹ — Nagy Lajosnak talán csak

2. ábra. Nagy Lajos C. 67. „A“ sz. garasa a koronával a címeren.

— mint látni fogjuk: uralkodása elején vert — C. 70. számú garasán van kétbetűs verdejegy. A későbbiek közül Nuber a C. 94/A. CA betűit mondja Kassa első pénzverőjegyének s én még a C. 89. s jegyét tartanám Sirmiuménak és az S-et, mint látni fogjuk, Strigoniuménak. A többi talán mind mesterjegy, akár a szerecsenfej; a G (csak dénár) = az ezüstverő grófja: Gehan, C a B felett (Rupp 417. sz. 21. vált.) talán Cratearius? (l. Hóman K. R. 277. l.).

De térjünk vissza a liliumokra.⁵⁰ A különböző számú liliummal jelölt aranyok oly különbségeket mutatnak *ugyanazon mesterjeggyel is*, hogy nem lehet e liliumokat másnak, mint emissziók, kibocsátások *jelzésének* felfogni;⁵¹ másképen áttekinthetetlen a

⁴⁶ A kétbetűsek (a név két első, vagy első és utolsó betűje): *verdejegyek*, és Károly Róbert alatt, meg Nagy Lajos uralk. kezdetén (a C. 70. sz. garasokon) használták; a koronát közbe-közbe (Károly aranyain, C. 6. sz. garasán és [„cruciatu“] C. 49. sz. báni dénárán; N. Lajos C. 62.—64/A. aranyain [l. Horváth H. 16. ábráját = Mont. 273. m.], C. 67. sz. garasának egyetlen ismert példányán [saját gyűjteményemben, a debreceni leletből, bemutattam a Num. Társ.-nak 1923-ban] és 94. A. meg D dénárain).

⁴⁷ Bécsben az ú. n. „Hausgenossen“-testület tagjai felváltva viselték egy-egy „öntés“ befektetett tőkéjének költségét és veszélyét, de a hasznát is felváltva látták: l. Luschin, Wiener Münzwesen i. M.-A. 167.

⁴⁸ I. h. 163., 167/8. ll., csak helytelenül fejezte ki így: „saját műhelyében“ (ahelyett, hogy „felelősségére és hasznára“) vert pénz.

⁴⁹ II. Ulászló nagybányai aranyai közt van több olyan, amelyen a verdejegy, az n az előlapon, s a hátlapon két mesterjegy (esetleg címer) van; egyik ritka, N. Múzeumbeli változaton a jobboldali címer Ernusz Zsigmond (pécsi püspök és) kincstartóé. Rupp szerint (160. l.) „a kincstárnokok néha pénzverési elnökséget is viseltek“ stb.

⁵⁰ Despinits Péternek 1873-ban „Liliumokról az Anjou-házi magyar királyok pénzein“ címen egy „Emlékkönyv“-ben Temesvárt megjelent dolgozatát igen nagy sajnálatomra eddig egy nagy könyvtárban sem tudtam megtalálni; még maga Isoz főkönyvtáros is hiába kerestette a N. Múz. Széchenyi-Könyvtárban. Pedig igen érdekelné, mit írt ez a kiváló gyűjtő és szakértő ezekről és igen hálás lennék, ha valaki a nyomára vezethetne.

⁵¹ Lásd N. K. XXV. k. 145. l. 10. j.

Nagy Lajos budai és pécsi pénzei 1358-tól

Címer	Szt. László	Liliom	Szerecsen- fejes arany	Budai arany	Jegye	Garas	Jegye	Denár	Jegye	Év
fehér- vörös			—	Dr. Sch. A. (C. N. H.: —)	Ĕ	Dr. Sch. A. (C. N. H.: —)	fej	C. N. H. 97. 4??	—	1358
			M. N. Múz.	Montenuovo 273. o)	Ĕ	C. N. H. 68.	fej v. —	C. N. H. 94. A (Rupp 417/4)	fej, Ĕ	1359?
		1	—	—		—		C. N. H. 94. A (Rupp 417/5)	fej, Ĕ	
		2	Monten. 273. d)	Mont. 273. p)	Ĕ	C. N. H. 68.	A; rózsza	C. N. H. 94. A (Rupp—) Dr. Sch.	Ĕ	
		5	Mont. 273. e) C. N. H. 64. B.	—		—		—	C } ? Ĕ } (Rupp 417/51)	
		6	—	M. 273. q) Helbing 1902. 143. sz.	Ĕ P	C. N. H. 68.	A; rózsza	—	* } ? Ĕ } ?	
			V=H. Dr. Sch. A.							
		7	—	C. N. H. 64. A. V=H, gh (dr. Sch.)	P	C. 67. és változ. V=H, Mont. 274. b) és c)	P ¹	C. N. H. 94. A V=H is! (Dr. Sch.)	P ¹ , G, P és lil is! (Dr. Sch.)	
			—	Mont. 273. l) ² V=H (gh: N. Múz.)	P	C. 67. vált. ² V=H, Dr. Sch. A.	P			
			—	M. N. Múz. gh; címeren ³ liliom. Dr. Sch. A.	P és * *	— C. 67. vált.; címe- ren lil. M. 274. a)	P		fej és *	
			Széchenyi 5.9. Rupp 359/5.	Mont. 273. n, kör- iratban rózsák	*	—		C. N. H. 94. B	*	
		8	—	Mont. 273. m)	korona	—		C. N. H. 94. A	korona és P (Dr. Sch.) ford: Rupp	
			—	—		C. 67. de címe- lelt korona V=H. Csak Dr. Sch.	P	C. N. H. 94. D	P és G	
		8 rózsza	—	csak Dr. Sch. A. (előbb Dr. Mály)	P (lent)	C. 67. de címer körül rózsák. Csak Dr. Sch. A.	P	C. N. H. 94. C	P, G (Dr. Sch. A.)	
			C. N. H. 65. és vált. (Dr. Sch.)	—		—		C. N. H. 95. A	G	
			l. C. N. H.	C. N. H. 66.	—	—		C. N. H. 96. és 94 „F” dr. Sch. A.	P (r)	
			—	—	—	—		C. (87)/88 V=H; cim. fel. lil.	—	
			profilfej	—	—	—		C. N. H. 78.	—	
			profilfej (szerecsen)	?	—	—		C. N. H. 89 B	—	
								C. N. H. 89 A	P 2 korona	
										1373?—82 1872?
										1370?—71?
										1360?—64?
										1365?—69?

¹ Az új mesterjeggyel, a P-vel az ezüstpénzekeken megszakad a liliomos kibocsátásjelölés, míg az aranyokon tovább megy (denáron persze el sem lenne a sok liliom).

² A címerkeret belső 6 csúcsán 3—3 kis köröcske van.

³ Köriratban rózsácskák.

⁴ Ez talán átmenet volt a C 84/6.-tól a 94.-hez.

C. 64. sok változata. Horváth is azt mondja, hogy még az azonos számú liliomos (pl. B és 3—3 liliomos) aranyok között is meglevő eltéréseket (pl. a szent köpenyének redőkezelésében) „annál inkább vezethetjük vissza különböző keletkezési időre, miután *e jelenségek a szerezsenfejes vereteken* is visszatérnek“. De ha így, — akkor e liliomok száma, akár az évszámok, — pontosan meg kell, hogy adják *az aranyak, sőt a C. 68. garas és 94. számú denár egyes változatainak korrendjét*. Lássuk tehát, milyen képet ad a ránk maradt C. 64. változatok összeállítása a két főpénzverő (mert hisz ez időben nyilván ez volt) szerint külön-külön; és még érdekesebbé lesz e kép, ha az analógiákat, a megfelelő garasok s denárookra is kiterjesztve, ezeket is a táblázatba szedjük; de hangsúlyozom, hogy egyelőre csak *kibocsátások, nem évfolyamok* jelzését látom a liliomok számában; sőt ez is csak feltevés, ha van is alapja.

Nagyon érdekes e táblázatomon *többféle párhuzam*. Így: 1. a *gyöngysorral kivert címerkeretű C. N. H. II. 64. B-nek* — fej és 5 liliommal —, megfelel egy hasonló keretes P és 7 liliommal (Montenuovo jk. 273. sz. 1.) változat; lásd Horváth 10. ábráját) és *mind e kettő súlyosabb a rendes aranyaknál* (a C. 64. B. átlagsúlya Hóman szerint⁵² 3·575 gr, s a P-veretű ritka Nemzeti Múzeum-beli példány még nehezebb: 3·62 gr, úgyhogy ennek feltétlenül van valami eddig fel nem ismert különös jelentősége (talán kísérlet arra, hogy a firenzei aranyat *értékben* utóljérjék, vagy meghaladják? *Súlyban* a magyar arany ugyanis már úgyis „*aliquantum ponderacior*“ volt, Károly Róbert egyik kamarabérlet-szerződése szerint). Továbbá: 2. a sokliliomos (fej és 8, P és 7, csillag és 7, 8, korona és 8 liliom, lásd Horváth 16. számú ábráját) változatoknál tér vissza Szent Lászlónak a Horváthtól igen találóan „*tudatosan archaikusnak*“ nevezett ábrázolási változata (nyitott palást, gombok nélkül a vállán, nagy fej stb.). Igen erős bizonyíték a két pénzverő párhuzamos, de nem teljesen egyenlő működésére az, hogy *mind e két (a gyöngykeretű és az archaikus) változás nem egyenlő számú liliommal jelölten jelenik meg a két pénzverő termékei közt, hanem 1—2 kibocsátással eltolódik*. De, és ezt újra hangsúlyozom: *megvan a szerezsenfejes sorozatban is a teljesen archaikus, hieratikus alak: a 8-liliomos változatban*. Horváth (Réthy nyomán) az archaikust veszi („legalább is stilsztikai bizonyíték alapján“) elsőnek; én azonban nem tudom elképzelni, hogy *először vertek volna 7—8 s aztán 2 liliomosokat?*! Más magyarázat után kell látni, — s itt önként adódik megint: *a gazdasági, a pénzügypolitikai!* Úgy látszik, mintha a kevés-liliomos kibocsátások „egyéni“ (művészetileg haladottabb) ábrázolása (a 3 gombos palástartal) *túlságosan eltávozott volna a florenusokon megszokott „aszketá-patriárka ideáltól“, így kevésbé lett volna kelendő (külföldön), s ezért tértek volna át a* (Horváth szerint) „*arcképzés, haj- és szakállviseletben a késői Szent János ábrázolásokhoz közelálló, sőt tőle alig* (tk. csak a koronát illetőleg) *különböző*“ stílusra. *Tehát tudatosan, szándékosan „visszafelé“, a jobb külföldi kereslet kedvéért, amelyet még akkor is, mikor már a belföldön is több forgott az aranyból, erősen számba kellett venni. Más logikus feloldását e látszólagos chaotikus ellentmondásnak nem tudom elképzelni, és nagyon támogatja ezt Horváthnak az a művészettörténeti adatokból vont következtetése is, hogy: „Esetleg még korábbi hagyománya van azonban az individuálisabb típusnak“.*

Horváth szerint többi közt a bécsi Képes Krónika „*miniatűrjei is analógiákat nyújtanak az első szerezsenfejes forintokra* (C. 64. B.)“. E kódex festett címerai azonban még más tekintetben adnak nekünk fontos korrendi adatokat, s juttatják eszembe a Horváth tanulmánya bevezetésében említett „*mintakönyvek*“ kézirat- és címerfestőit, „*akik az éremképekhez szükséges heraldikai ábrázolások tekintetében is tájékozottak voltak*“, úgyhogy rájuk bízhatjuk magunkat. A bécsi Képes Krónika (első szavai szerint 1358-ban kezdték festeni, írni és pedig áldozócsütörtököt követő kedden, vagyis az az évi pénzverés ideje után (első lapján a magyar-anjou címer is rajta van, még pedig a mázagnak *piros-fehér* sorrendjével.⁵³ Tudjuk, hogy Károly Róbert utolsó éveiben ez fordítva: *fehér-piros* volt,⁵⁴ — bizonyítja pénzein is az első vágásköz kiemelkedő volta,⁵⁵ de azt is tudjuk,

⁵² A magyar királyság pénzügyei, 270. l.

⁵³ És a többin is mindvégig így van (l. Bárczay, O. A. heraldika kézikönyve, 384. l.).

⁵⁴ Id. munkám, N. K. XXV. 142/1. l.

⁵⁵ Hogy a magyar címer egyszínű, domború ábrázolásain (pénzek, pecsétek, faragott kövek, stb.)

hogy a gyakorlat a kpkor pénzein kb. emberöltőnként változott e tekintetben. Egy ideig azonban mégis egyformán alkalmazták a színeket, úgyhogy „kellő kritikával” korrendi megállapításoknál is hasznát vehetjük sorrendjüknek. Nagy Lajos pénzei is megoszlanak e tekintetben, úgy, mint atyjáéi; mindenek szerint uralkodása elején tovább folyt az atyja uralkodása végén szokásos fehér-vörös sorrend alkalmazása, később ez pedig megfordítva történt.

A bécsi Képes Krónika épen e változtatás után keletkezhetett; erre mutat egy *harmadik párhuzam* a táblámon: úgy a csak $\tilde{B}$ -vel jelölt aranynak, mint a C. 68. garas szerezsenfejes változatának gyűjteményekben lévő egy-egy példányán⁵⁶ *fehér-vörös* a magyar címermázak sorrendje (vagyis a 1., 3. stb. vágásköz emelkedik ki a 2., 4. stb. fölé e pénzekben). Valamennyi többi C. 64. arany- és C. 68. garasváltozatomon (s a Nemzeti Múzeum összes darabjain is), fordított: vörös-fehér a sorrend. Ezt a két pénzfajt tehát legkésőbb 1358-ban kezdték verni s e két példányom csakis ez első kiverési évbeli lehet, amikor (a Képes Krónika ideje előtt) még hivatalosan így, fehér-vörös sorban ábrázolták a magyar címet, míg e pénzfajok összes többi ismert és minden bizonnyal későbbi vereitein már az újabb vörös-fehér sorrend van rajta, s így ezeket már 1358 után kellett, hogy verték légyen. És ez pompásan összevág a C. 68.-nak „Dalmatie-, Croatie“-jával a köriratban! Ugyanez év legelején kötötte meg ugyanis Lajos király Velencével a zárai békét,⁵⁷ amelyben utóbbi lemondott Dalmát- és Horvátországnak *még a címéről is*, amelyet addig a dogek használtak („Dominus D. et Cr.“).⁵⁸ Már Rupp is ezzel hozza összefüggésbe, hogy ez országok nevei ekkor kerültek rá; először magyar pénzre⁵⁹ és Hóman is teljesen igazat adott neki.⁶⁰ E fehér-vörös vágású C. 68. sz. garasom nem készülhetett tehát sem 1358 előtt, sem a bécsi Képes Krónika után, vagyis *csak 1358 tavaszán* verheték;⁶¹ ugyanez áll természetesen a $\tilde{B}$ -jegyű fehér-vörös címerű aranyra is. A C. 63. sz. arany pedig címere miatt csakis valamivel 1358 előtt készülhetett; tipológiailag ugyanis annyira a C. 68.-hoz kapcsolja az azonos címerkeret, a ritkább Lodovicus nominativus, s a Dei gracia (c-vel), hogy e garasnak mintája a C. 63. sz. arany lehetett, „mert nem esik az alma messze a fájától“. De semmi esetre sem verheték (mint, azt hiszem már elég bőven indokoltam) sem a C. 62.-vel, sem a 64.-gyel „párhuzamosan“, — amiben Horváth véleménye még kissé határozatlan. Brunner Ottó a keleti Alpok aranybányászata és pénzveréséről igen szépen megírt, alapos cikkében^{61a} hozza Puchheim Pilgrim salzburgi érsek (1366—97) és Meinhard görzi gróf (1364—85) aranyainak ábráit (Ker. sz. Jánossal) s ezeknek, — főleg az elsőnek, — hátlapjai oly pontosan utánozzák a C. 63. illetőleg 64 B. (gyöngyös) címerkereteit, hogy szinte lehetetlen, hogy ne ezekről mintázták volna le! És ez, tekintve az érsek és gróf uralkodása idejét, kitűnően támogatja az én kormegállapításomat; mert N. Lajosnak szerintem 1358 előtt vert C. 63.-jai 1364 után már bőven juthattak külföldre (s legelőbb szomszédságunkba), ahol fentiek szerint tehát nemcsak a koronajegyves eredeti florenusunkat, hanem ezt az átmeneti felemás C. 63.-at is utánozták a Ker. Jánossal és *saját* címerükkel, sőt a C. 64 B. címerkeretét is; de már a Szt. Lászlót még sem akarták, úgy látszik átvenni (mint később, első Habsburg-királyaink bécsi, gráci stb. aranyaikon). Brunner azt mondja, hogy e „címerkiváltás“ (a liliom helyett) ez időben

az ezüst (fehér) színt már a középkorban *kiemelkedve*, magasabban ábrázolták (amit az árnyékolás révén minden jó képen is fel lehet ismerni): erről, valamint ennek okáról id. munkám 142/3. ll.-in behatóan értekeztem. Hogy munkám emez egyik, a címertanra és régészetre is legfontosabb megállapítása mennyire helyes: bizonyítják a *többszínű* domború címerábrázolások (Nagy Lajos aacheni műkinceseín, Mátyás trónkárpitján, stb.), és pl. az is, hogy az iratlan obulusoknak a C. N. H. II.-ben helytelen beosztását, melyet már a pénzverőjegyek alapján (i. m. 146. l. 5. j.) felismertem s helyesbítettem (hogy pl. a C. 221. a 184-hez tartozik), így is ki lehet mutatni.

⁵⁶ A trónus és menyézete is más rajzú e garason.

⁵⁷ Az 1368. év Horváthnál sajtóhiba.

⁵⁸ S hogy mily fontosnak tartotta a király e békekötést és diadalt, az is bizonyítja, hogy „a magyar dicsőség híret szétküldte Európa fejedelmeihez“; l. Szilágyi, A magyar nemzet története, 3. k.: Pór, Az Anjou-ház és örökösei, 256. l.

⁵⁹ Id. m. II. r. 29. l., ahol a szerződés e részének szövegét is közli. Feltűnő és szinte egyedülálló e két ország kirívó neve e garason, ami csaka C. II. 152-n ismétlődik, az interegnum alatt, 1446-ban.

⁶⁰ Társulatunkban 1921-ben Károly Róbert valutareformjáról tartott érdekes felolvasásában.

⁶¹ Alig hiszem, hogy sok évszám nélküli pénzt sikerül ilyen pontosan és biztosan datálni!

^{61a} W. Num. Zeitschr. LIX. 1926. 81. l. és I. t. 13., 14. és 18.

másutt is megállapítható; de persze nem tudhatja, hogy ezek elsejének, a C. 63.-nak korát a fehér-vörös címermázak ily pontosan meg engedik állapítani, s hogy eszerint ez volt az utánczolt eredeti ilyen „félflorénus“; — tehát ez is magyar!

Teljesen tévesen veszi Horváth továbbá a garasok Corpus-beli sorrendjét (amely, mint tudjuk, egy mesterkélt és egyoldalú tipológiai rendszeren épült) kronológikusként! (Amit e mondata: „a korábbi emissió díszes vonalstílusa az Olaszországból... származó elrendezési móddal cserélődik fel“ sejtet.) De nem lehet a C. 67. és 68-at sem egy kalap alá fogni, mert „jegy gyanánt az ismert szerecsenfejet“ a nagyon ritka C. 67-nek 20 változata közül (amely gyűjteményemet egy debreceni 1914-ik évi lelet részének szerencsés megszerzése folytán díszíti) *egyetlen egyen sem láthatjuk*, rajta van *valamennyin a nagy „P“!* (Rupp az ő 397. sz. ábráján s leírásában „lábai helyett emberfej“ van; de ez is teljesen téves; csak a palást redői tévesztették meg a rajzolóját!) Úgyhogy a C. 67-es fajt kell az oklevelek „*grossus Budensisének*“ tartanunk és mesterjegye, a Palapján, feltétlenül az 1360-as évek második felébe tennünk. Nem is veretett ezután Mátyásig egy királyunk sem garast; átengedték a teret egészen a prágaiaknak. A szerecsenfej egyébként a C. 68-nak 13 változata közül is csak 5-ön van; a többi esetleg részben szintén budai veret lehetne. Hogy a garasverés nem volt jelentős, és úgylátszik egy ideig ki is maradt, azt aláírom. Sokkal többet verethetett Nagy Lajos a C. 70-ből, de ezek közt nem ismerünk budainak tartható jegyet. Ezeket egyébként egészen bizonyosan 1345—51. táján verette; hiszen teljesen Károly Róbert C. 7. sz. garasának másai, a címer is fehér-vörös vágású és ami fontos: 14 ismert pénzverő jegye közül 4 azonos a C. 7. jegyeivel.⁶² Az említett, Hóman által közölt⁶³ 1345-iki kamarabérlet-szerződésből ugyanis kitűnik, hogy Nagy Lajos már ez évben veretett garast a nagy „ezüstválság“ után, vagyis *viszátért ismét a kettősválság*, mint Hóman írja.⁶⁴ És 1351-ben is még veretett garast; akkori decretumának (l. a Corpus Jurisban); 4. pontja a *lucrum camere-t* 3 garasban, „in nostra camera cudendis“ állapítja meg. Legislegelő garasa pedig a C. 69. lehetett, mert a szokatlan „ruta“-címerpajzs (melyet nők s még nem fegyverfogó ifjak használtak) van rajta, hiszen félig gyermekként is került a trónra Lajos király, akinek arcvonásai is még gyermekeké e garason; L—S jegyeit „Lorandus, Strigonium“-nak olvasom, s korát 1344-re teszem, amely évben Loránd mester az összes pénzverő kamarákat bérelte; ez volna tehát a *legelő ismert mesterjegy* a magyar pénzverésben.

A most említett kamarabérlet-szerződésben a király 1345-ben Pécsen olyan alakú („forma“), finomságú ($\frac{2}{3}$) és értékű, meg súlyú dénárokat veretését rendeli el, mint „*amilyent a megelőző évben Loránd mester Budán készítettett*“, és „*kényelem szempontjából obulusokat is veret*“. Ez az utóbbi adat egészen bizonyossá teszi, hogy e dénár csak a C. 74. lehet, mert csak ennek van obulusa ezen időben: a C. 75. És ez mindenképen jól összevág; a leletek is épen a C. 72. és 74/5-öt hozzák fel nekünk a földből Károly Róbert utolsó (C. 18. és 15. számú) dénáraival együtt⁶⁵ és a szokatlan körirat: „*M. regis Hungariae*“ is ezekkel közös. De van a C. 74-nek egy L—B jegyű változata, e betűket a föntiek után másnak, mint „Lorandus—Buda“-nak, nem képzelhetem.⁶⁶ Ez tehát az 1344-beli budai dénár;⁶⁷ Nagy Lajos többi dénáráról budai vonatkozás nem állapítható meg, — hacsak el nem fogadjuk Érdy K. véleményét, a C. 83-ról, hogy ennek S—S jegyei talán Strigoniumot és

⁶² A-F, A-I, F-A, koronás Y-A; lásd i. m. 165. l. A C. 70 B. nem külön, alfaj; egyetlen ismert n.-múzeumbeli példányán a szakáll kézzel van kivésve, a C. 70 A. egy gyengén kivert, vagy elkopott példányán.

⁶³ A magyar királyság pénzügyei stb., 261. l.

⁶⁴ A magyar királyság pénzügyei, 138. l. 1. j. — Luschin „Silberkrise“-nek nevezi (igen helyesen!) a XIV. sz. nagy pénzválságát (l. Mittheilungen d. W. Num. Ges. XV. 190. l. 2. j.). De talán már 1344-ben is veretett garast a király.

⁶⁵ Lásd i. munkám 156—8. ll. N. Lajos már 1443-ban veretett új pénzt, s ez csak a C. 72. lehetett (l. N. K. XXV. 192. l. 2. j. és Anjouk. 349. l.; „denarios nostros seu monetas de novo fabricatas“).

⁶⁶ A pénzverőjegyeknek ilyen feleselése, hogy a mesterjegy kerül elsőnek, nem oly ritka eset ezidőben, a mesterjegyek használatának kezdetén; így Zsigmond aranyain is gyakori (lásd hátrább), mint a N. K. XXV. 144. l. 5. j.-ben leírtam. De még Hunyadi János és Mátyás egyes pénzein is előfordul, sőt legújabbán szerezttem egy II. Ulászló-aranyat (a Fürstenberg-gyűjt. árverésén, 756. sz.), amelynek jobboldalán van a 3-kagylós pajzs (a Jung-család címere), s a balon az n (l. még Mont. 388. x) sz.-ot is).

⁶⁷ Az N-I-jegyű pedig talán pécsi lehetne (?), az évből, amikor ott Szatmári Miklós volt kamaraispán.

Stephanust jelenthetnék⁶⁸ és így közvetve (az esztergomi és budai kamara kapcsolata révén) Budához is tartoznék e pénz, s akkor kora is 1350-re meg lenne állapítva. Valószínűségi okból azonban *Budához teendő a C. 88-as*, noha nincsen pénzverőjegye, — vagyis épen ezért! Kisebb és jó fémből készült pénz ez, kétoldali körirattal, — ami Nagy Lajos régebbi pénzein s általában az obulusokon nemigen fordul elő. A C. 87. (egy a Nemzeti Múzeumban is hiányzó, alig előforduló faj) obulusának látszik, — de betűstílus a C. 94-es csoporthoz kapcsolja^{69/a} és helyesírása miatt is közel áll a P-veretekhez, amelyeknek aranyai s garasai között is van ilyen olaszra valló^{69/b} helytelen írású, mint: LODOHICI, HNGARIE, SANTHS LADISLAHS. Az olaszban nincsen H (ők csak egy-két idegen szóban írják e betűt), nyilván ez okozhatta a bizonyára olasz verőtőkésítőik tévedését. (Feltűnő egyébként, hogy e H betűsek, a dénárok kivételével, mind „hybridek”: a másik lapjuk V-t hoz; úgy látszik, hogy az olasz verőtőkésítőik töveiről vertek a többi munkás töveivel vegyesen.) Hogy e beosztásom (a C. 67. közelébe) helyes: a fenti 1914.-i debreceni lelet is bizonyítja, melyben 3 darab C. 88-as volt, 10 darab C. 64-es arany-, 21 darab 67-es garas- és 48 db. 68-as garassal stb., meg igen sok szerecsen-dénárral. A C. 94. különben igen finom ötvözetű ezüst: „sedecime combustionis“ (¹/₁₆ benne a réz), — Belházy János neves numizmata íróknak hagyatékából hozzám került értékes feljegyzései szerint, amelyeket különböző vegyesházi dénároknak a főfémjelző hivatalban történt pontos vegyi vizsgálatáról vezetett. *Garasezüstből* van tehát⁶⁹ (könnyen kopik) s az ilyen finom pénzt szívesen veszik külföldön is: alig lehet kiszivárgását megakadályozni.⁷⁰ Talán ezért tért át Nagy Lajos végül egy nagyobb, vastagabb s jobban kezelhető, de kevésbé finom pénzre: a *szerecsenfejes dénár*ra (C. 89.). A C. 94-esről Horváth még azt mondja, hogy „a rendkívül felületes kivétel dacára“ (amely rendes az ilyen igen nagymértékű kiveréseknél)⁷¹ „folytonos és a dukátokkal párhuzamosan haladó fejlődés is állapítható meg“. Táblámon is feltűnők a verőjegyek, kibocsátások jegyei, az egész ikonográfia s ornamentikának, helyesírásnak egyezései; és kézzelfogható a közös igazgatás a két, az arany- és ezüstpénzverő között is. És van az aranyverés végén is egy bizonyos párhuzam: mikor már nem fér el több, mint 8 liliom a szent mellett kétoldalt, mindkét pénzverő más jelölésre tér át: a szerémi átteszi a szerecsenfejet a szent jobboldalára, s elhagyja a liliomokat (s így a szent balkeze is helyet kap a kinyújtott tartásra, a C. 65-ön),⁷² a budai pedig a *P-t leteszi a szent lába közé*, de egyszersmind a liliomokat (és pedig úgy az előlapon, a címerkeret sarkaiban lévő hatot, mint a hátlapon a 8-at) *kis rozettákkal* váltja fel. De ez az utóbbi P-veret csak egy rövid kísérlet lehetett: sem nem hallottam, sem nem láttam ilyet soha 40 év óta! Egyetlen példányát Mály János szaktársam fedezte fel Budapesten, ékszerésznél; tőle került hozzám. Feltétlenül valódi; súlya 3.55 gm és ma gyűjteményem legritkább s egyik legértékesebb darabjának tartom. (Harsányi még annakidején gipszmásolatot is vett róla, a Nemzeti Múzeum számára!) (L. a 4. ábrát.)

A C. 78. sz. dénárt, noha semmit nem tudok róla, mint amit látni rajta, az ezidőben ritka profilfejbázis és a vörös-fehér címer, de a kétoldali szabályos körirat miatt is, amelyik Nagy Lajos pénzein eleinte nem volt meg:⁷³ a szerecsenfejes (C. 89. stb.) dénárok „őseként“ a szerémi pénzverőből képzelem el legkönnyebben, hogy talán származhatott. Igaza van Horváthnak: e szerecsen-dénárok legnagyobbbrészt (talán a jegynélküliek nagy tömege egészen, s esetleg még a ritka S, vagy az $\frac{1}{2}$ jegyűek is) a pécs-szerémi pénzverő

⁶⁸ Archeol. Értes. 1897, 392. l.

^{69/a} Egy változatán az U=H-val, máson liliom van a címer felett, mint több C. 67. garason s egy csillag jegyű C. 64 A. aranyon; hátlati gömbösvégű kettőskeresztje pedig olyan, mint a C. 89.-en.

^{69/b} Némelyiken „Ungharia“ is van (pl. a Mont. 273. l. n.-múzeumi változatán) s ezt csak olasz ember írhatta.

⁶⁹ Átlagban ⁹²⁵/₁₀₀₀-et adnak a feljegyzések (melyeket alkalomadtán közölni is szándékozom), s ezt Hóman (M. P. 259. l.) értelmében ¹/₁₆-ig égetettnek vehetjük.

⁷⁰ A rossz nem kell senkinek. Az 1889-i mőtlingi (Krajna) leletben, amely még Nagy Lajos életében kerülhetett a földbe, 1056 velencei pénz közt 871 volt Contarini, Andrástól (1368—82-ig doge) és 54 db volt a C. 94.; más magyar nem is volt. (Nuber közlése a Wissensch. Mitteil. aus Bosnien u. d. H. 1899. 472. l. n.)

⁷¹ Lásd Károly Róbertnél is: id. m. 156. l.

⁷² Gyűjteményemben két ilyen C. 65-ös címerkerete sarkaiban 6 kis karika van a liliomok helyén; ilyen sincs a Nemzeti Múzeumban!

⁷³ Fejlődési sorba lehetne a dénárokat körirataik szerint is szedni, — így van a táblázatomon.

termékei kell, hogy legyenek. De ezért mégsem mind; mert vannak levél, lilium, rózsácska, csillag, 2 korona, P (l) jegyűek is; és én a négy utóbbit feltétlenül Budára helyezem, hiszen ugyanezek a jelek vannak a Szent Lászlós P-vereteken is! Meg a 89/B-t is, természetesen. Igen sokat vertek ezekből a „szerecsen-pénzek“-ből; nem is győzte volna ellátni egy pénzverő az egész országot. Mert országszerte találják őket; hol külön, hol a Szent Lászlós dénárokkal együtt (elődeikkel, amelyeket úgylátszik, finomságuk miatt szerettek s tettek el az emberek); Nagy Lajosnak ez a legközönségesebb két pénze. Már Rupp is azt mondja, hogy az oklevelek „monete Saracheni vagy Zerechini“-jei Lajos uralkodása végével verettek és én egy igen fontos oklevél-adatra bukkantam, amely kétségtelenné teszi, hogy a király uralkodásának végén (talán 1373?—82) *kizárólagosan ezek voltak a belföldön törvényesen forgó pénz*. Diósgyőrött, 1379-ben kelt s a kolozsvári városi levéltárban reméljük: meglévő jogmérséklő királyi végzésében⁷⁴ Nagy Lajos a drági vámot a kolozsvári lakosokra nézve felére mérsékli és egyenkint meghatározza a legkülönbözőbb vásári portékák vámját; még pedig *valamennyit szerecsendénárban* („in denariis sarachenicalibus“), vagy *„szerecsendénárban számítandó garasban“* („in grossis sarachenicalibus denariis computandis“). Az, hogy még a garast is „szerecsendénárban“ kellett számítani, különösen nyomós bizonyíték arra, hogy *akkor nem volt igazi garas forgalomban* (ez tehát tipikus „számítási garas“). Hiszen az utolsó kiveret garast, a C. 67-t, igen kis mennyiségben is verhették; ma igen ritka, mint már írtam.⁷⁵ Az említett *debreceni leletből is már teljesen hiányzottak a C. 94/96. sz. dénárok*; csak 1 C. 91., 2 darab C. 86. és 1 C. 63. arany volt a már említetteken kívül benne, ami a táblázatom helyes összeállítását szintén igazolja. (A garas, mint finom ezüst, bevonása után is forgalomban maradhatott, — ha nem is a „törvényes“, hanem inkább a „zugforgalomban“!) De még egy oklevelet említhetek:^{76/a} 1370-ben András budai főesperes kötelezi ebben magát, hogy az esperességből és a fehér-

4. ábra. Nagy Lajos rozettás C. 64. „C“ aranya, P-jeggyel.

templomtól beszédendő „quarták“ fejében évenként 45 márkát fizet „*currens denárok*“-ban.⁷⁶ Igaz, hogy a szerecsenpénzek is „dénárok“; mégis talán ő is úgy nevezte volna, mint a király végzésében, — ha már forgalomban lettek volna 1370-ben. Úgyhogy e negatív bizonyítékot is egyelőre korrendi beosztásom javára könyvelem el. Mert nevezetes lehetett már az egykorúaknak is ez a szokatlan képveret: szerecsenfej! És nevezetes is az, hogy, mint Horváth találóan mondja: *a mesterjegy „vált önálló éremképpé“, hiszen mellette más pénzverő- és mesterjegyek is kerültek most már a pénzre!* Egészen páratlan dolog ez; talán még másutt is, nemcsak nálunk: Mily nagy kegyben állhatott e jegy tulajdonosa, hogy a király megengedte neki, hogy *a saját címerét tehesse az egész ország részére sok évig vert pénzen, a királyi felség arcképének a helyére!* Mert tudnunk kell azt is, hogy Nagy Lajos csak azokra a pénzekre verette rá arcképét, amelyeket különös kegyképen saját élete fogytáig mentesíteni akart a kényszerbeváltás (és a *lucrum camerae*) alól.⁷⁷ Úgy látszik, hogy Szerechen Jakabra a király élete vége felé valóban az egész pénzverésre kiterjedő fontos intéző vagy ellenőrző hatáskört ruházott rá. (Végül a Nagy Lajos-korabeli

⁷⁴ Kiadta Jakab Elek, I. Kolozsvár története I. k. 355. l. és Oklevéltár, Kol. tört. I. k.-hez, 100. l.

⁷⁵ A M. N. Múzeumban is csak (részben kopott és tört, l. Horváth 20. ábráját!) 7 db van; s hogy a debreceni leletből majdnem valamennyi elsőrangúan fenntartottat megszerezhettem, csak merő véletlen „gyűjtőszerencsém“.

^{76/a} Amelynek hiteles másolatban való szíves megküldéséért nagy hálával tartozom dr. Gutheil Jenő teol. tanár, szemináriumi igazgató úrnak, a veszprémi káptalan levéltárosának.

^{76/} L. Römer F., A régi Pest, 26. l. Téves tehát Nuber nézete (id. h. 477. l. 2. j.), hogy az 1360-as évek új pénze a C. 89. volt, amelyet szerinte 1362 körül kezdett N. Lajos veretni; ennek minden ellentmond.

⁷⁷ L. Kovachich, Formulae solennis styli 19. l.

Buda-városi dénárokról meg akarom újra említeni, hogy kettőnek, a C. 99. és 101-nek hátlapji éremképe eredetileg a valamikor igen kedvelt bécsi dénárok éremképeinek kései utóda; amilyeneket különben a király maga is veretett (C. 77., 79.; I. id. művem 180. l.) s okleveleiben is ismételten említ, mint még forgó pénzeket.⁷⁹

*

Mária aranyainak 2 típusában Horváth „félreismerhetetlen haladást talál Nagy Lajos forintjaival szemben“, sőt két típusa közt is „egészen jelentős stíluskülönbséget“, s a „formaanalízis eredményeként“ a C. N. H. 111. sz.-út (!) „időbelileg is a sor élére helyezi. E mellett szólnak bizonyos „retrograd elemek“ stb. — mondja Horváth és így folytatja: „Az 1400 körüli jellemző szokatlanul gyors tempójú formafejlődéssel a nagy művészetekben,“ stb., „amely közvetlen hatással kellett hogy legyen az éremképek kialakulására is,“ érthető csak meg, „hogyan a legközelebbi típus, a C. 112., amelyiket legfeljebb 3 év választ el az előbbtől, sokkal tökéletesebb alakábrázolást mutathat“. Horváth tehát „az ország verdéiben bizonyos fejlődési folytonosságot“ lát, de némi fenntartással, mert „mindenesetre ugyanaz a stílnívó csak elővigyázattal tételezhető fel, miután a késő középkor művészeti tradícióiban általában, különösen azonban a kézműiparnál a régi és új, a tipikus és individuális, az eredetiség és epigónszerűség, a simli és természeti minta egymást keresztezve össze-vissza haladnak. A hiányzó konkrét kiindulási pontokat az egyes határozott műhely-hagyományok hovatartozandóságát illetőleg a stílusanalízis annál kevésbé pótolhatja,“ mondja ő, „miután a történelmi események, különösen a budai verdénél, inkább a zavar-talan forgalom ellen, mint mellette szólnak“.

Azért kellett mindezt ismételtem, mert Horváth itt kitűnő megállapításaival azt az el nem fogadható tételét akarja magyarázni, hogy a C. 111. „időbelileg is“ (tehát nemcsak a C. N. H. sorában) megelőzte a 112-t! Holott kétségtelen, hogy fordítva volt. Fejtegetése végéről visszaindulva: A politikai és gazdasági helyzet⁷⁹ Mária uralkodása alatt úgy megváltozott, hogy: „négy év sem telt el teljesen Nagy Lajos halála óta és semmi sem maradt fenn házának dicsőségéből, uralkodásának nagy eredményeiből... A királyi hatalom varázsa semmivé lett, s az ország egy tekintélyes részének lázadása... a fejtelenség veszélyébe sodorta az egész birodalmat“ stb.⁸⁰ Ily viszonyok között szinte csoda, hogy stílusjavulást lehet az aranypénzverésben megállapítani. Pedig „numizmatikai szemmel“ is lehet⁸¹ mind e javulást látni, *de nem a C. 112-eseken — ezek sokkal kezdetlegesebbek — hanem igenis, a C. 111-en!* Az „összepréselt lábú állásmotívum“ leginkább a C. 112. sz. körben négy kis karika-jegyű és az S-jegyű változatoknál feltűnő; a „természetes redőrendezés, fiziognómiai tudás“ stb. pedig az 1 és 2 liliumjegyű C. 111-nél. Úgyhogy nem tudok mást képzelni, mint hogy Horváth (talán a Nemzeti Múzeum-beli sok azonos G—M jegyű C. 111. és 112. miatt) a C. számokat tévesztette össze.⁸² Akárhogyan is, de a C. 112. Nagy Lajosnak utolsó, C. 66. sz., a C. 111. pedig Zsigmond első, C. 118. sz. aranyának sokkal közelebbi rokona, mint akár a 111. a 112-nek. De keressünk (Horváth szerint „hiányzó“) konkrét kiindulási pontokat“ is: 1. a legfeltűnőbb a Szent László-kép, — akár kéz- és bárd-tartását, akár ruházatát vagy ennek redőzetét nézzük, stb. (pl. a Nagy Lajosnál lévő 2 gomb a jobb vállon, csak a C. 112. körjegyű változaton van meg Mária pénzei közt, stb.). Továbbá 2. a jegyek: a 112-n az S valószínűleg Sirmium jegye, ahonnan valamennyi C. 66. arany való. Egy C. 112-esen (G—M-jeggyel) is van kis köröcske a szent lába közt, akár a Nagy Lajos-féle C. 65-ön. 4. A körirat: a Nagy Lajos-féle „Santus Ladislaus r.“ előfordul a 112. köröcskés jegyű változatán (ennek gombsora egyik C. 65-ön, I. Horváth 18. sz. ábráját). E köröcskés O jegyű C. 112. sz. arany egyébként vala-

⁷⁸ L. Hóman, id. h. 262. l. és Nagy Lajos 1351. évi decretumát a C. Jurisban, vagy Schoenvisnérnél, 315. l.

⁷⁹ Lásd ismét „a formatörténet és gazdasági fejlődés mindig párhuzamos haladását“ H. munkájának I. fejezetében!

⁸⁰ Szilágyi, A magyar nemzet története, 3. k. 393. l.

⁸¹ De a pénzeket magukat — nem talán valami ábrákat — nézve, — és nagyítóval, jó fenntartású darabokat!

⁸² Hiszen ő azt is írja, hogy „ezen“ (C. 112.) „aranyforint egész csoportja hasonlóképpen G—M-mel van jelölve“; utána meg mindjárt „e típus S-jelzetű változatairól“ szól.

mennyi többi Mária-, Zsigmond- és Nagy Lajos-féle aranytól egészen eltérő rajza, de a Nagy Lajos-féle 3 gomb miatt a paláston és a körirat („Santus Ladislaus r.”) miatt is, amely Mária többi aranyán már nem fordul elő így: egy külön harmadik, helyesebben *első, átmeneti faj* Mária és Lajos aranyai között; nyilván más pénzverő készíthette, mint az eddigieket, Horváth szerint „kevesebb (formai gonddal”. Rövidített „Sant.” (sat.) van rendszeren az S-jegyűeken (átmeneti ez is); míg a C. 111-esen „S. Ladislaus re” (így) szokott lenni, s e „re” rövidítés, kivételesen előfordul Zsigmond 2 lilomos C. 118. aranyán is. E közös 1 vagy 2 lilomjegy, a 111. és 118-at bizonyosan ugyanegy pénzverőből (ikonografiai egyezésük pedig talán még ugyanattól a kéztől is) származottaknak bizonyítja; amit Horváth így fejez ki: „organikusan kapcsolódnak” (talán budaiak lehetnének?).

Mária dénárait igen könnyű datálni: 1384. évi ismert rendelete, amelyet Miller a Széchenyi-katalógus függelékében és Kemény Lajos a Közlönyben is kiadott,⁸³ kétségtelenné teszi, hogy a (már akkor) „*koronásnak*” nevezett C. 116/7-es az ezévi pénz, amelyből B-jegyű változat is ismeretes; egy példány f. próbája ⁶⁸⁸/1000-et adott, azaz pontosan 11-latos ezüsből volt. És így természetesen a C. 114/-ös az 1383. évi. A 116/7-est nagy mennyiségben verhették (mert ma is közönséges); lehet, hogy Mária haláláig (1395) mint Zsigmond *uralkodótársának*^{83/a} pénzét; vagy talán addig, amíg a C. 125. B-re (az „M”-mel) nem tértek át, amely bizonyára szintén az ő pénze volt. Feltehető ugyanis, hogy ő Körömcön, Zsigmond uralkodása alatt is verethetett, hiszen Körömcőt 1424-ben Zsigmond a többi bányavárossal együtt második nejének, Cillei Borbálának is átadta, és Körömcőbánya jövedelme ezután sokáig a királynék ellátására volt lekötve.⁸⁴ A C. 113-at végül, főleg A-jegye (= Alba, Székesfehérvár) és egy régi lelet^{84/a} miatt Mária *székesfehérvári „koronázási” pénzének* képzelem (mint a 71-est Nagy Lajosénak); 68 évvel később, V. László koronázásáról már igen hiteles forrás (Kottanerné udvarhölgy emlékiratai) értesít, hogy „szórtak fillért is a nép közé”,^{84/b} — s lehet, hogy már régebben is dívott ez.

*

Zsigmond aranyai közül a sasos (C. 118) az első, — már a C. 111-gyel és Nagy Lajos aranyaival egyező több pénzverőjegye (a B, G, lilom és csillag) miatt is. Hogy a sas a *brandenburgi*, ennek megállapítására nézve bejelentem elsőbbségi igényemet! Már Károly Róbert pénzeiről szóló id. m. 118-ik l. 5-ik jegyzetében kifejtettem, hogy Zsigmond „ezidőben soha sem hagyta el a „brandenburgi választó” címét okleveleiben, sem címeréből a sast”. Csak az a kérdés, meddig használta, s mikor tért át a cseh-oroszlanos C. 119. veretésére, amelyből sokkalta több van ma is „forgalomban”; úgyhogy nehezen képzelhető el, hogy ezt csak a cseh korona elnyerése, 1420 óta verette volna. Nagyon helyesen állapítja meg Horváth a pénzverőjegyekből, hogy Körömcőbánya Zsigmond idejében vette át a budai pénzverőműhely „gazdag örökségét”, mert a király uralkodása végén *már nem a budai, hanem a körömői mintákra hivatkozik*⁸⁵ pénzverési engedélyeiben. Ama különös, b-hez hasonló jegyeket,⁸⁶ mint már kifejtettem, határozottan izmaelita

⁸³ 1918-ban.

^{83/a} „Zsigmondot királlyá nem Mária ellenére, hanem melléje választották, mint társuralkodó.” (Kollányi, „A veszprémi püspök királynékoronázási jogának története”, 1901. 75. l.). és Mária „király” is maradt haláláig (1395).

⁸⁴ Lásd Péch „Az alsómagyarországi bányaművelés története” 38. l. — Borbála királynénak a pénzverésre vonatkozó rendelete is maradt fenn; l. Széchenyi-katalógus III. 312. l.

^{84/a} Melyben 50 db C. 94 A közt Máriától csak 3 ilyen C. 113 volt, s mind A-jeggyel (l. Arch. Ért. 1886. 189. l.).

^{84/b} L. Ipolyi A. id. m. 96. l.

⁸⁵ Így 1430-ban, mikor a pozsonyiaknak meghagyja és előírja a C. 129. számú „quarting” veretést; l. Széchenyi App. 170. l. és 204. l.

⁸⁶ Mont. 9., 10., 16. sz. jegy. Horváth említi, hogy Zsigmond megengedte a német lovagrendnek, hogy pénzeit utánzhassa; Vossberg pedig a nagymester kiadáskönyvéből (a königsbergi titkos állami levéltárban) írta ki, hogy 1410-ben engedte meg Zs. Jungingen Ulrik nagym.-nek, hogy az ő aranyait pontosan lemásoltathatja, de megkövetelte, hogy rosszabbak ne legyenek! (ref. Arch. Ért. 1875. 125. l.) A Monten. 306. C) sz. aranyak van V—I jegye; ez csak fordítottja annak az I—V-nek (l. a 66. jegyzet), amellyel jelölt aranyat Horváth különösen szépnek mond Zsigm. aranyai közt. Minthogy bátran feltehetjük, hogy eme két egészen szokatlan jegy valóban Jungingen Ulrikot jelenti, — érdekes volna finomsági próbával megtudni, hogy az ily jól sikerült utánzatoknál megtartották-e csakugyan Zsigmond kikötését? Szemre a saját példányom anyaga nem halványabb a többi C. 118.-nál, 3:41 gm.

jegyek származékainak tartom, — amelyek azért budaiak lehetnek, megengedem. De téved H., ha a budai aranypénzverőt „1420“ után egyelőre Mátyásig „megszűntnek“ mondja, mert V. Lászlónak is van két aranya, amelyek B-V jeggyel is előfordulnak;⁸⁷ igaz, hogy addig, vagyis 1425-től az 50-es évekig, csakugyan szünetelhetett a budai aranypénzverő, — hiszen a polgárháborús rablóvilágban nehezen is lehetett volna a felvidéki bányákból Budát arannyal ellátni. Másrészt azonban azt, hogy „Mátyás Budán évente 6000 aranyat veretett“ volna (úgy, mint Nagyszebenben), az illető „scriptor rerum Hung. minor“-nak csak valami nagy tévedésére vezetném vissza, mert ez egészen hihetetlen; az ugyanannyit kibocsátó szebeni pénzverő ma is elég közönséges aranyai mellett ugyanis ezekből a „budaiakból“ soha senki egy darabot sem látott. Garas és dénár, meg obulus maradt fenn budai, Mátyástól, — de arany nem. A budai ezüstpénzverő azonban még Mátyásnak is főpénzverője lehetett, amennyiben onnan küldte ki megbízott embereit a többi pénzverőhöz; így Kovács Istvánt 1465-ben Kassára,⁸⁸ és Eckenberger Bódist 1466-ban Nagyszebenbe,⁸⁹ — bizonyára ellenőrzés végett.

Horváth a többszörös aranyforintokat is megemlíti, hogy „már a 2, 3, 5 forintos kibocsátványok nagyobb felülete mindig szorosabbá teszi a viszonyt az éremképek és reliefplasztika és általában a szobrászat között“. Meg kell erre jegyeznem, hogy ezek a többszörös aranyak leginkább *vastag leveretei* az egyszerűeknek, vagy *garas-leveretek aranyban*, és nem a forgalom számára, hanem egy-két példányban, valószínűleg ajándékozás vagy kitüntetés céljából igen kivételesen készültek, és aligha lehetett valami művészeti jelentőségük; „kibocsátványoknak“ igazán nem nevezném őket, inkább próbáknak, kuriozáknak.

Nagyon érdekes a C. 119. B. alfaj *arabs számjegyeinek* kérdése. Sziklay Jenő jegyzékében akadtam párjokra az ezüstpénzekre is, így a C. 125-ön, amelyet sok közös pénzverőjegyük alapján a C. 121. dénár *obulusának* tartok. Obulusnak nemcsak csekély súlya, hanem íratlan volta és a hátlapján lévő görög (egyszárú) kereszt miatt is, amely ez időtől fogva aztán jellemző is marad az obulusokra I. Mátyásig. E C. 125-ön az 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9. számokat találom az egyik jegy helyén, azonkívül a Mont. 9, 10, 13, 14, 15. sz. jegyet; a másik helyén pedig „A“-t és „M“-et 3-szor; ez az M a leggyakoribb jegye ezen számozott 119. B. aranyoknak is. A számozás azért is nevezetes, mert Réthy szerint első megjelenése az arabs számoknak európai pénzen. Egy ideig azt hittem, hogy talán az 1400 utáni évszám utolsó, vagy utolsó 2 számjegye, de most inkább azt hiszem, hogy mégis Réthynek lesz igaza, aki a pénzverésnél alkalmazott ellenőrzőjegyeknek tartja (de nem mondja, hogy műhelyek, munkások vagy emissiók jegyeinek-e?). Bizonyos párhuzamot, egyidejűséget vehetünk fel emiatt a C. 119. B. és a 125. A. között is, címerkülönbségük ellenére; s a pénzverőjegyekből sem lehet többet kisütni, mint azt, hogy a betűk ismétlődnek különböző számokkal, s ugyanazok a számok különböző betűkkel. Ide jegyzem az ismerteket:

C. 119. B: K-R, M-N, M-O, C-N, M-K, M-O, M-O.

5 6 6 7 7 7 13

Feltűnő a sok M-verdejegy (kivéül csak egy K és egy C van); de ezt Felsőbányának, „Mons Medius“-nak (mint Károly Róbert idejében) mégsem lehet talán mind venni?

Zsigmond ezüstpénzei „kevés kivétellel nagyon felületes munkáról tanuskodnak“, mondja Horváth; e kivételekhez pedig a C. 120., 125. A. meg B. és 127-est számítja. A C. 120. mindenesetre a legszebb és legjobb ezüstpénze Zsigmondnak, s bizonyára budai; ebben egyetérttek Horváthtal. Körirata eltérően a többi ezüstdénárétól, uralkodása legelejére tenném; nem soká verheték, mert nem gyakori. De volt még egy jó pénze Zsigmondnak: a C. 124. A., amelyet ő a „quartinggal“, a „moneta minorral“ szemben mindig „moneta maior“-nak nevez okleveleiben,⁹⁰ s amelyet uralkodása végén (talán 1327-től kezdve) kb. $\frac{2}{3}$ finomságban,⁹¹ B-jeggyel (Budán) is veretett (és aztán Albert

⁸⁷ C. 170. = Rupp 472/1. és C. 171. = Mont. 342/a).

⁸⁸ Num. Adattár 185. sz.

⁸⁹ Széchenyi App. 235. l.

⁹⁰ L. pl. a Széchenyi-katal. függ. végén.

⁹¹ Belházy szerint egyik tűzpróba $\frac{570}{1000}$ -et adott; l. még Hóman M. P. 259. l. 2. j.

is folytatott a C. 134-gyel), sőt még Mátyás koronázási törvénye (1464-ben) is követendő mintának jelöl meg.^{91/a} Az említett C. 125. obulus meg igen soká foroghatott; alig van talán magyar pénz, amelynél hiányosabb, akár félig is csonkult, kopott s megnyirbált darabok (ezért voltak aztán oly szigorúak Zsigmond rendeletei a pénzhamisítók, -rontók, -csonkítók ellen⁹²) nagyobb tömegei kerülnének elő a leletekből (lásd a 30., 33. és 34. számú ábrákat H. második tábláján.) Ezek hamisítóra vonatkozik Zsigmond 1424. évi rendelete is, amelyben a fillérnek nevezett $\frac{1}{2}$ dénár értékű pénz hamisítványainak használatát szigorúan betiltja. De hiába! 1426-ban meg kellett ismételnie büntető rendelkezéseit egy országos rendeletében, amely igen fontos adatokat tartott fenn nekünk a dénárverésre vonatkozólag is^{92/a}): elrendeli, hogy arany- és nagyobb ezüstpénzét változatlanul verjék ezután is, és pedig 600 dénárt egy budai márka finom ezüsthől, azaz dénárjában (ez csak a C. 121. lehetett) 0.408 gm. színezüst legyen; átlagsúlya e dénárnak 0.51 gm. lévén, ez a combustio quintának ($\frac{800}{1000}$ fin. felelt volna meg, vagyis elég jó pénz lett volna e rendelet szerint. De valójában milyen volt?! Belházy 4 vizsgált darabjának átlaga: az $\frac{582}{1000}$ finomság, megmondja! Ily messze maradt el az előírt $\frac{800}{1000}$ -tól, s legfeljebb $9\frac{1}{2}$ latos ezüstnek felelt meg, a $12\frac{3}{4}$ -es helyett; B-jegyű is van belőle. A fillérek (a C. 125.) azonban beszüntette és kivonta e rendelettel Zsigmond; Belházy egy finoms. adata róluk $\frac{353}{1000} = 5\frac{2}{3}$ latos ezüst. — A C. 122. hibás verőtő, a 123. és 125. C. pedig hamisítás terméke; Rupp e kettőt („r“-rel jelzi, s a 123-at „rész“-nek mondja (I. id. m.-em 138. l.)

Nem járulhat azonban hozzá a numizmatika a C. 127. dícséretéhez! Ez hibridje a C. 125- és 128-nak, vagyis, mint a legtöbb hibrid: ritka egykorú hamisítvány! — A C. 128-nak vannak egyes csinos darabjai is; a legtöbb azonban „igen felületes munka“ eredménye; Belházy szerint átlag $\frac{181}{1000}$ finom, vagyis kb. 3-latos ezüsthől készült, és kicsinyisége miatt is az ország egyik legsilányabb pénzecskeje volt. Teljesen ráillik, amit az egykorú források a „ducat“ nevű kispénzről írnak,⁹³ s értéke (helyesebben: értéktelensége!) is ugyanaz. 1430-ban Zsigmond teljesen kitiltja a forgalomból,⁹⁴ miután értéke utoljára $\frac{1}{10}$ dénárra csökkent. (5-féle körmöci jegyét ismerjük, s így Zsigmond uralkodásának második felébe illik.) Nevét Schoenvisner (és utána Rupp, stb.) ezért a „decad“- (tized-) ből származtatta; de ez az erőltetett betűcsere nem hiszem, hogy talál. Arra gondolok, hogy Szent László-képe miatt némileg hasonlítván az aranyhoz: nem *gúnyosan csúfolták-e* érte „ducat“-nak ezt a kis, átlag 0.225 gr. súlyú, s így tehát csak $4\frac{1}{2}$ centigramm ezüstöt tartalmazó „pénzt“, amely ellen sok panasz lehetett, és a király rendelete szerint volt is?! 1430 után azután csak a királyi oklevelek „moneta maiora“, a C. 124., és „minora“, a „quarting“ vagy „kartingh“, a C. 129. maradtak forgalomban; előbbiből állandóan 100, utóbbiból 400, majd 1432 után 1000 kellett egy arany beváltására;⁹⁵ — utólérte tehát ezt is a „ducat“ végzetel! De méltán, mert fennmaradt nagy tömegeit szorgalmasan kutathatjuk át, amíg egy némileg ezüstös vagy *ezüstölt* darabra bukkanunk. A király eredetileg $\frac{1}{8}$ rész ezüstöt kívánt⁹⁶ az ötvözetéhez, de nyilván ezt sem tették bele. Különös „izmaelita“ jegyeiről már szóltam; érdekes, hogy azokhoz hasonlítanak, melyeket a szintén rézből való „tatár“-pénzek (IV. István) talált Karabacek. E furcsa jegyekre akkor s most is azért lehetett szükség, mert a szerfözlött sok kibocsátás jelölésére kifogytak már talán minden más jegyből. De egy sora a budai „B“-vereteknek is létezik a C. 129-ből, valamint a C. 124 A. és 128.-ből is van ilyen. A „Bardus“-t végül nem tudom magyar pénz-

^{91/a} A C. 124 A dénár L mesterjeggyel és B, C, Co, K és S verdejeggyel 1435-beli lehet, amely évben Horváth megállapítása szerint Noffry Lénárd három testvérével „az összes pverők élén állott“.

⁹² L. Széchenyi App. 198. l., stb.

^{92/a} Kiadta Jakab Elek (id. h. 164. l.). Thallóczy („A kamara haszna“ 75. l.) ezt is teljesen félreértette, — mint annyi más latin szöveget! — Jakab igen meggyőzően kimutatja (K. Tört. I. 400/2. l.), hogy Kolozsvárt is kellett akkor pénzverőnek lennie; s én a C-jegyű, s ennek közepén kis o-t mutató C. 124 A dénárt tartom onnan valónak (a „C“ magában Kassa jegye). Ez 1424-i rendelet „moneta maior“-a csak a C. 121. lehet.

⁹³ Így Schoenvisner (Notitiae 320. l.): „Vilissima species monetae cupreae vel quasi eupreae.“

⁹⁴ Arch. Értes. 1878. 75. l.

⁹⁵ L. Széchenyi App. 216. l. (de ez az oklevél elején levő tartalomkivonatban hiba a 400. — 1436-ban is ennyi. L. Schoenvisner, 321. lap).

⁹⁶ Széchenyi Appendix 170/l. l. Ez oklevél keltéből az uralkodó évei szerint kimaradt a „30“.

nek tartani; érték-meghatározásainak egyike sem illik semmilyen akkori pénzünkre; talán lombardiai lehetett? (Lásd Ernyey Arch. Ért. 1916. 108. l.)

*

Mindezek után legyen szabad mármost egy kissé részletesebben és hozzátetett év-számokkal nekem is összeállítanom a budai pénzverő valószínű és bizonyos vereteit Károly Róberttől Zsigmondig, (a nem-budaikat zárójelbe téve). H. összeállításából főleg a B-jegyű C. 15-nek, B-jegyű C. 94. A-nak, B-jegyű C. 116/7., 121., 124 A, 125 A, 128. és 129. kihagyását kell kifogásolnom (a hamis C. 94. E-nek pedig a felvételét), de nem hagyhatom említés nélkül, hogy C. 64. B és 65. csak fejjel léteznek, B-vel eddig soha sem fordultak elő,⁹⁷ s hogy Zsigmond görög-keresztes kispénzei nem dénárok, hanem obulusok (fillérek).

*

Összefoglalva eredményeimet:

1. Amit Károly Róbert pénzeiről, különösen aranyairól, régebbi tanulmányomban írtam: mind fenntartom. Horváth H. C. N. H. 1., változatai: „egykorú utánveretek” (a 3. sz. keletről, a 2. nyugatról). És a C. 2. volt a legelső magyaros arany-kísérlet, amely természetesen csakis a garas-tipológián alapulhatott.

2. Nagy Lajos a firenzei arany képvereteinek (liliomának a magyar-anjou címerrel, majd később a Ker. Szt. Jánosnak Szt. Lászlóval való) felcserélése által megalkotta a magyar arany 3. típusát (az 1. volt a C. 2., a 2. a C. 63.) és pedig bizonyára főleg pénzpolitikai okból (s e címeres-szentlászlós főtypus I. Mátyás madonnás típusáig (1468) maradt fenn [egyetlen kivétel alóla a C. 176.]). Az átmeneti C. 63.-at csak Budán, a C. 64. (hátlapi liliomosok) változatait Pécsen is verette, és pedig mindkét helyen eleinte szabadabb, s csak utóbb archaikus ábrázolásban, — s végül a C. 65/6. aranyakat csakis Pécsen. Itt is, de főleg Budán olasz pymunkások is dolgoztak (helyesírásuk: „Lodohici“, „Ungharie“ szerint), kamarabérlői pedig izmaelita-utódok. A C. 63. és 64. aranyakat Pilgrim salzburgi érsek és Lienzen a görzi gróf is utánoztatta (a címerkeretek egyezése alapján, — mintegy 1370—80 körül).

3. A nagy „ezüstkrisis“ megszüntetésével (valósz. már 1344-ben) Nagy Lajos újra visszatért a kettős valutára és (bár megszakítással az 50-es években) kb. 1368—9-ig garast is veretett. Az első, a C. 69-nek L- (orandus-) jegye lehetett az első „mesterjegy“ Magyarországon (az S pedig Strigonium vagy Sirmium jegye), a további garasok pedig a C. 70.-esek, — míg a C. 68.-at a zárai béke és a bécsi Képes Krónika miniatűr-címerei alapján csakis 1358-tól kezdve verhették; végül csak a C. 67. lehetett a „budai garas“, Chimlei Péter kamaraispánsága idejéből (az 1360-as évek 2. fele), mert más jegye nincs, mint a P és a korona.

4. A bécsi $\frac{2}{3}$ finomságú, már Károly Róberttől megkezdett dénárverést az 1345-i kamarabérlétszerződés szerint Nagy Lajos is folytatta (kb. 1360-ig), és e szerződésben obulusokat is rendelve: kétségtelen, hogy a C. 74/5. volt az 1344/5-beli dénár és obulus (L—B jegyei = „Lorandus—Buda“). 1343-ból csak a C. 72. lehetséges (a leletek alapján), és a C. 71. lehetett a legelső magyar „koronázási pénz“ (?), 1342-ben. 1360 táján egy finomabb: a garasezüstből vert szentlászlós dénár (majd a C. 88.-ra), végül pedig, kb. 12 év múlva, a C. 89. (stb.) sz. „szerecsendénár“ tért át a király, amely utóbbit a drági vámtételeket leszállító rendelete szerint élete fogytáig egyedül verette (valósz. ismét $\frac{2}{3}$ fin.-ban). A C. 73., 76.—86. és 97. dénárokat 1346—1358-ig lehet csak elképzelni s a C. 83-at Érdy szerint 1350-ből, [S(trigonum—S(tephanus) jegyei alapján].

5. A magyar vágásos címer mázainak sorrendje Károly Róbert utolsó éveiben és Nagy Lajos alatt 1358-ig fehér-vörös, azután vörös-fehér [uralkodása végéről azonban több, ismét fehér-vörös c.-emlék (Kassa város címerlevele, stb., de pénz nem) maradt ránk].

⁹⁷ Csak egy P-jegyű veret hasonló a C. 64 B-hez: Mont. 273 l) szám.

Károly Róbert budai veretel.

Év	Arany	Garas	Báni denár	Kis denár („Parvus“)	Obulus	Buda vá- rosi denár
1325	C. N. H. 1. jegye: korona	—		—		
1326	?	—		—		C. 39.
1327	?	—		—		C. I. 330. ?
1328	?	—	C. 49. jegye: 2 korona	—	?	
1329		C. 3. ?		—		
1330		C. 6. j.: BA, BV. 2 korona	C. 11.	—	C. 12.	
1331	C. 2. ?	C. 6. ? (címeren korona)	—	—		
1332	C. 1.		—	—		C. 36.
1333	C. 1.	C. 5. j.: 2 gránátalma	—	—		
1334	?	C. 4.	—	Széles bécsi denár C. 43 ? j.: ? 2 gránátalma		C. 56. ?
1335	C. 1.	C. 4. (?) (címeren csillag)	—	C. 25. (j.: —) C. 48. ? ?		
1336	C. 1.	C. 7. j.: BV	—	C. 30. C. 30. „A” ?		C. 60. ?
1337	?	C. 7. j.: BV ?	—	—		C. 59. ?
1338	C. 1.	—	„Kis” den. { C. 18. j.: B.V., 2 „üvegcsé” C. 15. j.: B.	—	C. 19. j.: BA, BV	C. 58. ?
1339—42	C. 1.	—		—	(? C. 16.)	C. 57. ?

Nagy Lajos budai veretel.

Év	Arany	Garas	Denár és obulus	Buda városi denár
1342	?	—	(C. 71., koronázási ?)	
1343	C. 62. (j.: korona)	—	C. 72. (j.: lilium-G ?)	
1344—45	„	(C. 69. j.: L—S)	C. 74. és 75. j.: L—B	C. 101. ?
1346—49	„	(C. 70.)	(C. 79—81. ?)	C. 99. ?
1350	„	„	(C. 83. j.: S—S)	C. 100. ?
1351—53	„ ?	„ ?	C. 73. ?, 77 ? C. 76 ? (j.: —) *	
1354—57	C. 63. vj.: korona mj.: fej.	—	C. 82 ? C. 84/6 ?	C. 98. ?
1358	C. 64. A. j.: címer: fehér-vörös	(C. 68. j.: fej. címer: fehér-vörös)	C. 97. ? **	
1359—64 ?	C. 64. A. j.: de vörös-leh. címer	(C. 68. j.: fej. A. rózsa)	C. 94. A. j.: (és felette C. ?)	
1365—69 ?	C. 64. A. de j.: P. *, korona	C. 67. j.: P. (korona ?)	C. 94. A—D jegyeik: P. G. * korona, püsp. süv. és ezek kombin.-i.	
kb. 1370—71	(C. 65/6. j.: fej.)	—	C. 95/6. j.: P. G. C. 87/8. j.: —	—
1372 ?	?	—	C. 78. ?	—
1373 ?—82	?	—	C. 89/90. j.: P. 2 korona, 2 * (?)	—

* Hátlapján: „R(egis) h(ungarie)”. — ** Ez talán átmenet volt a C. 84/6.-tól a C. 94.-hez.

Mária budai veretel.

Év	Arany	Denár és obulus
1382	—	[C. 113. j.: A(lba) (koronázási pénz)]
1383	(C. 112. vált: „Santus Ladislaus“)	C. 114/5, j.: lil. ? csillag ? ?
1384	(C. 112.)	C. 116/7, j.: B
1385—?	C. 111, j.: $\begin{cases} 1 \text{ lil. ?} \\ 2 \text{ lil. ?} \end{cases}$	
?—1395	?	(obulus) C. 125 B ?

Zsigmond budai veretel.

Év	Arany	Denár	Obulus, „Dukát“, „Quarting“
1387—9 ?	C. 118. j.: $\hat{B}$, G, liliom, csillag ?	C. 120. (2 vált.)	—
1390 ?—1420		C. 121, j. : B	C. 125. A, j. : B. Mont. 6., 13.—17. („izmael“) jk.
1421—4	C. 125. A (számokkal), Sziklay-jegyzék		
1425	C. 126. ?		
1426—27	„Dukat“: C. 128, j. : B—n		
1427?—30		„Quarting“: C. 129. j. : BA, BB, Bh, BI, BL, BR, BW és izmaelita jegyek (Sziklay jegyzékéből)	
1430—37			
		C. 124. A * j. : B—A B—L B—S	

6. A kétbetűs *verdejegyek* helyett inkább csak „mesterjegyeket“ találunk Nagy Lajos pénzein; de még *rendszerűtlenül*. A hátlapi *lilomok* a C. 64. sz. aranyokon és C. 68. garasokon, meg C. 94. dénárokon *kibocsátások jegyei és így korrend-megállapítók*; ezek alapján a $\tilde{B}$ mesterjegy megelőzte a P-t, s a C. 94. B, C és D (az analóg aranyak, illetve garasok szerint) későbbiek a C. 94. A-nál. A két utolsónak megfelelő C. 67.-változatokat, s a lilomok helyett 8-rózsácskás aranyat (gyűjteményem unicumait) csak igen rövid ideig verhették.

7. *Mária* első aranya a C. 112. sz.; mert „Santus Ladislaus“, hl.-köriratos változata (helyesebben: átmeneti faja) is van, és mert a C. 111. jegyei és ikonográfiája is a C. 118.-on folytatódtnak. A Szt. László-ikonografia itt állapodik meg végre úgy, ahogy aztán 200 évig változatlanul marad meg aranyainkon. Az „S“ itt a pécs-szerémi pénzverő jegye. A C. 113. bizonyára Mária székesfehérvári koronázási-pénze volt. Új dénárait, atyja uralkodásának 2. felében hosszú évekig megszokott pénzeivel szemben, még 1384-ben is csak nehezen tudta elfogadtatni (lásd ez évi rendeletét), bár ez a „koronás“-dénár elég jó pénz volt (valósz. $\frac{1}{5}$ -ig égetett ezüstből kellett volna lennie, de csak 11-lato-

* A C. 124 A-nak n—s és s—h jegyei a C. 129-en nem fordulnak elő, csak a C. 128-on, ezért ezek között is kellett némi egyidejűségnek lennie.

sig vitte a megvizsgált db, — ami aztán persze hogy nem volt kielégítő). A C. 125. B-t pedig talán Mária, mint Zsigmond „csendes“ uralkodótársa verethette.

8. Zsigmondnak minden könnyelműsége, költsége és eladósodása, elzálogosításai ellenére is a régebbi pénzromlások egyik főokát: az évenként ismételt pénzújitást, mindvégig sikerült elkerülnie, egész hosszú uralkodása alatt! Legkisebb pénzértékeit: az obulust (1425-ig), a „ducat“-ot (1430-ig) és a „quarting“-ot (1430—37) csak 6-, 3-, illetve pláne 2-latos ezüsből készíttette ugyan (volt is baj velük elég, emiatt!); de dénárjait: 1426-ban a C. 121-et $\frac{800}{1000}$, azaz combustió quintából, és a C. 124-et 1430-ban is még bizonyára $\frac{660}{1000}$ c. tertia-ból; úgyhogy utóbbival még maradandó példát is állított, amelyet [nemcsak veje, Albert 1438-ban (a C. 134.-gyel) utánzott, hanem] az ezt követő nagy pénzromlás után Mátyás 1464-ben törvényben állapított meg ismét követendő mintapénznek (I. a Corpus Jurisban).

9. Zsigmond alatt válik végleg rendszeressé a pénzverő- és mesterjegyek alkalmazásának a középkor végéig követett módja is (betűk és címerek), és tűnnek fel utóljára az eddig olykor még mindig használt, az ujjur—mongol—bolgár betűjegyekből leszarmaztatható „izmaelita-pénzverőjegyek“ (ahogyan őket elneveztem): a B stb. A pénzverésre vonatkozó kir. rendeleteknek egész sora is maradt fenn, nagyon megkönnyíti a tájékozódást, és mutatja azt is, hogy a budai pénzverő fontossága csökkenni kezd, és a körmőcié nő, amit Horváth is megállapított. H. arra is figyelmeztet, hogy nemcsak a Zsigmond-aranyak köriratai majdnem hibátlanok (Dr. Kovács F. N. K. 1911. 144. l.), hanem hogy az „éremkép művészi kidolgozása is... stílusbelileg... ily magas fokon a magyar pénzek művészttörténetében soha sem állott“, mint épen Zsigmond sokat ócsárolt uralkodása alatt. A C. 118 I—V és V—I-vel = Jungingen Ulrik nagymester aranya (1410).

*

A Zsigmondot követő politikai zavarokban Mátyásig azután csakugyan megszűnik nemcsak a művészeti, hanem a metrológiai, sőt *minden* magasabb szempont a „pénzpolitikában“ is, a sokéves polgárháború és rablóuralom alatt, — annyira, hogy a teljesen lezüllött magyar aprópénzrendszer még egy Mátyás király erélye sem képes rövidesen rendbehozni. De talán e nagy zürzavarból is fog sikerülni szerencsés leletek adataival, a szaporodó fennmaradt írott emlékek és pontos tipológiai elemzés, meg a politikai történet körülményekénti számbavételével mégis annyit megállapítanom, hogy a magyar pénznek emez, a vegyesházi korban leginkább leromlott és zavaros szakasza korrendjét is nagyjából tisztázni lehessen (1439—67). Előbb azonban természetesen a most tárgyalt kor nem budai vereteire, s a jegyek, az átlagos súlyok, leletek, oklevelek kimutatására is rá kell térnem.

Szeretném, ha sikerült volna fentiekkel azt is bemutatnom, amiből kiindultam: hogy a numizmatikában az aprólékosnak látszó részletek pontos vizsgálatába való elmerülés nemcsak szükséges, de nélkülözhetetlen és az egyetlen célravezető út; amelyen ugyan könnyen elveszthetjük a széles áttekintést, de mégis elég biztosan haladhatunk, és remélem, hogy szeretett magyar numizmatikánk kiépítésében sikerült is ezzel megint némi haladást elérnem. Végcélunk úgyis *csak előkészítés*: a pénzekben, pénzekben fennmaradt, vagy általuk bizonyítható történeti adatok összegyűjtése, megállapítása, megmagyarázása, megbírálása és megőrzése a „nagy“ történettudomány számára; amelynek mégis csak szerény „segéd“-tudománya, — ha egészen különleges is! — a numizmatika.

Nagyon köszönöm Horváth Henrik tanár úrnak, hogy értékes, úttörő munkájának különnyomatával már előzetesen megtisztelni szíveskedett, s ezáltal alkalmat adott arra, hogy ezt csekély erőmből numizmatikai szempontból kiegészíthessem. Hasonlóképpen illeti hálám a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának urait, Ernyey József oszt.-igazgató urat és Jónás Elemér és Huszár Lajos dr. urakat, hogy a Múzeum anyagát a legnagyobb szívességgel tették számomra bármikor hozzáférhetővé, — ami nélkül természetesen minden igyekezetemmel sem jutottam volna eredményhez.

Dr. Schulek Alfréd.

Az alkémiai érmek.*

Az alkémisták leghőbb vágya volt a *bölcsek kövének* előállítása. Erről a csodás anyagról a régi írók minden képzeletet megcsúfoló lelkesedéssel írtak. Azt állították, hogy nemcsak a nemtelen fémet alakítja át nemesre, hanem az örök életet is megszerzi. Ezért keresték fáradhatatlanul. De a fáradságot siker sohasem koronázta. A bölcsek követ soha senki sem látta, soha senki vele aranyat nem készített, soha senki tőle örökéletű nem lett. De azért voltak olyanok, akik azt állították, hogy ismerik a „nagy titkot“, tudnak aranyat csinálni és mindenki szemeláttára csináltak is. Ezek voltak a csalók. E csalóknak érdekes emlékei az alkémiai érmek. Tekintsünk végig ezeken az érmeken.

A legrégibb állítólagos alkémiai érem a „*rosa nobilis*“, amelyet később csak „*rose-nobel*“-nak neveztek. A régi krónikások azt mesélik, hogy ezeket az érmeket *Raymundus Lullus* aranyából verték, még pedig nagy tömegben. Az érem leírásával több helyen találkozunk. *M. Wegner*¹ ezt mondja róla: „Az érem egyik oldalán egy rózsa volt, a másikon egy hajó, ezzel a felirattal: „*Jesus autem transibat per medium eorum*“. E leírás után nehéz rekonstruálni az érem képét, de szerencsére egy szentpétervári hírlapban² bővebb adatokat is találunk. E hírlap az érem képét így adja meg: „... hullámzó tengeren hajó van, amelyen királyi lobogó leng. A hajón, trónján ül a király, pajzzsal és sisakkal. Az érem felirata a következő: *Edward D[ei] Gra[tia] Rex Angl[iae] et Franc[iae] D[omi]n[u]s Ib[ern]iae*. Az érem másik oldalán egy rózsa, amelyből a kiáradó sugarak, négy oroszlánnal díszített hercegi korona és négy lilium felé irányulnak. Alatta *Lukács* evangélista mondása 4. 30. cap.: *JHS[us] Aut[em] Transiens Per Medium Illor[um] ibat*“. Ebből már elképzelhető az érem alakja. Az igaz, hogy a feliratokban eltérés van, de úgy látszik, az utóbbi helyes, mert egy másik író, *Reyherus* is így adja meg.³

A szentpétervári hírlapból azt is megtudjuk, hogy az érem jeligéje az új szövetségből van véve. Az új szövetségnek ez a sora szóról-szóra a következő: „*Ipse autem transiens per medium illorum, ibat*“. A *Károlyi Gáspár*-féle biblia e szavakat így fordítja: „Ő pedig mikor közöttük által ment volna, elméne“. E szavak, bár misztikusak, nem alkémiai értelműek. Ugy látszik, az akkori időben kedvelt szólásmód volt.

*Raymundus Lullus*⁴ egyike volt a legnagyobb sarlatánoknak, aki kalandos élet után vértanúi halált szenvedett. Spanyol nemesi családból származott. 1235-ben született Palmban, Mallorca szigetén. Családi vagyonát hamarosan elverte és belépett a minorita-rendbe. Eközben megismerkedett *Roger Bacon*-nal és *Arnoldus Villanova*-val, akik híres alkémisták voltak. Tőlük tanulta meg az alkémiát. Azután bebarangolta Palesztinát, Örményországot, Arábiát, Algirt, Tunist, hogy a bennszülötteket keresztény vallásra térítse, de a mörök elfogták és 1315-ben megkövezték.

Az érmeket a monda szerint *III. Edwárd* angol király (1325—1377) verette, amikor közel harmincévig háborúskodott *Valois Fülöp*-pel, Franciaországban. A háborús készülődés 1333-ban már megindult s a harc 1338-ban érte tetőpontját. A hadviselés némi megszakítással 1360-ig tartott. *III. Edwárd* maga 50.000 zsoldossal harcolt. Szövetségeseit, *Lajos* császárt, a brabanti herceget, a lotharingiai herceget és sok más anyagilag igen erősen támogatott. Ehhez sok pénz kellett. Így került *Raymundus Lullus*, a királlyal összefüggésbe. A monda szerint ő szállította az aranyat, pedig az arany adóból, egyházi kincsek lefoglalásából, a királyi korona elzálogosításából, idegen kereskedők ismételt megadóztatásából, angol püspökök és apátok vagyonából eredt.⁵

Ezzel szemben áll, hogy *III. Edwárd* angol király semmi összeköttetésben sem volt *Raymundus Lullus*-sal, mert jóval később került trónra. *III. Edwárd* trónra lépett 1325-ben, *Lullus*-t pedig 1315-ben megkövezték.

Ez a körülmény azért feltűnő, mert a legtöbb angol író *III. Edwárd* idejére teszi *Lul-*

* A három első klisé, a kir. m. természettudományi társulat engedte át.

¹ *M. Wegner*: *Adeptus ineptus*. Berlin. 1747. 339. l.

² *Peterburger Anmerkungen*. 1731. St. 23. 90. l.

³ *C. Reyherus*: *Diss. de Num. ex Chym. Metal. fact.* Kiliae Holsat. 1692. 13. l.

⁴ *K. Ch. Schmieder*: *Gesch. d. Alchemie*. Halle. 1832, 166. l.

⁵ *A. Anderson*: *Geschicht d. Handels*. II. Th.

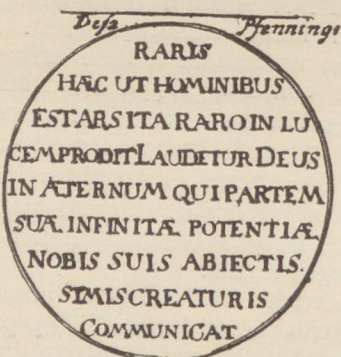
lus szerepelését. Így *Johann Seldenus*,⁶ *Georgius Paschius*,⁷ *Georgius Riplaeus*⁸ és mások. Egyedül *Olaus Borrichius*⁹ mondja, hogy az esemény *I. Edwárd* (született 1239 — meghalt 1307.) idejében történt. Azonban *I. Edwárd*-ról tudjuk, hogy még atyja életében, 1270-ben a szentföldön harcolt, onnét visszatérve (1272-ben), hosszú időt töltött Sziciliában sógoránál. Tehát olyan vidékeken járt, ahol *Lullus*-sal nem is találkozhatott. Hiszen akkor Észak-Afrikában hittérítő munkát végezett.

Saját és mások irataiból megállapítható, hogy *Lullus* nagyképüsködő ember volt, aki azt a merész kijelentést tette, hogy: „a tengert is arannyá változtatnám, ha kénese volna“. És bár ő maga is említi, hogy Londonban járva aranyat készített, mégis meg kell állapítanunk, hogy a rosenobel-ekhez semmi köze.

Az érem magyarázata egészen más. Páris címerében szintén van egy hajó, amelyen

Die Dicke.

1. ábra.

III. Ferdinánd király alkémiai érme.

felfegyverzett férfi ül. A pajzsán, amelyet a király balkezában tart, Anglia és Franciaország címere van. Ezért valószínű, hogy *III. Edwárd*, aki először tartott igényt Franciaország trónjára, verette az érmet, hogy ezzel igényét fenntartsa. Ezért tette rá Páris címerét és a francia liliom mellé az angol oroszlánt.

A rosenobel-ok tehát nem alkémiai aranyok.

Igen nevezetes alkémiai aranyérem *III. Ferdinánd*¹⁰ királyé (1637—1657), amelyet a király féltve őrzött szekrényének titkos fiókjában. Utóda, *I. Lipót* és kincstárnoka, *H. J. Ladner*, semmit sem tudtak erről. Talán sohasem kerül elő, ha *Dr. J. Zwelffer*, aki az

⁶ *J. Seldenus*: *Maris Clausi* lib. II. cap. XXV.

⁷ *G. Paschius*: *De Invent. Nov. antiquis*. cap. VI. p. 331.

⁸ *G. Riplaeus*: *Chym. Schrif.* Wien. 1649.

⁹ *O. Borrichius*: *Consp. Seript. Chem.* Hamburg. 1697. XXIV. p. 18.

¹⁰ *Harsdörfer*: *Historischer Spiegel*. Hist. 80. — *Báróti S.*: *Mostani adeptus*. Bécs. 1810, 28, 1.

aranycsináló *J. C. Richthausen*-nek barátja volt, a királynál kihallgatásra nem jelentkezik s elő nem adja, hogy *III. Ferdinánd*, *Richthausen*-től kapott bölcsek kövével készítettett kéneseből aranyat, még pedig három font kéneseből $2\frac{1}{2}$ font aranyat, amelyből *III. Ferdinánd* érmet veretett. A kutatás megindult. Az érmet előkerült. I. Lipót az érmet ezután két hétre kiadta, hogy azt rézbe messék. Hogy mi lett a sorsa az érmenek nem tudni, elveszett, de képe több helyen is megmaradt.¹¹

Az érmet egyik oldalán meztelen fiatal férfi áll egy dombocskán, akinek fejéből, miként a naphól, sugarak áradnak szét. Jobbkezében hárfát, balkezében mercurius kígyós botját tartja, lefelé fordítva. Felirata a következő:

*Divina Metamorphosis.
Exhibita Pragae
XV Jan. A. MDCXLVIII.
in praesentia
Sac: Caes: Ma-
jest: Ferdinandi
Tertii.*

Isteni átalakítás.
Végeztetett Prágában
1648 jan. 15-én
III-ik Ferdinánd
fenséges császár
jelenlétében.

Az érmet másik oldalán csak írás van, még pedig:

*Raris
haec ut hominibus
est ars, ita raro in lu-
cem prodit. Laudetur Deus
in aeternum qui partem
suae infinitae potentiae
nobis suis abjectis-
simis creaturis
communicat.*

Amint kevés
embernek tulajdona ez a
művészet, úgy ritkán ke-
rül napfényre is. Dicsér-
tessék az Isten mindörökre,
aki a maga mérhetetlen
hatalmának egy részét ve-
lünk, legalacsonyabb te-
reimtménnyel közölte.

Az érmenek alkémiai jelleget a férfi napsugaras feje ad. A nap az alkémiában, az arany jelképe.

Az érmet nagyságáról a következő méretek nyújtanak felvilágosítást: Az érmet át-mérője pontosan $2\frac{3}{4}$ württembergi coll, a hozzávetőleges vastagsága pedig $\frac{9}{24}$ -ede, vagy $\frac{3}{8}$ -ada a collnak. A vastagságot egyébként maga az érmet képe is feltünteti.

J. C. Richthausen 1604 november 27-én Bécsben született, ahol atyja kereskedő volt. Atyja üzlete jól ment, mert csakhamar kisebb bányát vásárolt Alsó-Ausztriában, Gloggnitz-ben. Itt tanult. Kiváló előmenetelt tanúsított, mert gróf Kurz és báró Munschinger tanácsára, a korán elhunyt *IV. Ferdinánd*, *III. Ferdinánd* király fia, tanításával bízták meg. Ezután 1648-ban a bécsi pénzverdében talált alkalmazást. Mint a pénzverde tisztviselője, megbízást kapott a brünni, a prágai, a gráci pénzverdék megvizsgálására és be-rendezésük tökéletesítésére. 1651-ben az összes pénzverdék igazgatójává nevezték ki.

Ez állásában valami szabálytalanságot követett el, amiért rövid időre börtönbe is zárták, de innét hamarosan kikerült. A király visszafogadta, sőt dicsőségben és kitüntetés-ben részesítette, mert a bölcsek kövét sikerült megszereznie.

Gróf Mannsfeld Fülöp győri tábornok nagy alkémista volt. Hogy munkája jobban menjen, egy francia alkémistát is foglalkoztatott. A francia neve *La Busardière*,¹² aki alka-lom adtán, üzleti ügyekben, Prágába utazott. Itt megbetegedett, rövidesen meg is halt. Halála előtt látni kívánta barátját, *Richthausen*-t. *Richthausen* elindult, de későn érkezett. A francia hagyatékából magához vette a titkos port, a bölcsek kövét. Gróf Mannsfeld azonban fegyverrel a kezében követelte vissza, mert szerinte az arcanum őt illeti meg. *Richthausen*-nek volt annyi ideje, hogy a porokat elcserélje. Így jutott birtokába a bölcsek kövének. Ezzel az anyaggal jelentkezett *III. Ferdinánd*-nál, aki gróf Russ-t bízta meg a kipróbálással. Az átalakítás nagyszerűen sikerült. A király bárói rangra emelte és a

¹¹ *J. J. Becher*: Trip. Herm. Frankfurt. 1690. 24. 1. — *J. Tollus*: Epist. Itinerariae. Amsterdam. 1700. 138. 1.

¹² *W. Schröder*: Schatz u. Rentkamm. Königsberg. 1752. 411. 1.

„Chaos“ előnevet adományozta neki,¹³ egyben kinevezte a selmeci és körmöci bányák fő-kamaragrófjává. Selmezbányán halt meg 1663 július 26-án. Villámcsapás sújtotta. A nagystílú kalandor ugyancsak érdekes pályát futott meg, a király szeszélyéből.

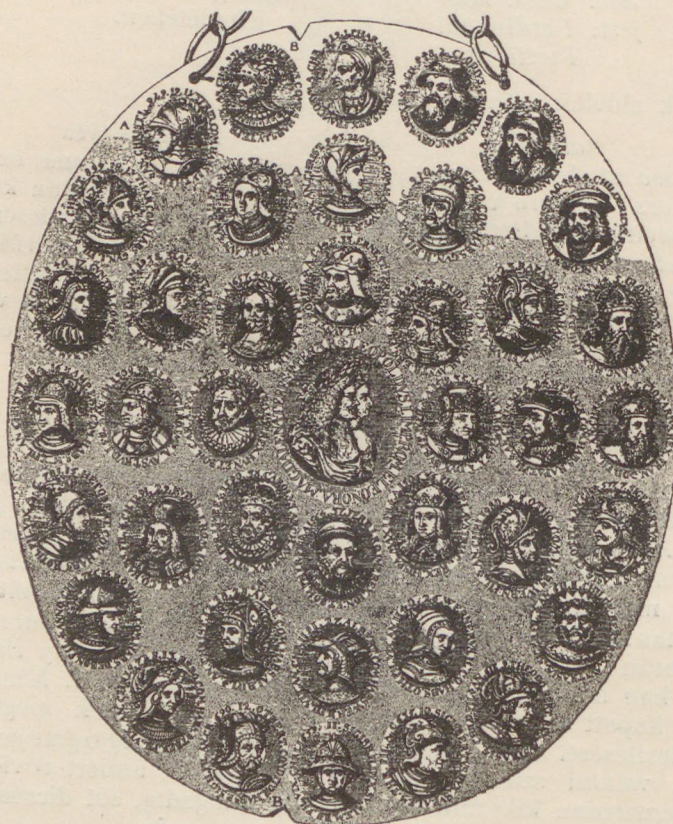
I. Lipót magyar királynak (1657—1705) is volt alkémiai aranyból vert érme. Az arany készítője Vencel Seyler, prágai augusztinus barát volt. Az érme egyik oldalára I. Lipót mellképe volt verve, a következő felirattal:

„Lepoldus D|ei G[ratia R|omanorum I[mperator
S[emper A]ugustus G[ermaniae, H[ungariae
E]t B[ohemiae R]ex.“

A másik oldalán nem volt dísz, csupán a következő vers:

„Aus Wenzel Seylers Pulvers Macht | Wenzel Seyler porának hatalmából
Bin ich von Zinn zu Gold gemacht.“ | ónból aranyá lettem.

A középén az évszám: 1675.

2. ábra.

Seyler-től részben arannyá változtatott
medaillon.

374/301 mm. (Domanig 129. l.)

Az érme állítólag valamivel nagyobb volt, mint az I. Lipót-beli dukát, de valamivel vékonyabb és 4 as-nál (12 részre osztható római egység) valamivel könnyebb volt; színe halványabb, mint a magyar aranyé, de karca jobb, mint a 23 karátos aranyé.

Vencel Seyler¹⁴ nem maga készítette a bölcsek követét. Ő a kolostorban csak confra-

¹³ A. Bauer: Die Adelsdokumente öst. Alchemie. Wien. 24. l.

¹⁴ K. Ch. Schmieder: Gesch. d. Alchemie. Halle. 1882. 445. l. — J. J. Becher: Magnalia Naturae. Frankfurt. 1680. 4. l. — G. H. Burghard: Destillirkunst. Breslau. 1748. 8. l.

ter volt, aki azonban talált módot arra, hogy alkémiával is foglalkozzék, a rend költségére. A bölcsek követ állítólag egy másik kolostorban élő alkémistától kapta. E tinktúrával sokakat megcsalt. Elbizakodottságában annyira ment, hogy saját képével is készített érmekeket, amelyeknek egyik oldala aranyból, másik ezüsből állt. Emiatt feljelentették a királynál. A király előtt azonban tisztázta magát. A király elvette tőle a maradék bölcsek követ és aranycsinálásra kényszerítette. A cseh csinált is aranyat. Egy réz csészét izzásra hevített és a király szemeláttára arannyá változtatott. De nemcsak rezet tudott át-
alakítani, hanem őnt is. A királynak azt ajánlotta, hogy a csehországi ónbányákat jövedelmezőbbé teszi a magyar aranybányáknál is. A király annyira meg volt hatva a barát tudásától, hogy 1676-ban lovaggá ütötte „von Reinburg” előnévvel és kinevezte a csehországi pénzverdék pénzverő mesterévé. E helyen csendesen viselkedett, ott volt a valódi arany és ezüst mellett. Egyebet nem is akart. Időközönként el-el tűnt keze alatt egy-egy aranydarab. A király pedig transzmutált. Az előállított aranyból próbaképen dukátot veretett, amelyet bizalmas embereinek ajándékozott. A király később rájött a csalásra, de nagyon restelte a dolgot. Kifizette Seyler adóságát, amelyet Bécsben csinált (20.000 frt) és visszakergette a kolostorba.

A Seyler-féle aranyakból nem marad hátra semmi. Képe sem ismeretes. Van azonban a bécsi császári éremtárban egy medaillon, amelyet a barát részben arannyá transzmutált. A medaillon a Habsburg királyi-ház tagjait mutatja be, Pharamund frank királytól egészen I. Lipót-ig.

A medaillon másik oldalán ez a felirat áll:¹⁵

Sacratissimo
Patentissimo et invictissimo
Romanorum imperatori
Leopoldi I.
Arcanorum natural scrutatori curiosmo
Genvinum hoc verae ac perfectae
Metamorphoseos metallica
specimen
pro exiguo anniversarii diei nominal
mnemosyno
cum omnigenae prosperitatis voto
humillima veneratione offert et dicat
Joannes Wenelaus de Reinburg
numini maiestatique eius
devotissimus
anno Christi MDCLXXVII. die festo
S. Leopoldi
cognomine pii olim marchionis Austriae
nunc autem patroni augustissimae
Domus austriacae
Benignissimi.

A fenséges, hatalmas és győzhetetlen római császárnak, I. Lipótnak a természet titkait legszorgalmasabban kutatónak ajánlja és átnyújtja ezen valódi bizonyítékát az igazi és tökéletes fém átalakításnak, mint csekély emléket, névnapjára, szerencse kívánsággal, egy alázatos szolgája fenségének, magasságának és császáranak mély alázattal reinburgi Wencel János, az Úr 1677-ik esztendejében, szent Lipót ünnepén, akinek egykor boldog osztrák örgróf volt a mellék neve, ma pedig kegyes védője a legmagasabb ausztriai háznak.

Ezt az érmet, amelynek súlya 7200.4 gr., 1677-ben transzmulálta Seyler a király szemeláttára részben arannyá. Eredetileg ezüst volt, de Seyler egy folyadékba merítette, amikor az, az „A” vonalig arannyá alakult. (1) A „B” betűs részen az érmet kivágták és megvizsgálták, aranyra és ezüstre.

A medaillont 1883-ban újra megvizsgálták. Meghatározták a fajsúlyát, amelyet 12.67-nek találtak. Az arany fajsúly 19.3, a medaillon csak kevés aranyat tartalmazhat.

A módszer, amellyel transzmutált, le volt írva, de elveszett, amikor Bécszet ellenség szállta meg. Valószínűleg ellopták. Ekkor veszett el az a golyó is, amelyben asztrálikus és mágnetikus erő „Influentia Astrorum” (1) volt felhalmozva, s amely mindig odagurult, ahol arany vagy ezüst volt elásva. Ezt a golyót is Seyler készítette.

¹⁵ A. Bauer: Chem. u. Alchem. in Österr. 1883. 40. 1.

Bizonyos, hogy *Seyler* nagy szélhámos lehetett.

Alkémiai aranyérem volt látható 1729-ig az ambrasi várban, amely később a bécsi császári éremtárba került.¹⁶ Ennek az éremnek másik példánya az innsbrucki „Ferdinandum“-ban látható, ez azonban nem arany. Ennek a fajsúlya ugyanis *Senhofer* szerint 10·006, holott az aranyé 19·3. A bécsi 18·95 fajsúlyú. Egy harmadik példány *gróf Arthur von Enzenberg* birtokában volt.¹⁷ Ezeket az érmekeket *báró Pfenninger* készítette.

Az érem egyik oldalán felhőkön ülő férfi látható. A felhőkön az ólom alkémiai jele. A férfi (Saturnus) feje nap, amelyből sugarak áradnak szét. A férfi jobbkezeében kasza, balkezeében időmérő van. Körirata: „*Aurea progenies plumbo prognata parente*“ (Arany utód ólom atyától). A másik oldalon a következő felirat áll:

3. ábra.

Alkémiai érem, melyet Br. Pfenninger készített.
(Átm. 57 mm. súlya: 57,5 g.)

*Metamorphosis
chymica
saturni in solem
id est
plumbi in aurum
spectata Oeniponti.
31 Decembris MDCCXVI
procurante serenissimo
Carolo Philippo
Comite palatino Rhein
S:R:J archidapifero et electore
Bavariae, Juliae, Gliviae
et Monstium duce,
Tyrolis Gubernatore et et.
Atque perrenem rei memoriam
arci Ambros et
posteritati donata*

Chemiai átváltoztatása
a Saturnusnak nappá
t. i. az ólomnak arannyá.
Innsbruckban figyeltetett
meg 1716 dec. 31-én
Károly Fülöp a rajnai
palota-örgróf a felséges és
szentséges római császár
főszakácmesterének, mint
bajor választófejedelemnek
Jülich, Cleve és Bergen
hercegének, Tyrol kor-
mányzójának etc. etc. felügyelete
mellett. Ez az érem elhelyeztetett
az ambrasi várban az utódoknak
örök emlékezésre.

¹⁶ *Domanig*: Die deutsche Medaille Wien. 1907. 127. l.

¹⁷ *Joh. Georg. Keyssler*: Neuesste Reisen. Hannover. 1751. Bd. I, 31, l.

Az érem egészen világosan megmondja, hogy 1716-ban veretett, érthetetlen tehát, hogy miért tulajdonítják *III. Ferdinándnak*.¹⁸ *III. Ferdinánd* uralkodási ideje 1637—1657, utána jött *Lipót* 1657—1705, azután *I. József* 1705—1711 és *III. Károly* 1711—1740. A transzmutáció tehát jóval későbbben történt.

Ez az érem állítólag báró *Pfenninger* alkémiai aranyából készült. Maga *Pfenninger* nem tudta a bölcsek követ előállítani. A „*Lapis Philosophorum*”-ot atyjától kapta, aki halálos ágyán adta át neki, lelkére kötve, hogy gondját viselje, mert az többet ér, mint az arany.¹⁹ *Pfenninger* az arcanumát bejelenti a királynak, aki transzmutáltat. Az átalakítás a király jelenlétében folyt le. A kiindulás anyag ólom, amely egész tömegében arannyá alakult. Báró *Pfenninger*, a királynak fővadászmestere volt.

Az éremnek alkémiai jellegét a következők adják. A férfi feje a nap, mint más alkémiai éremnél, itt is szerepet talált. A nap az arany jelképe. A kasza jelenti, hogy a férfi ismeri gyümölcsét a nagy titoknak az „ens universale”-t (*mercurius, principium*), melyet learatni akar. Az időmérő mutatja, hogy az átalakítás nagy idő múltán sikerül. A legjellegzetesebb rajta az ólom alkémiai jele, amely arra céloz, hogy valamikor ólom volt.

Állítólag alkémiai aranyból készült *Gusztáv Adolf* következő érme:

4. ábra.

Gusztáv Adolf svéd király állítólagos alkémiai érme. (Term. nagys.)

Az érem egyik oldalán a svéd király (a krónikás szerint igen jól eltalált) mellképe látható, az alábbi körirattal:

Gustav[us Adolph]us D[omi]ni G[ra]tia Suec[orum Goth[orum Vand[alorum] Rex.

A másik oldalon a svéd címer, mellette két alkémiai jel, az egyik a kén, a másik a kénese jégje. A körirat ezen az oldalon ez:

Pr[in]ceps Finl[andiae] Dux Ethon[iae] Et Carel[iae] Dom[inus Inger[manniae].

A címer alatt az évszám: 1634.

Erről az aranyéremről *De Monconysius*²¹ így ír: „*Strobelperger* gyógyszerész mondja, hogy egy lübecki kereskedő, kinek üzlete rosszul ment, de tudta fixálni az ólmot és jó aranyra festeni, a svéd királynak átadott 100 fontos aranydarabot, amikor az Lübecken keresztülment, amelyből ő dukátokat veretett és hogy mindenki tudja, hogy ez az arany ólomból készült, a címer mellé a kén és kénese alkémiai jelét verette. Ennek bizonyosságául átadott nekem egy ilyen dukátot és mondotta, hogy a kereskedőnél, aki pedig nem volt valami gazdag és kereskedést soha sem űzött, halála után 1700 eschen-t találtak.”

Ezzel szemben nem szabad elfeledni, hogy *Gusztáv Adolf* 1632-ben a lützeni csatában elesett. Az alkémiai jelek pedig azokon a példányokon láthatók, amelyeket halála után, az 1634-es évben vertek. A jelek az érmekre tehát másként jutottak. A király halála után, t. i. a hadvezetőség az érmekkel *Sedinből* Erfurtba ment, ahol a pénzveretést két erfurti mesterrel tovább folytatta. A pénzverő mesterek közül az egyik ráverte ugyanazokat a jeleket, mint aminőket rávert az erfurti város érmeire.²² Ilyen érem a következő:

¹⁸ K. Ch. Schmieder: *Gesch. d. Alchem.* Halle. 1832. 401. l.

¹⁹ I. G. Keyssler: *Neueste Reisen.* Hannover. 1751. I. Bd. 31. l.

²⁰ I. F. Buddeus: *Hist. u. Polit. Untersuch.* v. d. Alchemie. Nürnberg. 1733. 79. l.

²¹ *De Manconysius*: *Itiner.* Part. II. Lyon. 1666. 381. l.

²² I. F. Buddeus: *Untersuch.* v. d. Alchem. Nürnberg. 1733. 83. l. — S. Reyherus: *Diss. Num. ex chymico metall. fac. Kiliae Holsat.* 1692. 7. l. — G. W. Wedel: *Ann. ad. alleg. Ephem. Med. Physi.* Jena. 1704. 297. l.

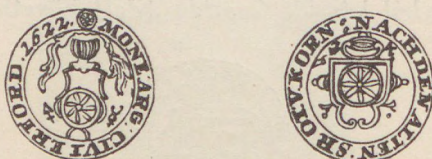

5. ábra.

Alkémiai jelekkel ellátott erfurti aranyérem.

Az érmen, amely 1617-ben veretett, a város címer két oldalán, ott látható a kén és kéneső alkémiai jele.

Éppen így megtalálhatjuk e jeleket az 1622-ben vert erfurti ezüst groschen-eken is.

6. ábra.

Alkémiai jelekkel ellátott erfurti ezüst
groschen. (Term. nagys.)

Az 1600-as évek első felében Erfurtban ugyanis két kiváló pénzverőmester élt, az egyiket *Ziegler*-nek, a másikat *Weissmantel*-nek hívták. Ez utóbbi, hogy pénzét az előbbiétől megkülönböztessék, ezeket az alkémiai jegyeket használta. Mikor később a svéd pénzeket Erfurtban verették, szokásból azokra is rávetette. Így kerültek a *Gusztáv Adolf*-féle érmekre a jelek, amelyeknek tehát az alkémiához semmi közük.

Ami *De Monconysius* leírását illeti az nem megbízható. Ő egy lübecki kereskedőről emlékezik meg és egy gyógyszerész elbeszélését írta le. *Gusztáv Adolf* Lübeckben sohasem járt, már ez is kétséget támaszt a hitelesség iránt, nem számítva a hallomást, a fantáziát, ami a gyógyszerészben ugyancsak nagyméretű lehetett.

De Monconsysius azután elbeszéli még, hogy *Gusztáv Adolf*-nak más alkémiai jelű, ú. n. kettős dukátja is volt, melynek képe a következő:

7. ábra.

Gusztáv Adolf svéd király állítólagos kettős dukátja.

Az érem egyik oldalán a svéd címer látható, mellette az alkémiai jelek, 1637 évszámmal. A felirat:

„Pr[inceps Finl[andiae Dux Ethon[iae
et Carel[iae Dom[inus Inger[maniae.“

„Du Mensch[en-Kind meinst auch das
diese Beine wid[er leben werd[en.“

Te az ember fia, gondolod, hogy ezek a csontok újra élni fognak.

A másik oldalon lábszárcsontokon nyugvó koponyából szőlőtő nőtt ki, amelyen hat szőlőfürt látható. A koponyából kígyók másznak elő. A felirat:

„Gustavus Adolphus D[ei] G[loria] Svec[orum] Goth[orum] Vand[alorum] Re[x].“
Ezech. Am XXXVIII. Cap. und Am. VI Novem 1632.“

Kétségkívül ez az érem misztikus és felirata nagy mértékben alkémista izű, azonban e szavak a szentírásból valók, s a halottakból való feltámadásra céloznak.

Gusztáv Adolf aranyérmei tehát nem alkémiai aranyból valók. Ilyen jellel ellátott érmek egyébként régóta ismeretesek.

Például említhetem Anselm Casimir püspök, bécsi éremtárban található érmét, amelynek egyik oldalán ez a jel van:

D. ♀

Ebbe tehát mélyebb alkémiai vonatkozást magyarázni elhibázott dolog lenne. Gusztáv Adolf állítólagos alkémiai ezüst érme volna a következő.²³ Egyik lapon ovális

8. ábra.

Gusztáv Adolf svéd király állítólagos alkémiai ezüst érme.

gyűrűben héber betűk, tetragrammot alkotnak. A betűk j h v h, ami Jahveh-t, Jehova-t jelent és egyértelmű az Istennel, amely szót csak az engesztelés napján, a szentek szentélyében a zsidó főpap ejthetett ki. Az oválból durván rajzolt sugarak mennek szét. Alatta ez az írás: „A Domino factum est istud.“ A betűk és a szegély közötti tért renaissance dísz tölti be. Az érem másik oldalán ez a felirat van:

„Deo Ter Opt[imo]
Max[imo] Gloria et Laus
Qui Gustavo Adolpho
Svecorum Gothorum
Vand[alorum]: Que Regi Contra
Caesareanum Ac
Ligisticum Exerci
tum Victoriam Tribuit
Ad Lipsiam die
VII: Sept: Anno
M: D: C: XXXI.

Az évszám alatt némi táblás rajz, amelynek közepén a mercurius jele.

Az érem éppen úgy, mint előde, nem tekinthető alkémiai ezüstből készült éremnek, bár misztikus jellege kétségtelen.

Alkémiai aranyérmet veretett I. Frigyes gothai herceg. Az érem első oldalán a herceg babérkoszorúzott arcképe látható, a következő körirattal:

²³ S. Reyherus: Diss. Num. ex Chymico Metal. fact. Kiliae Holsat. 1692. 14. l.

Frideric[us D]ei G[ratia Dux Sax[oniae J]uliaci C[liviae et Mont]ium.“ A körirat végén monogrammm Ig. W.

Az érem másik oldalán hexagon van elhelyezve, sokágú csillagban. A csillagból sugarak áradnak szét minden irányban, melyet felhők határolnak. A felhőkben balra a nap, jobbra a hold van. A csillagból fénysugár szóródik, a felhőn keresztül, a hullámzó víz felületére. A vízben egy golyó, benne alkémiai jelek. A felirat, ezen az oldalon, felül: „*A numine lumen*“ (Világosság a fenségből), alul: „*Suscipio et redo*“ (Fölveszem és visszatérek [t. i. a nap]).

9. ábra.

I. Frigyes gothai herceg alkémiai aranyérmének egyik oldala. (Term. nagys.)

Az érem magyarázata a következő: A víz és tűz alkémiai jele ∇ illetve Δ , ezek együttevége a kaoszt $\star$ alkotják. Kaosz, az őszanyag, a materia prima. Isten akaratából a kaosz rendeződött, a biblia szavai szerint vízre és levegőre, melyben a tűz, a nap is van. A napból ered a mindent érlelő *archeus*, amely a golyóban lévő principiumokra, a mercurius-ra ζ , sulfur-ra $\oplus$ és sal-ra, esik. A földi testek ezekből épültek fel.

Az érmen látható Ig. W. Go. 1687 valószínűleg a pénzverőmester nevének kezdőbetűje, a veretés helye és ideje.

Kétségtelül egyike a legérdekesebb alkémiai érmeknek.

Alkémiai aranyból készült *Ernst Ludwig* hessen-darmstadti tartománygróf érme is.

Ernst Ludwig nagyon kedvelte a tudományokat, de különösen az alkémiát. Hite, a titkos mesterségben akkor szilárdult meg, amikor tanuja volt báró *Creuz* aranycsináló mesterekedésének, Homburgban (von der Höhe). Ettől kezdve maga is laboratóriumban dolgozott. Az eredménnyel azonban nem volt megelégedve, bár nagy befektetéseket tett. Egy alkalommal postacsomagot kapott, ismeretlen adeptustól. A csomagban kétféle por volt, használati utasítással: az egyik fehér volt, a másik vörös, az előbbivel ezüstöt lehetett készíteni, az utóbbival aranyat. A por tehát a „*bölcsek köve*“ volt. De az „*Anonymus Philosophus*“ tanácsal is szolgált. Kérte a tartománygróft, hogy hagyjon fel a kísérletekkel, mert azok sok pénzbe kerülnek és jóra nem vezetnek. A gróf a tanáccsal nem sokat törődött, de a porokat kipróbálta. Hozzáfogott az aranycsináláshoz és az eredménnyel nagyon meg volt elégedve. 1717-ben már annyi arany állott rendelkezésére, hogy több száz dukátot verhetett belőle. Ezekből — az esemény írója, *Göldenfalk*²⁴ — száz darabot látott *Eleonora* hessen-homburgi hercegnőnél, amikor hagyatékát szétosztották. Az aranyéremből *Schmalen* tanácsosnak is volt egy példánya, amelyet a hercegnőtől kapott emlékül.

Az aranyérem leírása a következő: az érem egyik oldalán a tartománygróf mellképe látható az alábbi körirattal:

„*Ernst Lud[ovicus D]ei G[ratia Hass[iae Landgr]avius Princ[eps Hersfeld]ensis.*

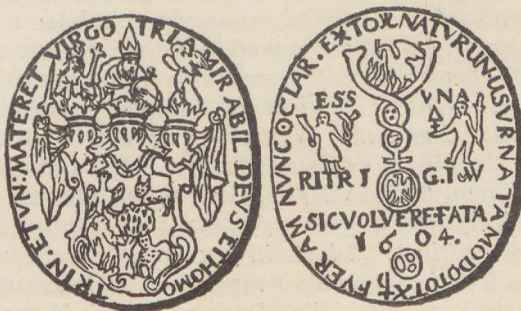
Az érem másik oldalán a hesseni oroszlán áll, amelyik a napot tartja, amely alatt E. L. betűk olvashatók. Az oroszlán fején, négyszeres tartománygrófi süveg áll.

A fehér porból a gróf ezüstöt állított elő, amelyből 100 darab tallért veretett. E tallérok első oldala úgy volt kiképezve, mint az aranyé. a hátsó oldalán négyszeresen egybeállított és megkoronázott E. L. betűk voltak, amelyek közepén a napot tartó hesseni oroszlán volt. Az érem felirata: „*Sic Deo placuit in tribulationibus*“. B. I. B. 1717. (Így akarta az

²⁴ G. H. *Göldenfalk*: Samml. Transm. Geschicht. Frankfurt. 1784. 78. l. — K. Ch. *Schmieder*: Geschicht. d. Alchem.: 1832. Halle. 493. l.

Isten a szorongattatások közepette.) A B. I. B. betűcsoport valószínűleg a pénzverőmester monogrammjá.

Az érem egyik példánya a bécsi éremtárban látható, de ez ezüsből készült.²⁵ Alkémista mű az alábbi ezüst érem is. Ezt *Reyherus*²⁶ közli először. Az érem egyik

10. ábra.

Alkémiai érem, a bécsi éremtárból.
(Átm. 56/48 mm. Súlya: 21.29 g.)

oldalán címer van, amelynek címerlapján angyal, oroszlán, ökör és sas látható, közöttük pedig valami szivacszerű massa áll. A címerlap fölött három páncélsisak van elhelyezve s a rajtuk lévő koronán személyek ülnek. A középsőn, az antimon $\odot$ alkémiai jelét tartó főpap ül. Jobbján apród, karddal kezében, balján férfitest, melynek feje sasba megy át. A körirata ez:

„*Tria Mirabilia:*
Deus et Homo
Trin[us et Un]us
Mater et virgo.“

Három csoda van:
Isten és ember (1)
Háromság és egy személy (2)
Anyja és szűz. (3)

A másik oldal közepén kéneső alkémiai jele látható, de dupla gyűrűvel. A jel tetején pelikán van öt fiával, amelyeket melle vérével táplál. A mercurius keresztjele gyűrűbe megy s így az antimon $\odot$ jele áll elő. Az antimon gyűrűjében szárnyát kiterítő sas van. A mercurius keresztje a mercurius első gyűrűjével a réz alkémiai jegyét ♀ alkotja. A kombinált jeltől jobbra szűz látható, aki a mercurius jelét tartja, balra egy ifjú, akinek a sulfur alkémiai jele van egyik kezében. Az érem alsó részén a vitriol $\oplus$ alkémiai jele látható. A felirat a következő: a szűz és az ifjú fején „*Ess[entia] Una*“, a lábánál *Ritr I. G. I. W.* olvasható. A közép alkémiai jel alatt „*Sic voluere fata*“ és az évszám 1604. A körirat ez: „*Natur[a] un[ita] usu r[e]nata modo tot[a] h[ic] fueram, nunc $\odot$ Clar[issimus] exto.*“

Az érem magyarázata a következő: A címermező közepén a szivacsos anyag az őssanyag, a bölcsek kövének kiindulási anyaga, amelyet angyal tart. A sas, az ökör, az oroszlán, a mercurius principium tulajdonságait jelképezik, illóságát, hasznosságát és egyeduralmát. Az apród a karddal és a sasfejű ember, egy alkémiai folyamatot jelent, a fixálást. Az anyagot meg kell ölni, hogy elszállni többé ne tudjon. Az alkémiában ez volt a legfontosabb művelet. A pelikán melle vérének adja táplálékul kicsinyeinek. A pelikán a mercurius principiumot jelképezi és azt a vérrel hozza összefüggésbe. A vérben is megvan az erő. A férfi és nő a férfiasságot és nőiességet, a hímneműséget és nőneműséget jelképezi, mint amelyeknek egyesülni kell, hogy új anyag keletkezzék.

A következő érem *kettős tallér*, amelyet alkémiai ezüsből vertek s amely a bécsi császári múzeum tulajdona. Ezt az érmet *Mádai*²⁷ a következőleg írta le: „Az egyik oldalon áll:

²⁵ Átmérője: 56/48 mm. Súlya: 21.29 gr. (Domanig I. c. 129. lap.).

²⁶ *Reyherus*: Diss. de Nummis ex Chym. Met. fact. Kiliae Holstat. 1692. 15. l.

²⁷ *Mádai*: Thaler-Cabinet. 1765. I. 422. l.

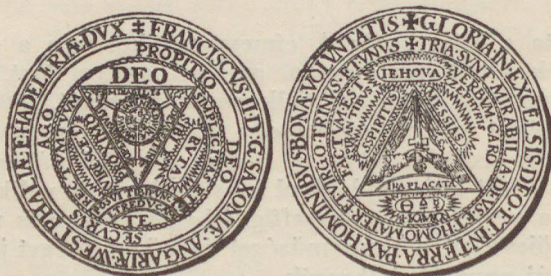
Franciscus II. D. G. Saxoniae. Angariae Westphaliae et Hadleriae-Dux. Belül a második sorban: „*Propitio Deo securus ago*“ (Isten kegyelmében nyugodtan cselekszem.) Még tovább a középben egy csúcsára állított háromszög van s ezt körülveszi ez a felírás: „*Simplicitas et rectum tuum*“ (Az egyszerűség és a te igazságod.) Két oldalán fényövből: „*Ruta virescet*“ (A nyersanyag erőben van.) Végül a háromszögön „*Deo sibi et proximo*“ (Magáért Istenért és a felebarátunkért.) A háromszög alatt három sorban: „*Posui tibi punctum et reducam te*“ (Egy pontot mutattam neked és ehhez visszavezetlek). A háromszögben belül: „*Mirabilis deus est in operibus suis*“ (Csodálatos az Isten az ő alkotásában). A háromszögben koszorúval körülvett felirat: „*Sapientiae divinae munus*“ (Az isteni bölcsesség ajándéka). Egészen középben: „*Tandem*“ (Végre) és az arany alkémiai jele. A háromszög csúcsaiban egy tűzgolyó, a vízöntő és egy szalamandra képe látható.

A másik oldalon, középben, két, a világból előtörő kar látható, amelyek egy csupasz kardot magasba tartanak s amelynek hegye, egy egyenlő oldalú háromszög csúcsáig ér, amelybe zárva van. A külső körirat: „*Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis*“ (Dicsőség legyen Istennek a magasban és békesség a jóakarátú embernek a földön). A másik sor „*Tria sunt mirabilia. Deus et homo: Mater et virgo: Trinus et unus*“ (Három csoda van: Isten és ember (1), anya és szűz (2), háromság és egység (3)).²⁸ A háromszög csúcsában „*Jehova*“ van sugár között felírva. A háromszög külső felirat: „*Verbum caro factum est*“ (És az ige testté lőn). A másik: „*Zephyris spirantibus*“ (A zefírek lengedezése közben) és végül fényövből „*Messias s[anctus] spiritus*“ (Megváltó szent lélek). A háromszögben a karok alatt: „*Ira p[ro]acata*“ (A harag lecsendesedett). Alol három kémiai jel. só, kén, kéneső s egy sugaras oválisban „*homo*“ (ember).“

Nézzük meg már most, mi adja meg ennek az éremnek az alkémia jelleget. Az alkémisták a víz jelölésére csúcsára állított háromszöget használtak: ∇, a tűz jelölésére pedig: Δ. A tűz s a víz elem volt, a *levegővel* és *földdel* együtt, amelyeket elemi sorba még Aristoteles emelt. De az elemeken kívül ismeretesebbek voltak még a principiumok: *sal, sulfur, mercurius*, amelyeket így jelöltek: ⊖ ⊕ ♀ A tűzgolyó, a föld belsejéből előtörő, érlelő meleget jelenti, a vízöntő csillagkép, az öntés kedvező idejére céloz, a szalamandra, az oxidációt, az elmeszesítést jelenti.

Az érem nem Habsburg császár részére készült. Bécsbe bizonyára ajándékképpen jutott. Mint a felirat mutatja, *II. Ferenc*, szász fejedelem idejében verték. Érdekes, hogy az érmen évszám nincsen. A szász fejedelmek és királyok sokat foglalkoztak az aranycsinálással. Udvarukban mindig volt egy-két alkémista, de sokszor maguk is dolgoztak laboratóriumban. *II. Ferenc*, akit fiatalabbnak jelölnek, *I. Ferenc* fia. 1543 körül született és meghalt 1619-ben. *II. Ferenc* fia *Henrik*, aki 1587-ben született és 1665-ben halt meg, az ő fia *Julius Franc*, aki 1640-ben született és fiú utód nélkül halt meg 1689-ben.²⁹ Vele kihalt a Saxo-Lauenburgi fejedelmi ház.

Az érem tehát 1570—1610 között készült. Ez időben *David Beuther* és *Sebald Schwerter* voltak a száz udvar alkémistái, de ez nem jöccim arra, hogy nekik tulajdonítsuk.

11. ábra.

II. Ferenc szász fejedelem alkémiai érme.

²⁸ Lásd: fennebb.

²⁹ *S. Reyherus*; Diss. de Nummis. ex Chym. Metall. factis. Kiliae Holstat. 1692. 18. l.

Ehhez teljesen hasonló érmet említ *Mádai*,³⁰ amelynek a felirata a következőkben tér el. A körirat: „*Fridericus D[ei] G[ratia] Her[es] Norw[egiae] Dux Slesw[ici] Hol[satie] Sto[m]ariae E[t] D[ithmarsiae] Com[es] O[ldenburg] D[elmenhorst]*.”

E szavak között fekszik a herceg hat pajzsa, a másik sorban pedig a herceg jelszava: „*Virtutis Gloria Merces*.” A további rajzok és felírások megegyeznek az előbbivel.

*J. J. Becher*³¹ egyike volt a legkiválóbb német alkémistáknak, aki nemcsak arany-csinálással, hanem gazdaságilag nagyjelentőségű technológiai kérdések megoldásával is foglalkozott. 1635-ben Speyerben, Németországban született és 1682-ben halt meg Londonban. Idejének legnagyobb részét Ausztriában, főként Bécsben töltötte, de járt Magyarországon is. Pozsonyon át érkezett Magyarországra és első dolga volt az itt élő magyar alkémistákkal megbarátkozni. Ennek a barátságnak eredménye, az a magyar érem, amelyet *Marsaly Dániel*³²-től kapott s amely állítólag alkémiai ezüsthől volt verve. *Becher* nagyon megbecsülte az ajándékot, mert bécsi lakásán asztala fölé helyezte. Az érem azonban elveszett. Sem alakja, sem felirata nem maradt fenn.

A bécsi császári múzeumban³³ van azonban töle alkémiai érem, amely 1675-ben készült. Az érem egyik oldalán *Saturnus* látható. Egyik kezében kasza van, másikkal csecsemőt szorít magához, lábánál fogva. Az érem baloldalán fa, jobboldalán kis házikő, melynek oldalán fa áll. *Saturnus* sánta, egyik lábfeje hiányzik s helyét mankó pótolja. Az érem ezen oldalán felírás nincs. Az érem másik oldalán ez áll:

*Anno 1675 mense Julio
Ego J. J. Becher Doctor
Hanc unziam argenti finissimi
ex plumbo arte alchymica
transmutavi.*

(1675 július havában én, dr. *J. J. Becher* ólomból alakítottam át alkémiai úton ezen unzia finomságú ezüstöt.) Az éremnek vastag pereme van és úgy látszik, mintha vésve volna. Aligha készült belőle még egy példány. (Lásd: 1 táblázat, 1-ső ábr.)

Becher sokat bolyongott, de az 1675-ös években Bécsben tartózkodott. Lehet, hogy ez időben készült az érem. Ahhoz sokkal tisztességesebb volt, semhogy csalásra vetemedett volna, legalább is ilyen adat nem maradt hátra. A valószínűség azt mondja, hogy ajándékozás útján került *I. Lipót*-hoz (1657—1705), aki lelkes alkémista volt. Udvarában számos alkémista fordult meg, „akik a jó fejedelmet megcsalták”, — ahogy *Lippay György* primás mondja. Egyébként maga *Becher* is felemlíti, hogy *I. Lipót* alkémiai működést fejtett ki.³⁴

Nézzük meg már most, mi adja meg az éremnek az alkémiai jelleget. A *Saturnus*. Az alkémisták az ólmot, sánta *Saturnussal* jelölték. A *Saturnus* kezében a kasza azt jelképezi, hogy a szőlő és olaj termelését eltanulta és ismeri. A csecsemő a *lapis philosophorum*-ot jelenti, amelyből a jólét fakad. Egyéb alkémista jelkép vagy jel rajta nincs. Hogy valóban ezüst-e az érem, vagy sem, az más kérdés, ha ezüst, semmi esetre sem mesterségesen készített.

Meg kell emlékeznünk a bécsi császári múzeumban található *Kronemann-féle* tallérokrol is.³⁵

Kronemann állítólag svéd katonatiszt gyermeke, aki a lengyel harcok idején, 1657-ben tűnt fel. Kedvelt személy volt, *Georg Wilhelm* örgróf bayreuthi udvarában. Ő kénesöböl aranyat és ezüstöt állított elő. Később leleplezték és mint fogolyt a blassenburgi vár vörös tornyába zárták. Ott kellett dolgoznia a laboratóriumban. Eközben betö-

³⁰ *Mádai*: Vollständ. Thaler Cabinet. 1765. 413. 1.

³¹ *Becher*: Chem. Glückshafen. Leipzig. 1755. 78. 1.

³² *Bauer*: Die Adelsdokumente öst. Alchemisten. Wien. 1890. 30. 1.

³³ *Szathmáry*: Magyar Alkémisták. 1927.

³⁴ *E. Meyer*: Gesch. d. Chem. Leipzig. 1895. 94—95. I.

³⁵ Monnoies en Argent, qui composent une des differents partie du Cabinet de l'empereur Vienne.

rés révén ezüstöt szerzett. Ezzel megvásárolta egy katonának, *Hans Poltzen*-nek vörös kabátját és elmenekült Bamberg vidékére. De a bambergi püspök elfogatta és ökörtől húzott kordén Culmbachba szállíttatta, ahol felakasztották.

A tallérok leírása ez: Az egyik oldalon jobbról, felhőből, vértezett kar nyúlik elő, amely kormánypalcát tart. A kar földgolyón áll, amelyre felülről a nap sugara jön. E fölött felirat: „A Deo et parente“ (Az Istentől és az atyától). A körirat ez: „In honorem et diem natal[em] 16 novembris 1678. Ser[enissimi Princ[ipis] D[omini] D[omini] Georg[ii] Wilhelm[i].“

Az érém másik oldalán négyszögletes, leterített asztal áll, rajta vánkoston, fejedelmi süveg, keresztbefektetett kard és kormánypálca, felül a felhőkből egy szem, ezzel a felirattal: „Optima spes patriae“ (A haza legszebb reménye). Az első oldal körirata itt a másik oldalon folytatódik: „Marchionis-Brandenburgici Borussiae Ducis offert C[hristianus W[ilhelmus] B[aro] D[e] K[ronemann] MDCLXXIX“ (Dicsőségére, 1678 nov. 16-iki születésnapra, a fenséges fejedelemnek, Brandenburgi *Georg Wilhelm* örgrófnak, Porosz hercegnek átadja *Cristof Wilhelm Báro Kronemann* 1679-ben). Jelenleg ez az érém a bécsi múzeum éremtárában van. (Lásd: 1. táblázat, 2. ábra.)

Az érmen nincs különösebb alkémiai jel, a napon és a szemén kívül. De az a körülmény, hogy rá van verve *Kronemann* neve, eléggé megadja jellegét.

*Kronemann*³⁶ másik tallérja ez: Az érém egyik oldalán felhőkből előtörő félkar látható, pajzzsal és babérággal a kezében, fölötté a felirat: „Pro Patria“. A körirat folytatódik: „Brandenburgici Boruss[iae] Duc[is] Offert. C[hristianus W[ilhelmus] B[aro] D[e] K[ronemann] MDCLXXIX“. A másik oldalon egy monstrum: féltette sas, fél pedig gólya (?). A sas karmai között villámokat tart, a gólya csőrében pedig patkót. A fejük fölött a fejedelem süvege lebeg, e fölött ezen szavak: „Praesidia principis“ (A fejedelem védelme). Körirat: „In Honorem Ser[enissimi Princ[ipis] D[omini] D[omini] Christ[iani] Ernest[i] Marchionis“. (Lásd: 1. táblázat, 3-ik ábr.)

A harmadik *Kronemann*-tallér ez: Az első oldalon közepén álló, dóri oszlop van, amelyre fűtökkel teli szőlő fut. Az oszlopon korona nyugszik. Ettől balra Cupido, aki nyilával ki akarja löni a szőlőt, jobbra napraforgó, virágával a nap felé fordulva, amely balról sugarasan kel fel. Az oszlop alatt csókolódzó galambok. Felirat: „Auf Liebes Gluth.“ Külső körirat: „Der Durchlauchten und Unvergleichlichsten zu Ehren F. F.“ A második oldalon sugárzó nap rásüt egy pálmafa gyümölcsseire, amelynek mindkét oldalán fejedelmi süveggel beborított szív van láncsal összekötve. A bal szíven C. E. betűk vannak vésvé, a jobbon S. L. Ez a fejedelmi pár monogramma: „Christian Ernst és Sofia Lousia.“ A pálmafa felett: „Folgt Seegens Gut.“ A két szív felett: „Das stärket den Muth“. Körirata: „Sophia Lousia Mark[gräfin] zu Br[andenburg] Ge[bohrne] Her[zogin] z[u] W[ürttemberg] u[nd] T[eck]. Aufgerichtet von C[hristian W[ilhelm] v[on] K[ronemann] 1679“. (Lásd: 1. táblázat, 4. ábr.)

Még más alkémista érém is van a bécsi múzeum éremtárában. Ez a következő. Az egyik oldalon, jobbról a tengerből nap kel fel, felül félkörben ez az írás: „Ab oriente oriar“ (Keletről fogok felkelni). A másik oldalon ez a körirat: „Si fodieris invenies“ (Ha ásol, találsz). Az érém belsejében három egymásba kapcsolódó háromszög. Az ezek által képezett szögletekben a következő betűk: L. E. D. C. C. O. D. P. M. Az érém közepén nap, melyből sugarak áradnak szét. Az érém alsó részén egy különleges jegy.

Az érém alkémiai jellegét egyfelől a nap adja meg, másfelől az egymásba fonódó háromszögek, amelyek a tüzet és vizet jelentik, aszerint, hogy a háromszögek csúcsa felfelé vagy lefelé áll. A háromszögek a három principiumot jelentik. A különleges jel mágikus jel. (Lásd: 1. táblázat, 5-ik ábr.)

Egy további érém a következő: Az érém felső részén nap van, mely sugarait küldi le a felhők közül. A nap felett e szó: „Tandem“ (Végre), a sugarak között e szó: „Per me“ (Általam). A földön Mercurius (kéneső) négykézláb megy. Mellette a sánta Saturnus (ólom), aki láncon vezeti Mercuriust. A saturnus előtt az írás: „Si volvero“, a Mercurius felett „Sine me nihil“.

A másik oldalán egyenlő oldalú háromszög. A háromszög, amely az alkémis-

³⁶ *Mádai*: Voll. Münz. Cabinet. I. 328. 1.

táknál a tüzet jelentette, lángban áll. A háromszög szélén belül: „Trinum in uno“ (Hármas egység). A háromszög belsejében a kéneső, a kén és a só jele látható, összefüggően egymásba fonódva, e fölött pedig a nap. (Lásd: 1. táblázat, 6-ik ábr.)

Nem kevésbé érdekes a következő tallér. Ennek egyik oldalán ez áll körben: „Sic capiunt technis profugum me sanguine nati“ (Így kötnek meg az én tulajdon vérkonaim, mert a művésztől menekülők). A felhők között repülő sason ül Zeus, kezében fáklya, mellyel a mellette álló *Mercuriust* pörköli, alol *Neptun* fekszik, aki kötéllel húzza *Mercuriust*.

A másik oldalon égő máglyán nyugszik *Mercurius*, s a láng- és füstgomolyag között felkel *Diana*, az ezüst. A körirat: „Non fui, quod eram, nunc sum dum morior“ (Nem az voltam, ami voltam, most vagyok az, mikor meghalok). (Lásd: 2. táblázat, 7-ik ábr.)

Alkémiai ezüsből készült az az érem is, amely gróf *Schwarzenburg* tulajdonában volt, aki Thüringiában, Arnstadtban lakott. Az érem egyik oldalán égő bástya van, a másik szélén dombok felett madarak repülnek. A bástyából meztelen csiga mászik, kinyújtva tapogató csápját. Az érem másik oldalán hegyek tövében három bányász, az egyik csakányoz, a másik ás, a harmadik vésővel dolgozik. Körirata:

„Vant' geen, dat Elck Versmeet, ben ick int Wesen bracht Dick eer maer Vullis Was, brat nu met á hoochste pracht.“ A hátlapon: „Langet geweest, eerst gewonden Door Godts gaest te deser Stonden t koompt van Godt Dit Edel Lot. A. 1652.“⁸⁷

12. ábra.

Gróf *Schwarzenburg* alkémiai érme.

Az érem magyarázata ez: az égő bástya az égő kemencét jelenti, amelyben fixálnak. De a tűz nem lehet tetszés szerinti, mert a *Mercurius*, a principium észrevétel nélkül eltűnik. A *lapis philosophorum* előállítására csak fáradságos munkával lehetséges, erre utal a bányászok munkája.

A Nemzeti Múzeum éremtárában arany, ezüst alkémiai érem — sajnos — nincs, van azonban hat közönséges fémből vert érem. Ezek közül az egyik vörösrézből készült, amelyet, úgy látszik, arzénnel fehéritettek. A tűzben ez az érem annyira elváltozott, hogy azon rajzot látni alig lehet. A hat éremből kettő azonos; ezek egyike erős tűzben volt, mert jól látható rajta az oxidréteg. Tulajdonképpen tehát négy éremről beszélhetünk, amelyek a következők: Az egyik átmérője 4.5 cm és úgy látszik, ón-ólom ötvözet, nehézkes és hajlítható. Az érem előlapján egy virágos mezőn menekülő szarvas, a háttérben felirat: „Omnia mea mecum porto“ (Mindennemel magammal hordom). Az írás felett balra a hold 7—8 csillaggal körülvéve, jobbra a nap. (Lásd: 2. táblázat, 8-ik ábr.)

Az érem másik oldalán a következő körirat van: „Soli Deo Gloria“ (A nap Istennek dicsősége). Az érem közepén valami címer. A címeren jobbra és balra páncélsisakból foszlányok lógnak. A pajzs négy részre osztott, mindegyikben két-két egymásra fektetett tulipán. Ez az oldal a hibás öntés következtében kettős rajzot és felírást mutat.

Ki készíthette az érmet és mi célból, nem állapítható meg, de valószínű, hogy félrevezetésre szolgált és valamikor ezüstös színt mutathatott.

Magyarázata a következő: A címermezőben látható tulipánok a színváltozásra utalnak.

⁸⁷ S. Reyherus: Diss. de Num. ex Chym. Metal. fact. Kiliae Holstat. 1692. 19. l.

Hogy a materia primából, vagy valamely anyagból bölcsek köve lehessen, az alkémista fel-fogás szerint, többszöri színváltozásnak kell a hevítés alatt bekövetkezni. A színváltozás ez: fekete, fehér, vörös. A bölcsek köve legtöbbször vörös. A rohanó szarvas a mercurius principium szinboluma, amely illanó, miként a szarvas. A hold az ezüst, a nap az arany jelképe, a csillagok a hét fémre utalnak. Ezek a rajzok, valamint a misztikus jelszók adják meg az érem alkémiai jellegét.

A másik érem keményebb ötvözetből készült. Úgy látszik, anyagában antimón van. Az érem rajza mindakét oldalon kabalisztikus.

Az egyik oldalán a következő felirat olvasható:

„Jesus * Christus * Eloy * Elion * Anani Sapt“.

A belső lapon nyolcágú csillag van, amelyek között a hét planéta jele áll. A nyolcágú csillagban lévő háromszögekben egy-egy betű van és pedig

TE	TR	AG	RA
M	A	T	O

A négyszögben körben ez áll:

„Salamon Sigillum“,

a központban pedig: „N“.

Az érem egyik oldalán ez a körirat áll: „Tetragramaton * Agla * Jehova * Emanuel ***“. Most körben mágikus és kabalisztikus rajzok következnek, 16 darab. A középen ötágú csillag, telve kabalisztikus rajzzal. (Lásd: 2. táblázat, 9-ik ábr.)

Az érem nem annyira alkémiai, mint inkább mágikus érem, amelyet az alkémisták szívesen készítettek, mivel a rávésett mágikus szavakkal, Isten és a szellemek, segítségét vélték megszerezni. A köriratban Krisztus neve van kombinálva titokzatos, héber szavakkal, melynek fordítása: „Istenem, Istenem, miért hagytál el.“ Eloy az Isten kabalisztikus neve. Az érmen láthatók a planéták jelei, amelyek mindegyikének egy-egy fém felel meg.

Sol	arany
Luna	ezüst
Saturnus	ólom
Jupiter	ón
Mars	vas
Venus	réz
Merkur	kénese

„háromszögekben lévő betűk a központban lévő „N“ betűvel együtt a

„Tetragramaton“ szót adják.

Alkémiában a tetragramm, a négy görög elem: a tűz, víz, föld, levegő. Az átalakítás folyamatát Salamon pecsétje őrzi. Salamon Sigillum a titoktartás szinboluma.

Az érem másik oldalán a körirat szintén titokzatos. Kezdődik hivatkozással a tetragrammra, amely itt valószínűleg nem a görög elemekre, hanem a négy héber betűre: „jvh“ vonatkozik (Jahveh = Isten). Azután következik Jehova (Isten) neve kombinálva két szellem nevével: Agla, Emánuel (Emánuel = Isten velem). A mező tele van mágikus és kabalisztikus jegyekkel, középen egy ötágú csillaggal, egy pentagrammal, amely az emberi testre vonatkozik. A csillagágak közül négy az emberi végtagokat jelenti, az ötödik a fej. A fej alatt rendszeren démonok uralkodnak s az ember megrontását okozzák.

A Nemzeti Múzeum harmadik alkémiai vonatkozású érmének egyik oldalán, a körirat a következő: „Dieses, Metall, Dienet, Vor, Der, Fluss“. Ezután 16 drb kabalisztikus és mágikus jel jön körben egymás mellett. Az érem belső részén „Aer, Ignis, Terra, Aqua“ felirat látható, azután egy négyzet, amelyben sok alkémiai jel van, a hét planéta, továbbá a vitriol ☉, a só ☽, a salétrom ☶, a kén ☿ és az antimón ♂.

A másik oldalon nyolcágú csillag van és ez a körirat: „Sol, Luna, Sat/urnus,

Jupi/ter, Mars, Venus, Merc/ur“. A nyolcágú csillag tereiben, a planéták jegye látható, központban pedig „N“-betű. (Lásd: 2. táblázat, 10-ik ábr.)

Az érem hasonlít az előbbihez. Valószínűleg egy „mester“ munkája. A titokzatos mondatban, a „fluss“ szónak különös értelme van. Alatta értették azokat a könnyen olvadó anyagokat, amelyeket a fém kiolvasztásakor a fémolvadéokra dobtak, hogy az idegen anyagokat, amelyek a fém felületén keletkeztek (oxidok) eltávolítsák és így az ércből kiváló fémszemek egybeömlését elősegítsék.

A planéta a hét fémét jelenti, a többi alkémiai jel azokat az anyagokat, melyekben a materia prima keresendő.

Az izraeliták a „Jehova“ szót nem ejthetik ki, azt csak a főpap egyszer egy évben mondhatja ki. Helyette az „Adonaj“ szót használta a nép. A háromszögben lévő szavak e szót adják. A héber Jehova, szó szerint örökké valót jelent, Emánuel Isten velem-et, Elohim hatalmat, erőt, Schadai Mindenhatót, Zebaot seregek urát. Alatta ismeretlen rövidítések.

A másik oldalon a serafok (arkangyalok) neve van, akik közül Michel = ki olyan, mint Isten, Uriel = világító Isten, Gabriel = erőt adó Isten, Rafael = gyógyító Isten. A kereszt a bölcsesség által megszerzett szellemi élet és halhatatlanság szimboluma, amire az I. H. S. betűk utalnak.

A negyedik érem sárgarézéből készült, egyik oldalán ötszögű csillag, a szögekben mágikus szavak:

<i>Jehova</i>	<i>Emanuel</i>	<i>Elohim</i>	<i>Schadai</i>	<i>Zebaot</i>
A. O.	Sen	Ham	Pno	Ras

A csillag belsejében

„Tetragramaton“
J. L. E.

Az érem másik oldalán az egész lapot betöltő két háromszögből készülő hatágú csillag. A felirat ez: „*Dominus Deus Sabaot Sanctus, Sanctus, Sanctus*“ (Úr Isten, seregek ura, szent, szent, szent vagy). A háromszögekben A, D, O, N, A, I. A csillag belsejében „*Michel, Uriel, Gabriel, Rafael*“. E nevek négyszöget alkotnak, amelynek közepén kereszt és alatta I. H. S. olvasható. (Lásd: 2. táblázat, 11-ik ábr.)

Miként az előbbi, akként ez is kabalisztikus érem. A pentagramm itt is az emberi testtel függ össze. A hatágú csillag a hexagramm, a kaosz szimboluma, amelyből a nagy világ lett. E kaoszban van a tűz, a víz, a föld és a levegő, a négy görög elem, a tetragramm.

Mindezek után állapítsuk meg azokat a tényezőket, amelyek alapján az alkémiai érmek felismerhetők. E tekintetben figyelembe kell vennünk az érem anyagát. Az alkémiai érmek részint nemes fémből, tehát aranyból és ezüstből, részint rézből, ólomból, ónból vagy egyéb nemtelen fémből készültek. Vannak azonban ötvözetek is. Ilyenek az arany-ezüst, arany-réz, ezüst-réz, réz-arzén, ón-ólom-antimón ötvözetek. Ha tiszta fémből verték, akkor a fajsúly meghatározása elegendő valódiságának ellenőrzésére, ha ötvözet, akkor mikroanalízishez folyamodunk, de ennek módszerei kémiai ismeretet tételeznek fel.

Ha valamelyik érem aranynak vagy ezüstnek bizonyult, nyugodtak lehetünk, hogy nem mesterséges nemesfémből készült. Szintétikus aranyat nem ismerünk ma, de nem ismertek a régiak sem. Hogy mégis van ilyen, az csak azt mutatja, hogy a régi időknek éppen úgy megvoltak a csalói, mint a mainak. A nemes fémből készült alkémiai érmekeket uralkodók, gazdag főurak részére verték, néha csak egyetlen példányban. Ez a magyarázata annak, hogy felette ritkák. A népnek más fémből készült érmekeket szántak. Ezzel a hiszékeny embereket csapták be, mert egy csomó alkémista ebből élt. Ezekből több is maradt fenn.

A második jellemzője az érmeknek a szimbolum. Az érmeken rejtélyes rajzok vannak, melyeknek jelentőségét és értelmét csak hosszas elmélkedés után oldhatjuk meg. Erre példának hozhatom fel a báró Pfenninger-féle érmet, vagy a Nemzeti Múzeum érmeit.

Szimbolikus rajzok kitalálásában az aranycsinálók mesterek voltak. A régi alkémiai

irodalom bizonyítja ezt. Az alkémisták mesterségüket, titkukat szimbolikus rajzok alá rejtették, hogy avatatlan kézbe ne jussanak. Ahogy *Lippay György* hercegprímás mondja *I. Lipót*-nak ajánlott kéziratában: „... ne csodálkozz azon, hogy a bölcsek ezt az anyagot oly bonyolult talányokba, érthetetlen jelbeszédbe és figurákba rejtegetve tárgyalták és soha nyíltan meg nem nevezték; ezt azért csinálták, hogy elzárják ezt a felbecsülhetetlen kincset a méltatlanok elől; bizonyos ugyanis, hogyha mindenki előtt nyilván ismeretes volna ez az anyag, a végén már aligha volna található földművelő a föld kerekéségén és felborulna az egész világ, mert senki sem akarná elvállalni az alattvalók szolgai munkáit.”

A látszólag érthetetlen rajzok gondolatot takarnak. A gondolat rendesen a görög elemekre vagy a principiumokra vonatkozik. A görög elemek: a tűz, a víz, a föld, a levegő; a principiumok: a mercurius (kéneső), a sulfur (kén) és a sal (só), de nem a földi, látható kéneső, a látható kén az, hanem a láthatatlan, a megfoghatatlan, amely minden test alkotórésze s amely az egész világűr betölti. Alkémista felfogás szerint a valódi kéneső és valódi kén ezen anyagokból, sokat tartalmaz. A sal a testek egyedüli megfogható és látható alkotórésze. Alatta nem a konyhasó értendő, hanem rendesen az a hamu, mely a testek égése után visszamarad. A szimbolikus rajzoknak nincs száma. Az érmeiken főként ezek találhatók:

Kör, jelképezi az anyag egységét.

Farkába harapó kígyó vagy *sárkány* (uroboros) jelenti, hogy minden végnek van kezdete és minden kezdetnek vége. Az örök körforgás.

Egyenlő oldalú *négyszög* a görög elemekre (tűz, víz, föld, levegő) utal.

Egyenlő oldalú *háromszög* a principiumok (mercurius, sulfur, sal) jele.

Meztelen, napsugarasfejű férfi, az arany szimboluma.

Meztelen, holdfejű nő, az ezüstöt jelképezi.

Sugarakkal övezett kör vagy *ovális*, az aranyat szimbolizálja.

Hold az ezüstöt.

A két utóbbi, a két előbbivel gyakran kombinálva fordul elő.

Hullámozó víz, levegő és felhő, együttesen a kaoszra, a föld keletkezése előtti állapotra vonatkozik.

Sánta, mankón járó férfi, az ólom (Saturnus).

Vár, bástya, kemencét, főzőedényt jelent, amelyben fixáltak.

Lefelé szálló madár (sas, galamb stb.), sűrűsödést, cseppfolyósodást, kondenzációt jelképez.

Felfelé repülő madár, az elillanást, az eltűnést, az illanó testet, a szublimáció folyamatát jelenti.

Ha a madarak körül egyesek fel, mások leszállnak, akkor a rajz a desztillálás műveletét szimbolizálja.

Fa, amelyen hold jegye van, az ezüstre mutat.

Fa, amelyen nap jegye van, az arany készítését jelenti.

Ha a fán, a napon és holdon kívül még csillagok is vannak, azok a közönséges fémekre (kéneső, réz, vas, ólom, ón) utalnak.

A *hetes számú rajz* (hét csillag, hét férfi, hét nő, hét virág stb.), az ismeretes fémek száma.

Virágok, a színváltozást jelentik. Az alkémisták szerint az anyag a materia prima előbb feketedik, aztán fehéredik, végül vörösödik, csak azután lesz belőle bölcsek köve.

Az *oroszlán*, a bölcsek követ szimbolizálja.

A *korona*, a nagy munkának, a bölcsek kövének elkészítését, illetve befejezését jelenti.

Háromfejű kígyó, a három principium.

Égő szalamandra alkémiai műveletet, a fixálást szimbolizálja. A mercuriusnak, ennek az illó anyagnak megkötése volt a fixálás.

Kis állatot megeszi a nagyobb állat, például: kis oroszlánt egy nagy, az a multiplicatio. A multiplicatio alkémiai művelet, amely azt jelenti, milyen nagy méretű a bölcsek kövének festőereje.

Az alkémiai érmek harmadik jellemzője az alkémiai jelek. Az alkémisták a prin-

cipiumokat, az elemeket, az akkor ismeretes fémeket és vegyületeket éppen úgy jelölték, mint ma a kémikusok. Azonban míg ma a kémikusok egyszerűbb és logikusabb jelölést használnak, addig az alkémisták merészebb és értelmetlenebb jeleket alkalmaztak. Az érmeiken előforduló jelek legtöbbször a következők:

Görög elemek:

△ tűz,

▽ víz,

△ levegő,

▽ föld.

A két görög elemből, ú. m.: tűzből és vízből tevődött össze a kaosz, vagy ha úgy tetszik, a materia prima: ☆

Principiumok:

mercurius, ☿

sulfur, ⚡

sal. ⊖

A fémek jele a bolygók jelével van összekapcsolva

☉ Arany (Sol. Nap.).

☾ Ezüst (Luna. Hold.).

♂ Vas (Mars).

♀ Réz (Venus).

☿ Kéneseő (Mercur).

♃ Ón (Jupiter).

♄ Ólom (Saturnus).

A több alkémiai jel, amelynek száma pedig meglehetősen nagy, érmeiken alig fordul elő, legfeljebb a timsó ☉, a vitriol (rézgálic) ⊕, a salétrom ⊖ és az antimon ⚛.

Ha valamely érmen alkémiai jel látható, még nem feltétlenül bizonyos, hogy alkémiai. Erre legfeltűnőbb példa az erfurti és a Gusztáv Adolf-féle érem. Ha az érmeiken tehát más jelleg nincs, mint alkémiai jel, akkor az ok keresendő, amely miatt az a pénzre veretett.

Néha a jelek kombinálva fordulnak elő. Példa erre a *Reyherus*-tól közölt érem, ahol a mercurius jele, az antimon, a réz jelével van kombinálva. Az ilyen kombinált jegyet elemeire bontani nem okoz nehézséget.

Az alkémiai érmek negyedik ismertetője, a jelmondatok. Ennek összeállításában, illetve kiválogatásában az alkémisták mesterek voltak. A jelmondatok kétértelműek. Sohasem vonatkoznak határozottan az aranykészítésre, hanem sejtéseket engednek meg. A jelmondatokban sokszor Isten neve is szerepel (Jehova, Adonaj, Deo). Isten nevének emlegetése nemcsak azért történt, mert a kor vallásos volt, hanem azért is, mert az aranycsinálás csak Isten segítségével lehetséges, s az ő kegyét kérni nemcsak jó, hanem szükséges is. Sokszor használják a szentírás szavait. Jóllehet a bibliában nincs szó aranycsinálásról, szerették kiválogatni azokat a szavakat, amelyekbe alkémiai vonatkozás magyarázható. E tekintetben az ószövetségi szentírást éppen úgy felhasználták, mint az újszövetségit, sőt sokszor az apokrif és kétesértékű vagy indexre került írások szavait is.

Az alkémiai érmek tanulmányozása a numizmatikának legérdekesebb, de talán a legnehezebb fejezete. Legérdekesebb, mert keletkezésükhöz való és valótlán események, hagyományok, leírások fűződnek, amelyeket mindnyájan szívesen hallgatunk és olvasunk; legnehezebb, mert telve vannak misztikus rajzokkal, jelmondatokkal, amelynek megfejtése elmélyedést s a misztikus tudományokban való jártasságot kíván. Talán e sorokkal segítségére sietek azoknak, akik szívesen foglalkoznának vele.

Dr. Szathmáry László.

A harmincéves Magyar Numizmatikai Társulat.

Midőn a társulat életének egy-egy újabb mérföldkövéhez érünk, régi szokásnak hódolunk, amidőn a közlöny hasábjain megörökítjük azokat az eseményeket, amelyek a társulat törekvéseit, kifejtett működését, elért eredményeit és talán nem egészen úgy megvalósult reményeit jelentik, mint ahogy azokat elérni szeretttük volna. Időközönkénti beszámoló ez, amelynek egyrészt az a célja, hogy számot vessünk magunkkal, hogy vajjon teljesítettük-e a magyar tudományos élettel szemben elvállalt kötelezettségeinket, másrészt pedig tanulság akar lenni azok számára, akik későbbi években helyünkre lépve ugyanazzal a lelkesedéssel, de talán kedvezőbb körülmények között több sikerrel viszik előre kitűzött egyetlen célunkat, a hazai numizmatikai tudomány felvirágoztatását.

Ezen gondolatok szolgálatában tettünk összefoglaló jelentést a társulat tízévi működéséről a közlöny X. évfolyamában, működésünk második évtizedéről, annak XX. évfolyamában s a közlöny XXV. évfolyama terjedelmesen közölte a társulat huszonötéves történetét. Most ezekre való hivatkozással csak az azóta eltelt öt év eseményeit kívánjuk megrögzíteni, főbb vonásokba előadva azt, amit ezen nehéz öt esztendő alatt elértünk, vagy legalább is elérni törekedtünk. Mondjon ítéletet az utókor működésünk felett.

A társulat 1926. évi május hó 13-án ünnepelte a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében alapításának 25. évfordulóját. Erről a szép ünnepélyről a közlöny hasábjain már beszámoltunk. Kétségtelen, hogy a társulat huszonötéves fennállásának ünnepét azzal az érzéssel zártuk le, hogy nem hiába dolgoztunk, hogy a társulatnak elvitathatatlan eredményei vannak és hogy érdemes azokért a célokért, amelyekért alakult, tovább is küzdeni.

Midőn az 1931. évi március hó 26-án tartott közgyűlésünkön a társulat 30. életévét zárjuk le, természetesen újra felvetjük azt a kérdést, hogy az azóta eltelt öt év nem változtatott-e az öt évvel ezelőtt kialakult véleményünkön. Azt hisszük, megadhatjuk a feleletet: nem. A társulat multja szép jövővel kecsegtet. Tudjuk és átérezzük azt, hogy nehéz idők járnak a társulatra, de vajjon lehet-e ez máskép, ha figyelembe vesszük, hogy szegény hazánk felett is oly viharok járnak, mint évszázadokkal ezelőtt és oly súlyos gazdasági válság nehezedik nemcsak hazánkra, hanem az egész világra, hogy annak hatását minden nemzet megérzi, különösen kultúrtörekvéseiben.

Nehéz, küzdelmes évek voltak a 25. évfordulónk óta eltelt évek és nehéz, küzdelmes évek előtt állunk most is. De a multakon felépült bizalmunk megőrzi munkaerőnket, a társulat iránti szeretetünket s ennek eredménye el nem maradhat.

Az utolsó öt év történetét, csak a legfontosabb eseményekre szorítva, a következőkben ismertetjük.

A társulat életének *huszonhatodik éve* — az 1926 május 13-iki közgyűléstől az 1927 március 31-iki közgyűlésig eltelt év — súlyos és küzdelmes év volt. Jóformán csak arra szorítkoztunk, hogy a visszaesése ellen küzdjünk és fogjuk össze ennek érdekében rendelkezésünkre álló erőinket.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az 1926—1927. költségvetési évre 240 pengő államsegélyt utalt ki részünkre, amely összeg bizony nem nyújtott kellő fedezetet a numizmatikai irodalom fejlesztésére fordított kiadásainkra. Ez évben ugyanis kiadtuk a Numizmatikai Közlöny XXIII—XXIV. (1924—1925.) évfolyamait, amelyet szerkesztünk, Gohl Ödön dr. betegsége okából egy szerkesztő-bizottság állított össze és igyekezte azt a nívót megközelíteni, amelyen az Gohl Ödön dr. szakavatott vezetése alatt állott. Kiadtuk ez évben Az Érem IV. évfolyamát, amely Szentgáli Károly szerkesztőnk hozzáértését dicséri.

Az ezen társulati évben tartott felolvasásaink a következők voltak. Az 1926 május 13-án tartott ünnepélyes közgyűlésünkön Hóman Bálint dr. egyetemi nyilv. rendes tanár, Magyar Nemzeti Múzeumi főigazgató, „Történettudomány és numizmatika” címen olvasott fel egy igen tartalmas értekezést, Szentgáli Károly igazgató pedig „A hazai föld éremkincsei” című felolvasást tartotta meg. A nyári szünet után, az 1926 október 28-án Palóczi Edgár tanár „Magyar numizmatikai élet a XVI. és XVII. századokban” című értekezését olvasta fel és Zimmermann Lajos dr. ritkább érmekeket és egy szép sorozat

hamis magyar tallért mutatott be. November 25-én Alföldi András dr. egyetemi nyilv. r. tanár tartott értékes előadást „A kereszténység diadala a római pénzekben” címen és Eszláry István dr. mutatta be magyar koronázási érmeiből álló szép speciális gyűjteményét. Az 1927. évi január 27-én Faludi Géza dr. „Orvosi vonatkozású numizmatikai különlegességek és ritkaságok” című értekezését adta elő és mutatta be ezzel kapcsolatos érmeit. Február 24-én Frey Imre dr. zombori járásbíró „Újabb, a keresztes háborúk korából származó lelet” című értekezése került felolvasásra. Március 24-én Karny Rezső dr. szép összefoglaló előadásban ismertette „A világháború gúnyérmei”-nek a Hadtörténelmi Múzeumban lévő gazdag sorozatát, majd Hámos Pál dr. mutatta be érdekes előadás kapcsán Moiret Ödön szobrászművésznek Demény Dezső érmét, végre Faludi Géza dr. mutatta be, ugyancsak tanulságos felolvasás mellett, dr. Blandrata György, a hazai unitárius vallás egyik megalapítójának emlékére készült csegelyalakú érmet.

Bemutatásaink is igen érdekesek voltak. 1926. június 3-án a Magyar Kir. Hadtörténelmi Múzeumot látogattuk meg, ugyanez év december 9-én pedig az új budapesti magy. kir. pénzverőt tettük tanulmányunk tárgyává.

Az éremverés szépművészeti részét azzal mozdítottuk elő, hogy Berán Lajos elkészítette megbízásunkból és felkérésünkre Gohl Ödön dr. elnökünk és Zimmermann Lajos dr. ügyv. alelnökünk plakettjét, valamint ugyancsak ő befejezte a társulat 20 éves fennállására készült érmet, melynek előlapját Réthy László dr. és gróf Dessewffy Miklós, hátlapját Kilényi Hugó, Gohl Ödön dr., Zimmermann Lajos dr. és Szentgáli Károly kítűnően sikerült arcképei díszítik. Ugyanez évben került ki Telcs Ede művészi kezel közl a társulat 25 éves fennállására készült öntött plakett is.

Nagy eredménye volt a társulatnak ez évben a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának önállósítása. Azért a társulat eredménye is, mert ezért 25 éven át küzdöttünk és Hóman Bálint dr. nemzeti múzeumi főigazgató úr volt az, aki megvalósította ezen sokszor előterjesztett és megindokolt kívánságunkat. Az önálló éremtár első vezetője Harsányi Pál dr., társulatunk szeretett tagja lett.

Debreceni csoportunk ez évben szép fejlődésről tesz tanúságot, buzgó vezetőinek irányítása mellett.

Ezen évben a választmány változatlan maradt és a tisztikarban sem történt változás. Sajnos, több igen értékes tagunkat veszítettük el ez évben, köztük Cagliati Memmo, Münsterberg Rudolf és Voetter Ottó tiszteletbeli tagjainkat.

Az 1927. évi március hó 31-én tartott huszonhatodik közgyűlésünk napján 29 tiszteletbeli tagunk, 82 alapító tagunk, 285 rendes tagunk, vagyis összesen 396 tagunk volt.

A társulat életének *huszonhetedik éve* csendes munkában telt el, be kell vallanunk, nagyobb eredmények nélkül.

Mélyen lesújtotta a társulatot Gohl Ödön dr. elnökünk és a Numizmatikai Közlöny megalapítójának, 24 éven át szerkesztőjének, 1927. december 5-én bekövetkezett halála. Ez a szomorú esemény csak fokozta azokat a hatásokat, amelyek a társulat működését megbénították.

Az 1927—1928. költségvetési évre 250 pengő államszegélyt kaptunk, ami persze szintén nem könnyített anyagi helyzetünkön.

Az ezen évben tartott felolvasásaink a következők voltak: Az 1927. évi március hó 31-én tartott közgyűlésünkön Harsányi Pál dr. olvasott fel „Rupp Jakab élete és művei” címen, áttekinthető képet nyújtva ezen kiváló írónk működéséről. Az 1927. évi április hó 21-én tartott felolvasásunk a szépművészet jegyében állott, mert Hámos Pál dr. „A hollandus-belga éremkedvelők egyesülete” címen olvasott fel és mutatta be ezen egyesületnek nagyértékű és igen magas művészi színvonalon álló kiadmányait. Április 28-án Schulek Alfréd dr. tagtársunk olvasta fel „Róbert Károly pénzeinek időrendi beosztásáról” szóló úttörő értekezését, oly tömegét nyújtva az új adatoknak, hogy felolvasását csak a május hó 5-iki ülésünkön tudta befejezni. A nyári szünet után, 1927. évi november hó 24-én volt a következő felolvasó ülésünk, amelyen Jeszenszky Géza tartotta „II. Lajos nova monetái” című igen érdekes felolvasását. Az 1928. évi felolvasások sorát január 26-án nyitottuk meg, Alföldi András dr. egyetemi tanár úrnak „Néhány adat a

római birodalom nagy krízisének történetéhez“ című igen érdekes felolvasásával. Február 23-án pedig Palóczy Edgár tanár úr olvasott fel „Gróf Zrinyi Miklós, a költő, muzeuma“ címen és mutatta be gróf Zrinyi Miklósnak egy érdekes, eddig ismeretlen olajfestésű arcképét. Az ezévi felolvasások sorozatát az 1928. évi március hó 29-én tartott közgyűlésünkön zártuk le, amely alkalommal Harsányi Pál dr. adta elő elhunyt elnökünk, Gohl Ödön dr. kegyeletes emlékét szolgáló emlékbeszédét és ismertette elhunyt elnökünk nagyarányú irodalmi működését.

A Numizmatikai Közlöny ez évben szünetelt. Ellenben megjelent Az Érem című folyóiratunk V. évfolyama két füzetben, amely Szentgáli Károly szorgalmát és nagy ügybuzgóságát dicséri. Nem a társulat kiadásában jelent meg, de ugyancsak Szentgáli Károly szorgalmát dicséri a „Régipénz gyűjtése“ című kis könyvecskének megjelenése, amelytől a fiatalság nevelése szempontjából sokat várunk.

Telcs Ede tagtársunk kezdeményezésére az Országos Magyar Képzőművészeti Tanácshoz egy kérvényt nyújtottunk be, amelyben kifogásoltuk a rosszul sikerült pengő verését és arra kértük a tanácsot, hogy nyomatékosan hasson oda, miszerint művészi szempontból kifogástalan pénzek veressenek és e célból eszmei pályázat kiírását propagáltuk.

Ez évben egy jól sikerült kirándulásunk volt Győr városába 1927 május 29-én, amelynek nagyszerű rendezéséért Csősz Gyula dr. ottani tagtársunkat kell megdicsérnünk. A debreceni csoport is szorgalmasan folytatta ez évben a vállalt munkáját. Még azt említjük meg, hogy ez évben a tagok érdekében és élénk részvétele mellett két érem-aukciót rendeztünk.

A választmányba új tag gyanánt Nagy Zoltán alapító tagunk került. A tiszti-karban az a változás történt, hogy megválasztottuk Szentgáli Károlyt a társulat titkárává, Harsányi Pált pedig a Numizmatikai Közlöny szerkesztőjévé. A felügyelő-bizottságban változás nem történt. Elhalálozott tagjaink közül ki kell emelnünk Demole Ernő dr. tiszteletbeli tagunkat, a kiváló svájci tudóst.

Az 1928 március 29-én tartott huszonhetedik közgyűlésen társulatunknak 29 tiszteletbeli, 84 alapító és 289 rendes tagja volt. Tagállománya tehát 402 volt.

A társulat huszonnyolcadik évének eredményeivel — dacára az ez évben uralgó nyomasztó gazdasági helyzetnek — meg lehetünk elégedve.

Sajnálattal tapasztaljuk azonban a fiatalságnak hiányát, amely a numizmatikával foglalkozik. Ezt próbáltuk ellensúlyozni azáltal, hogy propagandát indítottunk a középiskolák vezetőségei révén abban az irányban, hogy az érdeklődést a tanuló-ifjúságban felkeltsük. Az e tárgyban szétküldött körlevelünk élénk visszhangra talált, úgy hogy érdeemesnek mutatkozott a tagjaink között összegyűjtött éremanyagot, a Numizmatikai Közlöny és Az Érem füzetét, valamint a Szentgáli-féle kis kézikönyvet tekintélyes számban szétküldeni az intézethez, azzal a kéréssel, hogy azt az érdeklődő fiatalság között ossza szét. Ezen mozgalmunknak meg is volt, ha nem is túlzott, eredménye.

Az 1928—1929. költségvetési évre 250 pengő államsegélyt kaptunk. Persze nem ez tette lehetővé, hogy irodalmi kötelezettségeinknek megfelelhessünk, hanem erősen igénybe kellett venni társulatunk tagjainak és más megértő közületeknek áldozatkészségét is.

Ebben az évben ugyanis megjelent a Numizmatikai Közlöny XXV. évfolyama, egy hatalmas kötetben, dűsan ellátva képestáblákkal és egyéb képekkel. Ez a nagyszerű kötet Harsányi Pál dr. szerkesztőnk érdemeit öregbítette. Ugyancsak megjelent ez évben Az Érem VI. évfolyama, Szentgáli Károly ügybuzgóságát dicsérve.

Mindezekkel járó óriási kiadásokat természetesen a társulat saját erejéből nem tudja fedezni, hanem igyekezett támogatást szerezni másoktól. E téren elsősorban ki kell emelnünk a Magyar Nemzeti Bankot, amely 2000 pengő adományt juttatott nekünk. Ki kell emelnünk a Magyar Nemzeti Múzeumot 800 pengős hozzájárulásával, amelyet Hóman Bálint dr. főigazgató úrnak köszönhetünk. De meg kell köszönnünk tagjainknak támogatását is, mert enélkül nem tudtuk volna elérni a külföldön is elismert eredményeinket.

Tudományos működésünket a következő felolvasások gazdagították: Az 1928. évi április hó 26-án Alföldi András dr. egyetemi tanár „A milanói római pénzverde a tör-

tételemben" című előadást tartotta meg. — Május 24-én Faludi Géza dr. „Pénz és érem, mint amulett" című értekezését olvasta fel. — Október 25-én Jeszenszky Géza ismertette „Eltűnt Kossuth-érmek" tanulmányát és Harsányi Pál dr. bemutatás kapcsán ismertette tagjainkkal „Duncan Ingraham emlékérmét". — November 29-én ismét Alföldi András dr. egyetemi tanár ült az előadóasztalnál és tartott előadást „Egy nagy római pénzhamisítóműhely Magyarországon Kr. u. 320 körül" címen. Kisebb szünet után, 1929 február 23-án Zimmermann Lajos dr. ismertette az elmúlt év numizmatikai folyóirat-irodalmát és ugyanaznap Amant Zoltán és Harsányi Pál dr. mutattak be érdekes érmekeket.

A társulat ez évben energikus fellépésével befolyást gyakorolt a pénzverésre is, mert az általunk benyújtott memorandumok nyomása alatt a pénzügyminiszter a 2 és 5 pengősök verésére nyilvános pályázatot írt ki. A bírálóbizottságban társulatunkat két tag képviselte. A pályázat szép eredménnyel zárult s hogy ennek dacára a pályázat eredményének teljes mellőzésével kivert 2 pengős egyáltalában nem ütötte meg az elérni kívánt mértéket, nem a mi hibánk volt.

Társulatunk debreceni csoportja ez évben igen élénk tevékenységet fejtett ki, mert 1928 április havában megrendezett Debrecenben egy nagyarányú éremkiállítást, az elsőt, amelyet nálunk vidéki városban rendeztek. Ennek nyomtatott katalógusát is kiadták, valamint egy emlékérmét verettek a kiállítás megörökítésére.

Propagandamunkánkat előmozdította az Országos Tanügyi Kiállításon kiállított tárlónk, amelynek ízléses és tanulságos összeállítása Szentgáli Károly szorgalmát és hozzáértését dicséri.

Nagyon jól sikerült kirándulást rendeztünk ez évben június 9. és 10-én Miskolcra és Diósgyőrrre, amelynek szép sikerét Leszik Andor múzeumi titkár úr szorgalma és lelkes közreműködése biztosította.

A tisztikarban az a változás történt, hogy az időközben lemondott Stöhr Géza dr. helyébe a könyvtár ideiglenes ellátására felkértük Karny Rezső dr.-t. A választmányban és felügyelőbizottságban nem történt változás.

A társulatnak 1929. évi március hó 28-án megtartott huszonnyolcadik közgyűlésén a taglétszám 29 tiszteletbeli tagból, 85 alapító tagból és 280 rendes tagból állott, vagyis a tagállomány 394 volt.

A társulat huszonkilencedik évében folytattuk a komoly munkát, amennyire azt a gazdasági viszonyok megengedték.

Sajnos, ismét egy igen súlyos csapás érte a társulatot Harsányi Pál dr., a Numizmatikai Közlöny új szerkesztőjének 1929 május 24-én bekövetkezett halálával, akit nemcsak, mint a magyar numizmatikai tudomány kiváló művelőjét, hanem mint kedves és ragaszkodó barátunkat, őszintén megsirattunk. Elvesztettük még tiszteletbeli tagjaink sorából Bahrfeldt Emilt, a kiváló német tudóst.

Részint ennek hatása alatt, részint anyagi okokból ez évben sem a Közlöny, sem Az Érem nem jelent meg, hiszen az ez évben folyósított 500 pengő államsegély — bár annak emelése a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral szemben nagy hálára kötelezett bennünket — mégsem volt elégséges arra, hogy újabb füzetet adhassunk ki a Közlönyből.

Ez évben a következő felolvasások hangzottak el a társulat helyiségében: Az 1929 március 28-án tartott közgyűlésünkön Alföldi András dr. egyetemi tanár úr tartotta meg „A sisciai pénzverde Gallienus alatt" című igen érdekes, új adatokat tartalmazó felolvasását. Április 25-én Nagy Zoltán ismertette nagy szorgalommal összegyűjtött életrajzi adatok felhasználásával „Érdy (Luczenbacher) János életét és numizmatikai munkásságát". A nyári szünet után, 1929 november 28-án az első felolvasásunkat Jeszenszky Géza tagtársunk tartotta „Az első magyar rézpénzek" címen és új alapon oldotta meg, vagy legalább is a végleges megoldáshoz közel vitte az árpádházi királyaink alatt vert rézpénzek érdekes kérdését. Az 1930. évi január hó 30-án Huszár Lajos dr. tagtársunk ült a felolvasóasztal mellett és előadta „Adalékok a XVIII. századbeli magyar emlékéremművészethez" című igen érdekes, új adatokat tartalmazó értekezését, majd ugyanazon a napon Karny Rezső dr. mutatta be rövid bevezető szavak után numizmatikusok emlékérméiből álló, igen gazdag, speciális gyűjteményét. Az 1930. évi február hó 27-én felolvasás helyett vitaestét rendeztünk, Jeszenszky Géza alapító tagtársunk szakszerű vezetése mellett, „Magyar nyelvű numizmatikai szakkifejezések"-ről, amely téma olyan nagy

érdeklődést váltott ki, hogy a vitaesteket még többször meg kell ismételnünk, amíg ezen nagyfotossági kérdést véglegesen megoldjuk.

A társulat tagjai a társulaton kívül is szép eredménnyel folytatták a propagandát a numizmatika érdekében. Meg kell emlékeznünk Harsányi Pál dr.-nak a rádióban 1929 április 22-én leadott előadásáról, amely a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának kincseiről szólt. Nagy József tagtársunk a debreceni egyetem nyári szaktanfolyamán a régipénzgyűjtésről egy előadássorozatot tartott. Az 1929 szeptember havában tartott orvosi kongresszussal kapcsolatosan Faludi Géza dr. állította ki orvosi vonatkozású gyönyörű éremgyűjteményét.

Meg kell emlékeznünk Tower Hugó érdeméről is, aki „I. Ferenc József fém-pénzei“ című, igen ügyesen összeállított füzetét adta ki ez évben.

A társulat folytatván munkáját a művészi szempontokból kifogástalan pénzverés érdekében, ismét szép eredményről számolhat be. Kezdeményezésünkre határozta el a pénzügyminiszter úr, hogy az 5 pengőöket a Kormányzó Úr Ő Főméltósága kormányzóságának 10. évfordulója alkalmából Ő Főméltósága arcképével vereti ki. A bírálóbizottságban Zimmermann Lajos dr. elnökünk és Procopius Béla dr. alelnökünk vett részt. A bírálóbizottság első helyen Telcs Ede tagtársunk pályaművét jelölte és kivitelre Berán Lajos tagtársunk műve került.

Az 1929. évi március hó 28-án tartott közgyűlésünk a társulat tiszteletbeli elnökévé megválasztotta Hóman Bálint dr. magyar nemzeti múzeumi főigazgató urat, elnökké Zimmermann Lajos dr.-t és alelnökké — Faludi Géza dr. mellé — Procopius Béla dr.-t.

A tiszlikarban ez évben az a változás állott be, hogy szerkesztővé megválasztottuk Alföldi András dr.-t, főkönyvtárossá Karny Rezső dr.-t és könyvtárossá Jónás Elemér dr.-t. Új választmányi tag lett Jónás Elemér dr. és Karny Rezső dr., új felügyelőbizottsági tag pedig Schmidt Béla és Tepleczky Aladár, póttag Ágfalvy Ipoly.

Az ezen évet lezáró és 1930. évi március hó 27-én tartott közgyűlésen 29 tiszteletbeli, 85 alapító és 278 rendes tagunk volt, vagyis a taglétszám 392-t tett ki.

A társulat *harmincadik évét* a csendes munkálkodás jellemzi, bár a társulat belső életét igyekeztünk annyira, amennyire lehetséges volt, élénkíteni. Minden hónap első csütörtökén külsőséghez nem kötött, fesztelen bemutatásokat szoktunk tartani, a második csütörtökön választmányi ülésünk van. A harmadik csütörtökön Jeszenszky Géza tagtársunk előadása mellett folytattuk helyes numizmatikai szakkifejezések feletti vitánkat, míg a negyedik csütörtökre felolvasóüléseink estek.

Az 1930—1931. költségvetési évre 500 pengő államsegélyt folyósítottak a társulat részére. Egyéb, a társulat javára tett adományok közül ki kell emelnünk Landesmann József tagtársunkat, aki elhunyt fia, Landesmann Pál emlékére alapított könyvtáralapot évről évre 400—400 pengővel gyarapítja, úgyhogy ez év végéig ezen alapunk 2800 pengőre emelkedett. Kamataiból könyvtárunkat gyarapítjuk.

Tudományos irodalmi működésünk a Numizmatikai Közlöny XXVI—XXVII. évfolyamának előkészületi munkájából állott. Sajnos, Az Érem az elmúlt évben nem jelent meg.

Felolvasó-üléseink ismét egy igen szép sorozatát nyújtották működésünknek. A múltévi közgyűlésen, 1930 március 27-én Jónás Elemér dr. hódolt tartalmas előadásában Harsányi Pál dr. volt szerkesztőnk és szeretett barátunk emlékezetének. — Április 24-én Nagy Zoltán „Egy pénzörténelmi tanulmány 1827-ből“ címen adott elő, május 22-én Amant Zoltán „Schoenwisner István élete és numizmatikai munkássága“ címen ismertette ezen úttörő magyar numizmatikusnak működését. — Május 29-én Szentgáli Károly kirándulásunkkal kapcsolatosan tartott egy felolvasást Balassagyarmaton „A régipénzek gyűjtéséről“. — A nyári szünet után október 30-án Alföldi András dr. „Vergilius IV. eclogájának megváltója és a pénzek“ címen ismertette nagyérdeklődésű tanulmányát. — November 27-én Jónás Elemér dr. „A thasosi tetradrachmák barbár utánzatai“ című, igen szép eredményeket feltáró előadását tartotta és Faludi Géza dr. mutatta be a gyűjteményében lévő „Fülöpszigeti lepratelepek pénzeit“, ismertető előadás mellett. — Az 1931. évi január hó 29-én ismét Faludi Géza dr.-t látta az előadóasztal, aki „A Brettauer-gyűjtemény“ címen ismertette a híres bécsi, orvosi vonatkozású gyűjteményt. — Feb-

ruár 26-án Huszár Lajos dr. „Zsámboki János emlékezete, születése 400. évfordulójára“ című tartalmas értekezésével gazdagította előadássorozatainkat.

Az éremverés szépművészeti részét ez évben azzal gazdagítottuk, hogy megbíztuk Szántó Gergely szobrászművészt, hogy a társulat 30 éves fennállását egy éremmel örökítse meg. A kitűnően sikerült öntött érmet a harmincadik közgyűlésünk napján mutattuk be s az általános tetszésnek örvendett.

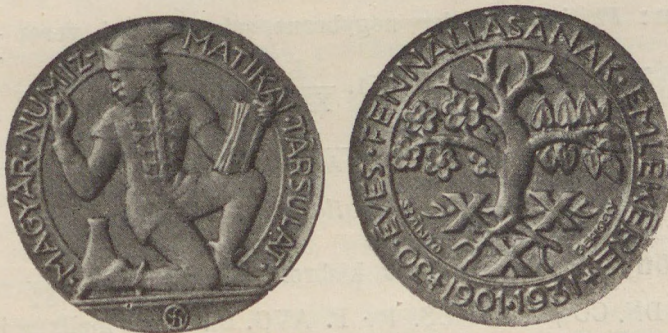
Vidéki propagandánkat az 1930 május 29-én Balassagyarmatra rendezett kirándulásunkkal gazdagítottuk, amelyen Szentgáli Károly tartott egy népszerű, nagy hatást keltő felolvasást.

A tisztkarban változás nem történt, — új választmányi tag lett Ernyey József, míg a felügyelőbizottság változatlan maradt.

Az 1931. évi március hó 26-án tartott ünnepi közgyűlésünkön 29 tiszteletbeli, 85 alapító és 276 rendes tagról számoltunk be; taglétszámunk 390 volt.

Ezekben számoltunk be a társulat működésének utolsó 5 évéről, amellyel a társulat 30 éves fennállását zárta le. Tettük ezt annak kijelentésével, hogy erőnket és szeretetünket továbbra is lekötjük a társulat célkitűzéseinek és mindent el fogunk követni társulatunk fennmaradásáért, de nemcsak a fennmaradásáért, hanem a legnagyobb erőfeszítéssel fogunk törekedni arra, hogy a társulat, mint a magyar tudományos élet virágzó tényezője, tovább is megőrizze azt a közbecsülést, amelyet harminc év munkájával vívott ki magának, — a belföldön és a művelt külföld előtt.

Dr. Zimmermann Lajos.

A Magyar Numizmatikai Társulat 30 éves fennállására Szántó Gergely által készített emlékérem kisebbített képe. Öntvény, — 63 mm.

Szórványos római éremleletek Budapesten és a főváros környékén.

A *Numizmatikai Közlöny* jubiláris évfolyamának megjelenése óta, az alábbi leleteket jegyeztem fel, amelyek kivétel nélkül a községi Felső Mezőgazdasági Iskola Árpád-múzeumába kerültek.

Budapesten: *Traianus* középbronz Cⁿ 532. sz. (III., Kórház-utcai temető helyén). — *Hadrianus* középbronz Cⁱ 1108. sz. (Sírlelet korsóval III., Bécsi-úti városi házak alapozásakor). — *Antoninus Pius* nagybronzt Cⁱ 747. sz. (III., Szentendrei-út 8178. sz.). — *Philippus Pater* középbronz R. Fides militum. Fides balra áll két hadijel között. s—c (III., Szentendrei-út 178.). — *Decius* vimináciumi nagyreze. $\frac{I}{ANXI}$ (III., Szentendrei-út 11. sz.). — *Trebonianus Gallus* vimináciumi középbronz (III., Szőlőkert-utca). — *Aurelianus* kisbronzt (Jupiter balra áll kormánypálcával és kezét nyújt a császárnak $\frac{I}{*C*}$). — *Probus* kopott kisreze. — *Diocletianus* középreze Cⁱ 170. sz. $\frac{I}{AQS}$ (II., Bécsi-úti felső mezőgazdasági iskolai tangazdaság). — *Licinius pater* középrész Cⁱ 75. sz. $\frac{I}{SIS}$ — Nagy *Constantinus* kistréz (III., Szentendrei-utca 11. sz.) kopott. — Kisbronzt Cⁱ 317 $\frac{I}{CONS}$ — *Constantinopolis* kisbronzt $\frac{I}{SMTSE}$ — U. a. (III., Viador-utca). — *Crispus* Cⁱ 100. — *Constans* kisbronzt $\frac{I}{BSISC}$ (III., Bécsi-úti tangazdaság). — Kisbronzt Cⁱ 160. (III., Raktár-utcai temető helyén). — *II. Constantius* Cⁱ 272 $\frac{I}{ASIS}$ (Aquincum). — Kistréz Cⁱ 223. sz. (III., Szentendrei-út 8178. sz.). — U. a. (Bécsi-úti városi házak alapozásakor). — *I. Valentinianus* kisbronzt Cⁿ 55. sz. $\frac{I}{SMAQS}$ B |— (III., Galagonya-utca 63.). — Kisbronzt Cⁱ 50. sz. $\frac{I}{*AQ..}$ — Kisbronzt Cⁱ 55. sz. $\frac{I}{ASISC}$

Budafokon: *II. Constantius* Kisbronzt Cⁱ 216 $\frac{I}{ASIS}$

Csillaghegyen: *Licinius pater* Cⁱ 115. sz. $\frac{I}{SIS}$

Dunapentelén: *Philippus Pater* nagybronzt, vimináciumi veret $\frac{I}{ANIII}$ — *Claudius Gothicus* kisbronzt Cⁱ 29. sz. — *Probus* Cⁱ 651. $\frac{I}{XXIS}$ — *II. Constantius* Cⁿ 246. sz. $\frac{I}{CONST}$ Cⁱ 226 $\frac{I}{ASIS}$ — *I. Valentinianus* Cⁱ 55 R |— $\frac{I}{ASIS}$ — U. a. $\frac{I}{\Delta ASISC}$ — U. a. Cⁱ 50. sz. $\frac{I}{CONST}$ — *Valens* Cⁱ 64. $\frac{I}{A}$ $\frac{*}{ASISC}$ — *Gratianus* Cⁱ 60. sz. $\frac{I}{*ASISC}$

Pilisborosjenőn: *Constantinopolis* kisbronzt Cⁱ 15. sz. $\frac{I}{CONST}$ — *II. Constantius* Cⁱ 226. változata. A: DN. CONSTANTIVS. P · F. AVG. Diadémás mellkép jobbra hadiköpenyben R: FEL · TEMP · REPARATIO $\frac{I}{|}$ katona lebukott lovast szúr le $\frac{I}{CONSIII*}$

Pomázon: (Vattay-Teleki kastély átépítésekor) *Nero* középbronzt Cⁱ 79. sz. — *Traianus* kopott középbronzt.

Sashalmon: *Valens* kisbronzt Cⁱ 64. $\frac{I}{D}$ $\frac{I}{CSISA}$

Szentkirályszabadján: *Antoninus Pius* kopott ezüsttje. — *Philippus pater* vimináciumi nagybronzt $\frac{I}{ANVII}$ — *Probus* Cⁱ 122 $\frac{I}{R\sim}$ — *Valens* kisbronzt Cⁱ 72. sz. $\frac{I}{BSIRM}$ — (Valamennyi *Borján Mihály* hajdani szántóján más elkallódott kopott érmekkel).

Palóczi Edgár.

Cⁱ = Cohen I. kiadás; Cⁿ = Cohen II. kiadás.

IRODALOM.

Medicina in nummis. Sammlung dr. med. Géza Faludi, Budapest, 1929. 4°
60 l. + 5 képtábla.

Az 1929 év szeptemberében Budapesten lezajlott német orvos- és természettudomány-történelmi társulat kongresszusa keretében annak magyar vezetősége kiállítást rendezett, melyen régi érdekes orvosi kéziratokon, könyveken és képeken kívül Faludi Géza dr.-nak speciális orvosi vonatkozású éremgyűjteménye is bemutatásra került. Az előttünk fekvő katalogus tanúsága szerint a kiállítás 1833. szám alatt 1850 drb. orvosi vonatkozású érmet ölelt fel, még pedig a híres Brettauer-gyűjtemény beosztása alapján 22 csoportban. A gyűjteménynek, mely az orvostudomány összes rokonágaira is kiterjeszkedik, súlypontja a magyar anyagon nyugszik. A gyűjtemény tulajdonosa igyekezett e téren minden elérhető darabot megszerezni, úgy hogy gyűjteményének magyar része teljesnek mondható. A külföldi éremanyag természetesen nincs ily tökéletesen képviselve, azonban így is élénken bizonyítja, mily érdekes, változatos és kultúrtörténetileg mily fontos dokumentumokat rejt magában az éremgyűjtésnek ezen speciális nálunk kevésbé kultivált ága. A katalogushoz mellékelt 5 képtábla jól érzékíti a ritkább és nagyobb művészi értékű darabokat. Ezek közül művészi szempontból legkiválóbbak Ephorinus Anselmus 1557-ből származó nagy ezüstérme, valamint Böhm J. Dánielnek Stifft dr.-t ábrázoló kehlheimi kőbe metszett arcképe. A katalogus külső kiállítása, papírja és nyomása elsőrangú, a mellékelt képtáblák ábrái, egy-két kivételtől eltekintve, nívósak; kár, hogy a darabokat nem eredeti nagyságukban, hanem $\frac{3}{4}$ -re kisebbitve érzéktetik.

Dr. Günther Probst. Die geprägten Schaumünzen Innerrösterreichs (Steiermark, Kärnten, Krain). Die geprägten österreichischen Schaumünzen, Band I., Amalthea-Verlag. Zürich—Leipzig—Wien, 1928. XVI. t. + 184 l. XIX. t.

Ezzel a kötettel indult meg az ausztriai vert érmek Corpora, melyet nyomon követ majd a többi pénzverő feldolgozása is. A jelenkor tudományos célja és törekvése a numizmatikában általában a Corpusok összeállításában nyilvánul meg. A mult század második felének nagy százalékban csupán deskriptív irányú munkássága nagyjában már meg is teremtette az alapot erre az anyag összehordásával. Csak nemrégén hagyta el a sajtót a német XVI. sz.-i öntött érmek nagy összefoglaló Corpusának I. kötete Georg Habich szerkesztésében, majd a Hill műve az olasz reneszánsz-érmekről, valamint az alább ismertetendő, inkább kézikönyv jellegű összefoglalás a francia emlékérmekről és jetonokról. Bár kétségtelen, hogy művészi vonatkozásban, illetőleg a „nagy művészetekhez“ való viszonyban is az öntött érmet illeti meg az elsőség, de ez korántsem jelenti, hogy emiatt kevésbé kell figyelemre méltatni a vert érmekeket. Ezek művészileg is néha értéket jelentenek, de egyenesen felbecsülhetetlen a jelentőségük kultúrhistoriai szempontból, tekintetbe véve, hogy a könnyebb előállítási lehetőség következtében elterjedtségük s ezzel együtt népszerűségük is nagyobb volt. (Áll ez különösen a XVI. sz.-i ú. n. biblikus érmekre, majd később a különféle barátság, talizmán, alkemiai stb. érmekre). Ezért kell örülnünk, hogy a figyelem mindinkább ezek felé is fordul s teljes tudományos apparátussal megindult a feldolgozásuk.

Három pénzverőnek a termését dolgozza fel a szerző. Az általános viszonyok jellemzésénél, ahol az okokat sorolja fel, melyek az érmek aránylag csekély számát indokolják, mintha csak a magyarországi viszonyokat látnánk leírva, csak nálunk még súlyosabb akadályok is gátolták a fejlődést. Különösen lényeges annak a sorozat tallér- és forintmintájú emlékpénzveretnek az összeállítása, melyeket a különféle hibridelőállítások révén sikerült egyesíteni s ezúttal talán véglegesen St. Veithoz kapcsolni. Jelentősebb ráknézve a klagenfurti érmek azon csoportja (14—23), melyek kompozícióban a körmőcbányai pestistalérook kompozícióira mennek vissza. Ezeknek a datálása kérdésében arra a meggyőződésre jut, hogy 1531—32 után készültek, amit ezúton megerősíthetünk azzal, hogy a Probst által felhozott két datált mintaképen kívül (1534 és 1538-ból) a legkorábbi ismeretes datált körmőci pestisérmek éppen 1531-ből valók (Budapest, Nemzeti Múzeum birtokában). Ami az ilyen tárgyú érmek népszerűségét s a velük való kereskedelmet illeti, teljesen egyetértünk a szerzővel.

A továbbiakban részint levéltári adatok alapján, részint, ahol ez nem lehetséges, a stíluskritika segítségével állítja össze az egyes pénzverőkben az éremvésők munkásságát, legnagyobb oevre-vel köztük a gráci Hans Zwegott szerepel.

A mű következő részét a levéltári kutatások eredményei adják. Ezt a legszélesebb alapon folytatta s ez adja meg a Corpusnak az igazi értéket és biztonságot. Sorbaveszi az „Ehrpfennigekre, Schulprämien-ekre, Raitpfennig-ekre és a Burgfriedbereitungsmünzen-ekre“ vonatkozó adatokat bő regesztákkal kísérve, melyek egyúttal fogalmat adnak ezek széleskörű elterjedtségéről, szemben a megmaradt, aránylag kevés emlékanyaggal. Áll ez különösen az első csoportra. E mellékletek ötödik csoportja a monumenta deperditákat, a hatodik pedig az eddig tévesen Belsőausztriához beosztott érmekeket tárgyalja. Az egyes éremművészekre vonatkozó összes feltalálható adatok felsorolása után az érmeke és jetonok pontos leírása következik, melyet kiegészít az öntött érmeke hozzácsatolásával is. Úgy a címeres érmeke (pl. 71), mint egyik-másik portré-érem is (különösen 73) sok egyezést mutat az egykorú körmőci hasonló művekkel. A szoros művészi és stílbeli kapcsolat általában úgy ezirányban, mint Joachimstahllal elvitathatatlan. Végül a Belsőausztriára vonatkozó, de idegen provenienciájú érmekeket sorolja fel röviden 120. tételszám alatt, melyekhez csak két megjegyzést óhajtunk fűzni. Egyik az, hogy a Gera Erasmus számolóhárcáját a bécsi helyett inkább a halli verdével lehetne talán összefüggésbe hozni, a másik pedig, hogy a Wilhelm Scheuchenstuel érmekeke keletkezése időközben tisztázódott V. Katz kutatása révén és ezen érem a körmőci Eisker Ábrahám műveke tekinthető.

Dicsérettel kell említeni azt a gondos figyelmet, ami a felölelt tárgy minden vonatkozására kiterjed s azt az aprólékos pontosságot, ami különösen az érmeke leírását jellemzi. A gazdag levéltári anyagról már volt szó, a 19 képtábla pedig, az összes típusok visszaadásával, e mű használhatóságát teljessé teszi.

Huszárd Lajos.

Manuel de Numismatique Française, tome troisième: Médailles, jelons méreaux par Adrien Blanchet, Paris 1930. 610 l. + 8 t. A széles körültekintéssel készült munka tulajdonképpen katalógusa az összes francia emlékérmeknek és jetonoknak. Igen érdekes megállapításai vannak a szerzőnek a francia emlékéremművészet stílusának kialakulását tárgyalva. Részletesen ismerteti a legelső emlékéremnek tekinthető darabokat, melyek az angol háborúk alkalmából készültek s behatóan tárgyalja a Duc de Berry hercegnek csupán a fennmaradt inventáriumából ismeretes médaillonját, illetve ennek a problémáját. Ez lenne ugyanis Északon az első médaillon; ő azonban elvitatja ennek médaillon-jellegét s inkább a középkor végén szokásos emaillozott ötvösművek egy fájának tartja az inventárium sokszor vizsgálat alá vett szavait. Nagy érdeme a szerzőnek a tömörség, melynek segítségével minden adatot összefog s a legújabb kutatások eredményét kapja használhatóan összefogva az olvasó. A kézikönyv tetemes részét a jetonok tárgyalása és felsorolása foglalja le, ami francia vonatkozásban érthető is. A sajnos csak néhány táblából álló illusztratív anyag az egyetlen, ami nincs arányban a mű terjedelmével.

Dr. Lepold Antal, Az esztergomi Keresztény Múzeum kegyérmei és történeti érmei. Esztergom, 1930. 112. l. Különös örömmel regisztráljuk e kis katalógust, amelyik arról ad hírt és egyben bizonyosságot, hogy a Ker. Múzeum éremgyűjteménye rendezett állapotban van s ennek következtében úgy a tudományos kutatás, mint — a kiállított rész révén — a nagyközönség részére is hozzáférhetővé vált. A lényegében két részre oszló gyűjtemény — történelmi érmeke és kegyérmeke — történelmi érmekekből álló csoportja különösebb rendszer nélkül darabokat mutat fel a hazai és külföldi éremművészetből, a fősúlyt azonban úgy számban, mint értékben a magyar és magyar vonatkozású érmeke jelentik. Jelen-tős darabokkal is találkozunk köztük, így Mátyás királynak Bertoldo di Giovannitól származó bronzérmével, valamint Alfonzo Ruspagiar reggiói szobrász és éremművész önarcképét mutató ónérmével. A gyűjtemény zömét és különösen becses részét a kegyérem-gyűjtemény teszi, amelyik számbelileg is tekintélyes — 1784 drb. —, az elrendezése pedig Kuncze felosztását követi. Nem is tudunk ideálisabb gyűjtési szempontot elképzelni a Ker. Múzeum részére, mint a kegyérmeke gyűjtését. A katalógus értékét különösen emelik az érmeke mellett található irodalmi utalások, melyek a térszűke miatt lerövidített éremleírásokat tökéletesen pótolják. A katalógus utolsó fejezete — Ujabb szerzemények — örvendetes tudomásul szolgál a gyűjtemény további fejlődését illetőleg, aminek nagy kár lenne megállani s reméljük,

hogy erre nézve Lepold prelátus úr agilitása, akinek az egész gyűjtemény rendbeszedése köszönhető — biztosíték lesz.

Dr. Csatkai György, Soproni ötvösök a XV—XIX. században. Sopron, 1931. 8° 39 l. A soproni ötvösség történetét tárgyaló értékes munkából numizmatikai vonatkozást a 11. l.-on találunk, ahol a szerző levéltári kutatásai alapján kiderül, hogy a soproni ismeretes iskolai érmekeket soproni ötvösök (Joachim Weiss, Martin Monstern) készítették. A 15. lapon az illető ötvösökre vonatkozó anyagot kapjuk. Szegényes medaillisztikánk értékes gyarapodását jelentik a Csatkai által közzétett adatok.

Mario Smoquina, La medaglia commemorativa dell'annessione di Fiume all' Ungheria, Fiume. Riv. semestr. della Societa di studi Fiumani 1930. I e II. semestre 190—93 l. Az érem részletes leírása, ismertetése, valamint keletkezési körülményeinek beható vizsgálata.

Farkas Sándor, Antik érmészet. Nagyenyed. 1932. 8° 50 l. 14 fejezetben foglalja össze röviden a szerző azokat az ismereteket, melyeket jobbra saját gyakorlati tapasztalataiból merítve, az antik érme gyűjtése körében szerzett. Az első fejezetekben, hol az érme anyagáról, súlyáról, típusairól beszél, nagyjában ismeretes dolgokat közöl, ellenben érdekes megállapításai vannak a ritkasági kritériumról és a becseríték meghatározásáról szóló fejezetekben. Egészen eredeti felfogásról tanuskodik az a fejezet, melyben az erdélyi pénzeket a parthus fejedelmek pénzeivel veti össze és több külsőleges egyezésre hívja fel a figyelmet (idegen pénzláb szerint darabolás, nemzeti viseletben az uralkodó stb.). Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy ezek az egyezések csupán külsőlegesek és kizárólag a véletlenből fakadnak, anélkül, hogy bárminemű kölcsönhatásra vagy belső kapcsolatra kellene gondolnunk a két pénzfaj között. Ezek keretében talál alkalmat a szerző, hogy az általa Keleten több példányban látott parthus aranyak valódisága mellett törjön lándzsát. A kis könyvnek ez a része franciául is megjelent (Comparaison entre la numismatique des princes de Transylvanie et la numismatique Antique cím alatt). Az utolsó fejezetben néhány kiadatlan emlékérmét publikál (2 arábiai. 2 parthusi s egy baktriumi) pontos leírásban, csak az a kár, hogy az 1. sz. arany súlyát nem közli. Örömmel regisztráljuk e kis füzetet, melyben egy sokfelé utazott és sok mindent látott gyűjtő rögzíti le tapasztalatait.

H. L.

T Á R S U L A T I É L E T.

Halálesetek. Az 1931. és 1932. években nem az elhalálozott tagok száma volt az, amely társulatunkat fájdalommal töltötte el, hanem fájdalmasan érintett ama körülmény, hogy elhunyt tagjainkban társulatunk igaz és ragaszkodó barátjait kellett elvesztenünk. Az 1931. évi március 15-én *Glück Frigyes* szállodatulajdonos, m. kir. kormányfőtanácsos, társulatunk régi alapító tagja hunyt el, aki mint az Éremkedvelők Egyesületének alelnöke és lelkes műgyűjtő szerzett a magyar művészi élet terén hervadhatatlan érdemeket. Az 1931. évi június 29-ikén *gróf Somssich János*, földbirtokos, társulatunk alapító tagja hunyt el, kiben a hazai numizmatika rajongó hívét és barátját, társulatunk pedig egyik legelkeltebb támogatóját veszítette el. Mint áldozatkész gyűjtő, boldog volt, ha magyar tallérgyűjteményének páratlan sorozatait, különösen külföldről szerzett példányokkal gazdagítani tudta. De nem ez volt végcélja a gyűjtésének. A gyűjtést csak eszköznek tekintette, mert szeme előtt mindig a magyar tallér corpus megteremtésének gondolata lebegett, amelynek érdekében tekintélyes pénzáldozatoktól sem riadt vissza. Tekintélyes összegeket bocsátott az idők során a társulat rendelkezésére, ezen mű megalkotásának előmunkálataira s így vált lehetővé, hogy Harsányi Pál dr. több külföldi tanulmányútján

össze is gyűjtötte az erre vonatkozó anyagot és irodalmi adatokat. Sajnos, nem tudta megérni elhunyt tagtársunk azt, hogy e mű megvalósuljon és ki tudja, hogy mikor válik valóvá ezen minden gyűjtő által várva várt munka. Mi az elhunytban társulatunk egyik leglelkesebb hívét gyászoljuk és mint a céltudatos gyűjtők példaképét állítjuk őt és emlékét a fiatal gyűjtőgeneráció elé. Az 1932. évi december hó 6-án két tiszteletbeli tagunk hagyta el az élők sorát. *Dr. ebengreuthi Luschin Arnold*, gráci egyetemi tanár, a kiváló osztrák numizmatikai tudós volt az egyik, aki eredménydús kutatásai révén az árpádházi magyar pénzek meghatározása és az ausztriai veretekkel való kapcsolatuk kimutatása terén nagy érdemeket szerzett. — A másik elhunyt tiszteletbeli tagunk *dr. Habich György* egyetemi tanár, a müncheni állami éremgyűjtemény érdemdús igazgatója volt, aki különösen a medaillisztika terén ért el nagy irodalmi sikereket. Elhunyt tagjaink emlékét szeretettel fogjuk ápolni.

Felolvasások. Az 1931. és 1932. évek felolvasás sorozata ismét tanúságot tett amellett, hogy társulatunkban a tudományos élet nem szünetelt. Csak azt kell fájlalnunk, hogy ezen felolvasásokat nem tudjuk a közlőny hasábjain minden tagunknak hozzáférhetővé tenni. Az 1931. évi január hó 29-én *dr. Faludi Géza* ismertette a bécsi „Brettauer gyűjteményt“, amely orvosi vonatkozású érmekben a legelső helyen áll. Február 26-án *dr. Huszár Lajos* olvasott fel „Zsámboki János emlékezete, születése 400. évfordulójára“ címen. A március 26-án tartott közgyűlésünk napján *dr. Alföldi András* tartott előadást „Nagy Constantinus Krisztus monogrammos sisakja“ címen, sok új gondolatot vetve fel ezen numizmatikai vonatkozásaiban is gazdag tanulmányában. Április 30-án *dr. Huszár Lajos* olvasta fel „Az éremművészet helyzete Magyarországon a XIX. század első felében“ című munkáját. November 26-án *dr. Horváth Henrik* adta elő „A budai pénzverő a középkorban“ című értekezését, amely a közlőnyben is megjelent. Ugyanezen a napon *Amant Zoltán* kiadatlan magyar szükségpénzeket mutatott be. Az 1932. évi január 28-án *Schmidt Béla* érdekes bevezető előadással kapcsolatosan bemutatatta erdélyi régipénz gyűjteményének páratlan anyagát. Február 25-én *dr. Jónás Elemér* számolt be „Balkáni és görögországi éremgyűjtemények“ címen görögországi tanulmányútjának eredményeiről. Ugyanaznap *dr. Karny Rezső* mutatta be a pénzverés történetére vonatkozó emlékérmekének speciális sorozatát. A március 31-én tartott közgyűlésünkön ismét *dr. Alföldi András* ült az előadóasztal mellett, „Értékmérők az észak-ázsiai nomádoknál“ című tanulmányát ismertetve. November 24-én *dr. Faludi Géza* tartotta „Balneológia és numizmatika“ című előadását, tekintélyes számú érdeklődő közönség nagy tetszése mellett. Az 1932. évi felolvasások sorozatát *dr. Závodszy Levente* egyetemi magántanár, mint vendégünk zárta le, aki „A Viczay-gyűjtemény“ címen ismertette gróf Viczay Miklós életét és sokoldalú gyűjtési szenvedélyét. Azt hisszük, hogy ez a két év alatt is élénk tanúságot tettünk a hogy társulatunk célkitűzéseinek megfelelően igyekszik a tudományos életet a hazai numizmatika terén fejleszteni.

Kirándulások. Az 1931. és 1932. években két jól sikerült kirándulásunk állott vidéki propagandánk szolgálatában, mindkét alkalommal sok tanulságot nyújtva a kirándulásokon résztvevő tagjainknak és vendégeinknek. Az 1931. évi június 7-ikén *Vácra* rándult ki a társulat, az ottani múzeum és a város egyéb nevezetességeinek megtekintése céljából. Itt ki kell emelnünk azt a vendégszerető kalauzolást, amelyben minket *dr. Tragor Ignác* múzeumi igazgató úr részesített. Délután Fótra irányítottuk autóbuszunkat, ahol *dr. Thury Károly* plébános úr volt szíves szakszerű magyarázatok mellett megmutatni a híres fóti templomot, majd a gróf Károlyi László-féle Suum Cuique hadirokkant mintatelepet. Az 1932. évi június hó 12-én *Eger* volt a kirándulás célja, ahová gyönyörű autóbusz-utazás után, megtekintettük a liceum gyűjteményét, a város egyéb nevezetességeit, főképen pedig a régi vár kazamattáinak ásatási munkáit. Szeretettel kalauzolt minket *Schütz Béla* helybeli tagtársunk mellett *dr. Pataki Vidor* ciszt. rendi tanár úr, aki lelke az ásatási munkáknak. A késő délutáni és esti órákat az irgalmas-rend, különösen pedig a rend perjele, *Berecs Fidél* úr kitüntető vendégszeretetéből a rend szőlőjében töltöttük. A rendezés érdeme *Szentgáli Károly* titkárunké volt.

A társulat debreceni csoportja. A debreceni csoport tovább is folytatta felfelé ívelő fejlődését, amelyet havi összejöveteleinek élénksége és a tartalmas előadások sorozata tanu-

sít. Az 1931 január 14-én *dr. Ecsedy István* múzeumi igazgató tartott bemutatást a Déri-múzeum érmészeti anyagáról; február 11-én *dr. Salánky József* kollégiumi tanár adott elő a római pénzverdekről, különösen azokról, amelyek Magyarország területén működtek. Március 11-én *dr. Zoltay Lajos* múzeumi igazgató „Karay Sámuel könyv-, érem- és régiséggyűjtőről kortársai véleménye” című felolvasását tartotta meg, április 8-án pedig *dr. Sőregi János* múzeumi őr az őskori technika és értékmérőkről adott elő. A debreceni csoport vezetősége ezidőszerint a következő lelkes urakból áll: örökös tiszteletbeli elnök: *Rickl Antal*, elnök: *dr. Ecsedy István*, érmészelnök, vitéz *Kanabé Dezső*, régészelnök: *Greiner Mihály*, titkár-pénztáros: *Kémery Mikó Gyula*, jegyző: vitéz *Tamássy Lajos*, könyvtáros: *Győry Lajos*, számvizsgálók: *Csapó László* és *H. Fekete Péter*.

Társulati összejöveteleinket továbbra is minden hét csütörtöki napján tartjuk, este 6 és 8 óra között, a társulat helyiségében, VIII., Csepreghy-utca 4. szám, II. emelet 15. ajtószám alatt. A nyári hónapoktól eltekintve, minden hónap első csütörtökjén választmányi ülés van, minden hónap utolsó csütörtökjén pedig felolvasást rendezünk s azokon vendégeket is szívesen látunk. Összejöveteleinken egyébként is szívesen állunk mindenki rendelkezésére, aki a numizmatika terén bármily irányban felvilágosítást akar igénybevenni.

Társulatunk könyvtára ugyancsak minden csütörtökön 6 és 8 óra között áll t. tagjaink rendelkezésére. Ugyanekkor megtekinthető társulatunk gyűjteménye is. A kézikönyvtárt t. tagjaink ezen időn kívül is használhatják. Kulcsa a helyiségben a tagok rendelkezésére áll.

Tagnévsort kívánunk a közel jövőben t. tagjainknak szétküldeni s azért arra kérjük őket, hogy netaláni lakásváltoztatásukat, társadalmi állásuknak vagy foglalkozásukban beállott változást okvetlenül közöljék velünk. Ugyanezen tagnévsorban közölni fogjuk az egyes tagok gyűjtési körét is, miért is kérjük, hogy az erre vonatkozó adatokat okvetlenül tudassák velünk, akár történt ebben változás, akár nem.

Társulatunk új tagjai: Tiszteletbeli tag: *Dworschak Frigyes dr.*, a bécsi műtörténeti állami múzeum éremtárának őre, Bécs, I., Burgring 5. szám. — Rendes tagok: *Budapesti magy. királyi Pázmány Péter tudomány egyetem érem- és régiségtani intézete*, Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 6—8. szám; *Budapesti m. kir. Pázmány Péter tud. egyetem művészettörténeti és keresztény régészeti intézete*, Budapest, VIII., Múzeum-körút 6—8.; *Csehy Béla*, földbirtokos, Bardejov—Bártfa; *Damián József*, gyógyszerész, Vrsac—Versec; *Farkas Zoltán dr.*, ügyvéd, Budapest, V., Géza-utca 5.; *Godnautz Károly dr.*, ügyvédjelölt, Budapest, IX., Tompa-utca 14.; *Horváth Henrik dr.*, egyetemi m. tanár, székesfővárosi múzeumi őr, Budapest, III., Fő-tér 1.; *Königstein Hugó*, vegyész-mérnök, Sárvár, Cukorgyár; *Lukic Bogdán*, a Narodna Banka hivatalnok, Vrsac—Versec, Narodna Banka; *Meller Lajos*, építész, Budapest, I., Győri-út 10.; *Michaelis Samú*, min. tanácsos, Rákosliget, Ligetsor 10.; *Iovag Millekich János dr.*, bankigazgató, Subotica—Szabadka, Kr. Alekszandra ul. 12.; *Mócsy János dr.*, főiskolai magántanár, Budapest, VII., Rottenbiller-utca 23.; *ifj. Oláh Tamás*, birtokos, Lazarea—Gyergyószárhegy; *Ötvös Leó*, építész, Budapest, VII., Damjanich-utca 26/A; *Paár József*, a Szombathelyi Takarékpénztár R.-T. cégvezetője, Szombathely; *Pallavicini Alfréd őrgróf*, földbirtokos, Szemere; *Pastinszky Miklós*, egyetemi hallgató, Budapest, X., Ráday-utca 22.; *Paulsen Rudolf dr.*, archeológus, Bécs, XVIII., Hofstattgasse 22.; *Sárospataki ref. főiskola nagykönyvtára*, Sárospatak; *Tary László dr.* orvos-fogorvos, Csongrád; *Szentháromság-tér 18.*; *Tinis József*, nyug. telekkönyvvezető, Moldava nad Bodvou—Abaujszántó; *Váci múzeum egyesület*, Vác; *Zsoldos Pál*, kereskedelmi utazó, Budapest, VI., Jókai-tér 10.

Tagdíjfizetési felhívás. Társulatunk közgyűlése az évi tagságdíjat úgy szabta meg, hogy a fővárosban lakó rendes tagok 10 pengő, a vidéken és külföldön lakó rendes tagok 6 pengő tagságdíjat fizetnek. Az új alapító tagok alapítványa legalább 100 pengőt kell, hogy kitegyen. Régi alapító tagjainkhoz azt a kérelmet intézte közgyűlésünk, hogy hozták meg azt az áldozatot a társulatért, hogy legalább egy fővárosi rendes tag tagságdíjának megfelelő összeget, vagyis 10 pengőt fizessenek be önkéntes adomány gyanánt, mert

csak az összes tagok támogatásával és áldozatkészségével tudjuk elérni azt, hogy kiadmányaink tovább is megjelenhessenek. Tisztelettel kérjük mindazokat, kik e kérelmünknek mindedig eleget nem tettek, hogy azt most már mielőbb teljesítsék. A tagságdíjat és adományokat azonban nem nyugtázzuk a Közlönyben, mert az túl nagy költséggel járna. Aki a befizetett összegről rendes nyugtát akar, annak azt a postaköltségek előzetes beküldése esetén szívesen kiállítjuk és megküldjük. A pénzküldeményeket kérjük a társulat javára az 51.010. számú postatakarékpénztári csekkszámán befizetni, vagy a társulat elnöke, *dr. Zimmermann Lajos* nevére és címére (Budapest, IV., Váci-utca 78—80. szám) beküldeni. A társulat elnöke egyébként szívesen áll rendelkezésére azon érdeklődőknek, akik a társulatba tagul belépni kívánnak. Telefonja: 84—2—22.

DEUTSCHER AUSZUG.

Dr. Andreas Alföldi: Einige Denkmäler des pannonischen Urchristentums. Zuerst wird das Monogramm P—E der christlichen Tonlampe aus Győr (Abb. 1 im ungarischen Text) besprochen, welches bekanntlich auch auf den Kontorniaten vorkommt. Schon G. B. de Rossi sah es, dass hier eine agonistische Symbolik im christlichen Sinne verwendet wird. Da im Christentum diese und andere Siegeszeichen auf die Überwindung und Abstreifung des Irdischen deuten, müssen diese Luzernen Grablampen gewesen sein. Ausser diesem Monogramm wird noch das mit ihm oft vereinigte herzförmige Blatt behandelt, welches als Siegespreis, Geschenk und Glückssymbol zu belegen ist. — Abb. 2 zeigt eine andere neue christliche Lampe aus Bronze, die im Jahre 1927 in Kaszaháza bei Zalaegerszeg gefunden wurde. — Abb. 3 ein Bronzeleuchter unbekannter Provenienz in München, leitet zu einem der letzten Denkmäler des Heidentums in Pannonien über, mit dem er stilistisch verwandt ist. Wir meinen den Dreifuss von Polgárdi, vgl. G. Erdélyi, Arch. Ért., 1931, Abb. 5—6. — Auf Abb. 4 sind christliche Bleisiegel in doppelter Grösse reproduziert; 1, 3—4 Kroat. Nationalmuseum, Zagreb, 2 Ung. Nationalmuseum, Budapest. Letzteres Stück wird vermutlich, wie die Zagreber, bei Sisak in der Kulpa gefunden worden sein.

Elemér Jónás: Ein neuer Aureus Elagabals. Verfasser bespricht einen in der älteren numismatischen Literatur erwähnten, seither jedoch abhanden gekommenen Aureus Elagabals. Cohen konnte unter No. 283, nach Mionnet, nur die Beschreibung der Rs. geben, die wir jetzt — auf Grund eines neu aufgefundenen und in der Sammlung des Ung. Nationalmuseums befindlichen Stückes — durch die Beschreibung der As. ergänzen können. Es kann ferner festgestellt und erwiesen werden — auf Grund der Datierung des Stückes, seines Stils, der Rs.-Darstellung und des Buchstabencharakters —, dass diese Münze in Phoenicien, wahrscheinlich in Berytus geprägt wurde, wo man besonders während der Regierung Elagabals auffallend viele Münzen mit lateinischen Legenden geprägt hat.

K. Pink: Fälschungen von Antoninianen aus der Sammlung Cousinéry. (In deutscher Sprache, sowie ungarischem Auszug.)

H. L.: Eine klippenförmige Variante der Medaille zur Gründung der Festung Gyulafehérvár (Karlsburg) vom Jahre 1715.

Dr. Heinrich Horváth: Kunstgeschichte der Ofener Prägestätte im Spätmittelalter. (Ungarischer Text, mit ausführlichem Auszug in deutscher Sprache.)

Dr. Alfred Schulek: Die Münzen der Könige aus verschiedenen Häusern und ihre Zeitfolge. II. Die Münzprägung in Buda (Ofen) von Karl Robert bis Sigismund (1308–1437). Verfasser setzt seine im Bd. XXV dieser Zeitschrift begonnenen Studien obigen Gesamttitels — diesmal an die vorstehende vorzügliche kunstgeschichtliche Arbeit Dr. Heinrich Horváth's über die Prägestätte Buda (Ofen) anknüpfend — bis zum Tode Kaiser-König Sigismunds fort. Vor allem berichtet er einige rein numismatische Versehen Horváth's des Kunst-

historikers¹, und beweist u. a. aus der Prägetechnik, welche sich in den königlichen Münzstätten um diese Zeit schon lange der Punzen bediente, dass die ganz seltenen Varianten des Dukaten Karl Roberts von Horváth² (der sie unzutreffend „Emissionen“ nennt, die man aber ganz gewiss weder Kremnitz, noch der Siebenbürger Münzkammer zuweisen kann³), Nachprägungen (d. h. eigentlich: gleichzeitige Fälschungen) sind, da ihre Stempel geschnitten, und ihr Gewicht nur 3·21, bezw. 3·30 und 3·38 gr. ist, gegen 3·53 gr. der echten. Die stark barbarisierende Variante Nr. 3 Horváth's (3 Exemplare in Budapest von demselben Stempel und [bis auf 1 Cgrm.] auch Gewicht) hält Verfasser für eine moldauische oder bessarabische, die Variante Nr. 2 für eine vielleicht aragonische Nachprägung.⁴ Die Variante Nr. 4 Horváth's mit dem Adler statt der Krone als Beizeichen, hat schon P. Joseph und nach ihm auch v. Luschin⁵ und Réthy für den Floren des deutschen Königs Karl d. IV. (vor seiner Kaiserkrönung) gehalten.

Verfasser wiederholt nun seinen bereits in der Studie über das Münzwesen Karl Roberts geführten (von Horváth jedoch leider unbeachtet gebliebenen) Nachweis⁶, dass der uns nur als Zeichnung (Pause) erhaltene Dukat, Réthy II. 2 (= Köhlers Ducatenkabinet Nr. 661, aus der 1750 in Hamburg versteigerten Sammlung Dude) nur ein erster kurzer Versuch eines Dukaten mit ungarischen Münzbildern gewesen, welcher im Aussenhandel, für welchen das Gold damals hauptsächlich bestimmt war, an Anwert dem Florentiner, der Weltmünze jener Zeit, als neues, unbekanntes Geld nicht gewachsen sein konnte. Bezüglich der Groschen und Kleinmünzen Karl Roberts hält Verfasser auch alles in seinen früheren Kapiteln über ihre Zeitfolge und Zuteilung Gesagte aufrecht⁷, und stellt die bestimmt oder bedingt Ofner Gepräge samt Beizeichen (B, BV, LV, BA u. Krone) nach ihrer Zeitfolge in eine Übersichtstafel zusammen.

Auch bei den Münzen König Ludwigs des Grossen hält Verfasser das Kronenbeizeichen für das von Buda, und somit alle uns erhaltenen Varianten der Dukaten Nr. 62 und 63 für Ofner; trotz dem Mohrenkopfe auf C. 63, weil es wahrscheinlicher ist, dass der Kammergraf Jakob Szerechen de Mesztenye (dessen Münzmeisterzeichen, der Mohrenkopf, unbestritten ist) zu Beginn in Ofen tätig war, und weniger wahrscheinlich, dass das Kronenbeizeichen auch von anderen Münzstätten geführt worden wäre, wie Horváth annimmt. Auch das P so vieler Münzen Ludwigs d. Grossen ist ein Meisterzeichen, und zwar — nach Karl Nuber — das des Petrus a Chimle, Münzmeisters zu Ofen, in der zweiten Hälfte der 1360-er Jahre. Das dritte häufige Zeichen dieser Zeit, das ß, hält auch Horváth für eines von Buda. Verfasser meint, es könnte vielleicht ein gemeinschaftliches, eine Art „Hausgenossenschafts“-Zeichen sein — da es wohl an die 50 Jahre lang vorkommt — und leitet es von einem der mongolisch-ugurischen Schriftzeichen ab (s. Abb. 1 des ung. Textes), welche (nach Réthy) auf albulgarischen Münzen vorkommen und wohl von den einwandernden Urahnen der Ismaeliten (die auch Saracenen genannt wurden), von den bulgarischen Mohamedanern mitgebracht worden sein dürften. Unter den hier dann naturalisierten Ismaeliten und ihren Nachkommen — meist Handel- und Geldgeschäfte treibenden („negotiatores“) städtischen (bes. Ofner) Bürgern (die bei dem Münzbetrieb und -geschäft dieser Zeit, trotz aller Verbote der „Goldenen Bulle“ von 1222 u. s. w., immer noch unentbehrlich waren) — dürften diese und ähnliche Zeichen (s. Abb. 2 des ung. Textes aus dem Katalog Montenuovo), vererbt (mit der Zeit gewiss auch verändert) und hauptsächlich im Münzbetrieb verwendet, sich bis auf die Zeit Sigismunds erhalten haben. Verfasser hält besonders die Zeichen Montenuovo 2, 6, 9, 10, 13—17 für die letzten dieser „Ismaeliten-Zeichen“ uigurisch—mongolisch—bulgarischen Ursprungs.⁸ Sehr bezeichnend findet Verfasser den erwähnten Namen Szerechen;

¹ Über die „teils angeborenen, teils erworbenen“ Fähigkeiten des Numismatikers, „vor allem den Blick für den Stil, die Fabrik der Münze“, siehe v. Luschin, Allg. Münzkunde, II. Aufl., 1926, S. 138, P. 2.

² S. Nr. 2 und 3 seiner Tafel I.

³ Verfasser schrieb übrigens nirgends, dass „alle Goldgulden Karl Roberts Ofner Provenienz seien“, sondern: dass „alle uns erhaltenen das Kronenbeizeichen tragen“, was etwas ganz Anderes ist!

⁴ In Aragonien wurden (nach Dannenberg, W. N. Z., XII. Bd.), Mitte des XIV. Jahrhunderts Florene mit dem Kronenbeizeichen in 11 Var., und in 10 Var. mit einem gothischen M an Stelle des Krönleins geschlagen, welchem M aber die „Krone“ auf Horváth's Var. Nr. 2 ungemein ähnlich sieht. Sehr leicht konnten von dem „halben Kübel“ gemünzten Goldes, welchen die ungarische Königin u. A. 1343 nach Neapel mitnahm (Hóman, Finanzen unter Karl R., S. 134), einige auch nach Aragonien gelangt sein.

⁵ S. W. N. Z., XV, S. 367 und XVII, S. 523.

⁶ S. Bd. XXV dieser Zeitschrift, S. 218.

⁷ Was Horváth zum Teil auch entgangen zu sein scheint; so z. B., dass die Groschen Corpus Nr. 3 und 5 keine Münzzeichen tragen, Nr. 7 aber gerade das Ofner B—V, oder dass die Denare mit dem Ofner Stadtwappen, der Burg mit Tor und 3 Türmen (C. I. 330 und II. 36, 39) keine königlichen Gepräge sein konnten u. s. w.

⁸ S. auch v. Karabacek, W. N. Z., VI., S. 53.

und waren gewiss auch Petrus a Chimle und andere Münzpächter oder Kammergrafen dieser Zeit (Gehan?) Nachkommen der getauften, mit ungarischen und deutschen Bürgern verchwägerten u. s. w. Ismaeliten, die aber unter den von Karl R. eingeführten strengen Kontrollen gute, zum Teil auch sehr gute Münzen prägten, — nicht mehr solch' anrühige Kupferne, wie ihre Vorfahren unter Andreas dem Zweiten!

Auch seine, den Dukaten Réthy Corpus Nr. 63 betreffende (bereits in seiner Arbeit über Karl R.'s Münzen entwickelte) Ansicht hält Verfasser aufrecht: dass dieser Übergangstypus („Halb“-Floren: Täufer und ungar. Wappen) jedenfalls münzpolitischen Umständen seine Entstehung verdanke. Der ritterlich gesinnte König Ludwig d. Grosse wollte gewiss den Floren nach den Protesten, ja selbst mit dem Banne drohenden päpstlichen Bullen, welche Florenz gegen die bösen „Fälscher“ seiner aus dem feinstmöglichen Golde jener Zeit geprägten Münzen erwirkte, nicht weiter prägen lassen. Doch gewitzigt durch den Misserfolg seines Vaters Karl R. mit dem Dukaten C. Nr. 2, liess er erst die Hauptseite und dann, erst nach Jahren, auch die Kehrseite seiner Dukaten mit ungarischem Münzbilde versehen, und hält Verfasser Horváth's Begründung, warum es gerade das Bild des heiligen Königs Ladislaus gewesen sein musste: für sehr gelungen und interessant. Dieser allmähliche Übergang selbst (vom Florin auf den rein ungarischen Dukaten C. 64) sei übrigens, meint Sch., der beste Beweis für die Stichhaltigkeit seiner ganzen Darstellung der Dukatenentwicklung in Ungarn unter Karl und Ludwig.

Voll pflichtet Sch. auch den Ausführungen Horváth's über die fortlaufende Entwicklung der Skt. Ladislaus-Darstellung auf C. 64, 65 und 66, ferner besonders auch über die Zerteilung letzterer auf C. 64 bei und betont, dass die Varianten C. 64 (mit 0—8 Lilien a. d. Ks., ferner den Zeichen: Mohrenkopf, β , P, * und Krone) nach der Lilien-Zahl d. Ks. zusammengestellt, zwei Reihen ergeben: eine mit dem Kopfe und die andere mit allen übrigen Münzzeichen (eigentlich Münzmeisterzeichen). Die Reihe mit dem Kopfe ist gewiss Erzeugnis der Fünfkirchen—Symier Münze, deren Pächter den königlichen Dekreten gemäss jahrzehntelang Jakob Szerechen war; die andere kann nur nach Ofen gehören, denn die Zahl der Lilien (welche nur als Emissionszeichen erklärlich sind) beweist, dass hier zuerst mit β , dann mit P, P und *, * und schliesslich mit der Krone gemünzt wurde. Der Anzahl der Lilien zufolge ist es nach Sch. auch ganz klar, dass die zwei Stylarten der Heiligendarstellung, welche Horváth hervorhebt und kunstgeschichtlich eingehend erörtert: die „bewusst“ archaisch—hieratische und die freiere, individuellere, künstlerischere Formenauffassung (welch' letztere H. auf italienische, über Dalmatien—Fünfkirchen her wirkende Einflüsse zurückführt) auf den Dukaten beider Münzstätten einander ablösten (denn auch der Duk. mit dem Mohrenkopf und 8 Lilien hat einen ganz archaischen Heiligen, was H. entgangen zu sein scheint); und zwar muss der archaische der spätere Styl gewesen sein, da er nur mit 7—8 Lilien (d. Rückseite) bekannt ist! Die Erklärung dieser sonderbar erscheinenden Tatsache sucht Verfasser wieder in den wirtschaftlichen, münzpolitischen Ursachen zu finden; er glaubt, dass eine verminderte Nachfrage oder geringere Bewertung des Dukates mit dem, vom Täufer-Bildnis sich entfernenden — älteren! — hl. Ladislaus-Bilde, die Abänderung des letzteren auf das archaische (dem gewohnten und beliebten Täufer-Typus näherstehende und daher scheinbar „vertrauenswürdigere“) Bildnis veranlasst haben mag. Dass die ausländischen Absatzverhältnisse die grösste Wichtigkeit für die ungarische Dukatenprägung haben mussten, ist ganz gewiss.⁹

Sch. gelang es auch einen selten genauen Anhaltspunkt für die Prägezeit des Dukaten C. 64 A und des Groschen C. 68 zu finden. In seiner eigenen Sammlung besitzt er je einen solchen Dukaten und Groschen (ersteren mit β , letzteren mit dem Mohrenkopf, beide ohne Lilien), in deren Wappen die Teilungen in weiss-roter Reihenfolge dargestellt sind. Schon im ersten Teil seiner Arbeit¹⁰ hat nämlich Verfasser auf sphragistischer Grundlage entwickelt und ist es durch die Wappenbilder der illuminierten Handschriften, aber besonders auch durch kolorierte plastische Denkmäler (z. B. durch den [späteren] Thronteppich Mathiae Corvini) einwandfrei gesichert, dass im Mittelalter 1. die Reihenfolge der Tinkturen (rot-silbern)

⁹ Einen indirekten Beweis dessen bildet auch die unzweifelhafte Nachahmung der ungarischen Goldmünzen im Auslande. Schon Luschin hielt die Florene mit dem Kronenbeizeichen für Nachahmungen des Dukates C. 1 von Karl Robert (W. N. Z., XV., S. 367) und sind tatsächlich sämtliche 15 Florene, welche Dannenberg in seiner Zusammenstellung (Ibid. XII. Bd.: „Die Goldgulden vom Florentiner Gepräge“ und Fortsetzungen) bringt, spätere, als die Karl Roberts. Für unzweifelhafte Nachahmungen sogar des Sechspasses, der 6-eckigen Wappenumrahmung der Dukaten Ludwigs d. Grossen (C. 63 und 64 B) hält Verfasser auch jene des Erzbischofs Pilgrim von Puchheim (1366—98) und des Grafen Meinhard von Görz (1364—86), welche Brunner in seiner ausgezeichneten Studie (W. N. Z., 59, Taf. I., Nr. 13, 14 und 18, Text S. 81) brachte, und welche auch etwas spätere Prägungen sind, als die des Königs Ludwig.

¹⁰ S. Bd. XXV dieser Zeitschrift, S. 215.

des 7-mal geteilten („alt“-) ungarischen Wappens periodisch wechselte, und 2. auf den einfarbigen Plastiken „Silbern“ immer erhöht dargestellt wurde¹¹; beides für Chronologie und auch Sphragistik und Archeologie äusserst wichtige, bisher jedoch ganz unbeachtete Tatsachen! Auf den letzten Münzen Karl Roberts und den ersten Ludwigs war die Reihenfolge weiss-rot, den späteren jedoch rot-weiss, und fällt die Caesur in das Jahr 1358. Nur in diesem Jahre hat die Prägung des Groschens C. 68 beginnen können, weil seine Umschrift „Dalmacie, Croacie“ nur nach dem Zaraer Frieden (anfangs dieses Jahres) möglich ist. Im Mai (also nach der üblichen Münzprägezeit) begann aber — nach ihren eigenen ersten Worten — die Herstellung der berühmten „Wiener Bilderchronik“, in welcher die kleinen ungarischen Wappen durchwegs schon rot-weiss geteilt erscheinen. Da nach Horváth die Illuminatoren wohl auch die sachverständigsten Heraldiker waren, ist anzunehmen, dass sie die neuesten Wappenvorschriften anwandten; hieraus folgt aber auch, dass diese zwei Münzenexemplare mit weiss-rottem Wappen nur vor der Änderung der Reihenfolge auf rot-weiss, also anfangs 1358 geprägt sein konnten, denn alle anderen Exemplare dieser Münzen haben die Wappenfarben rot-weiss (nämlich die 2., 4. u. s. w. Teilung erhöht) und sind also in die folgenden Jahre zu verlegen. Der Dukat C. 63 hinwieder, der dem Groschen C. 68 typologisch so auffallend nahe steht, muss ihm unmittelbar vorangegangen sein, da sein Wappen noch weiss-rot geteilt ist, d. h. die 1. und 3. Teilung auf demselben erhöht ist.

Zu besserer Übersicht hat Verfasser die nach 1358 geprägten Münzen Ludwigs d. Grossen nach Anzahl der „Emissions-Lilien“ und nach Münzzeichen in parallelen Reihen zu einer Tafel vereint. Wenn dies auch noch keine endgültige Zeitfolge darstellen kann, ist es doch vielleicht eine Vorstufe derselben, und geben sich aus ihr eine Reihe sehr interessanter — auch zeitlicher — Zusammenhänge zwischen den Dukaten C. 64—66, Groschen C. 67—68 und Denare C. 88, 94 A—B u. s. w. (Vergl. auch Abb. 3 des ungarischen Textes mit C. N. H. 94 D und Abb. 4 mit 94 C.) Den Beweis italienischer Münzzerarbeit erblickt aber Sch. in Eigenheiten der Rechtschreibung dieser Münzen: *Ungharie*, *Lodohici*, *Hngarie*, *Sanths* Ladislavs.

Sehr wichtige Daten enthält der einzige auf uns gekommene Münzvertrag König Ludwigs aus dem Jahre 1345, welchen Hómañ in seinem ausgezeichneten Buche über die Finanzen des Königreichs und die Wirtschaftspolitik zur Zeit Karl Roberts veröffentlichte. Aus diesem geht hervor, dass der König von 1344 an (bis 1451, siehe sein „*Decretum unicum*“ im *Corpus Juris Hungarici*) Groschen schlagen liess, d. h. wieder die Doppelwährung einführte, — die grosse europäische Silberkrise (nach Luschin) also bereits überwunden war. Seine ersten Groschen waren sicher C. 69/70 (s. das weiss-rote Wappen und die zum Teil mit C. 7 gleichen Münzzeichen); der allererste jedenfalls der sehr seltene C. 69 mit dem Rautenschild, welchen Frauen und auch Jünglinge vor dem Ritterschlag führten (der König war 1345 erst 19 Jahre alt). Es ergibt sich ferner aus diesem Münzvertrag, dass der König zu Ofen immer noch Florene, in sämtlichen Münzkammern Denare¹², ganz solche „wie im Vorjahre“, und schliesslich auch Hälblinge, Oboli schlagen liess; da der einzige Obol dieser Zeit der C. 75 ist, so kann auch nur sein entsprechender Denar: C. 74 derjenige der Jahre 1344/5 gewesen sein, was auch die Funde und die Umschrift: „*M. regis Hungariae*“ beweisen.¹³ Von den übrigen Denaren der ersten Zeit wissen wir nicht viel; Verfasser versuchte sie nach ihren Umschriften in eine „Entwicklungs“-Reihe zu bringen (s. die Tafel gegen Ende des ungarischen Textes; in Klammern die nicht Ofner Münzen). C. 77 und 79 waren wohl die letzten „königl. Wiener“ Denare¹⁴; C. 97 dürfte ein kurzer Übergang von C. 84/86 auf 94 gewesen sein.

Umso sicherer ist es¹⁵, dass die Denare C. 94—96 aus feinem, 15-löthigen „Groschen-silber“ geprägt wurden, und dass sie der, den Dukaten analogen Münzreihe zufolge aus den 1360-er Jahren stammen müssen (s. Tafel im ungarischen Text). Den Schluss der Denare Ludwigs des Grossen machen aber unbestreitbar C. 89/90 mit dem Mohrenkopf-Münzbild; vor diesen könnte noch C. 78 (Wappen mit rot-weiss, Profilkopf) geschlagen worden sein, und unmittelbar nach C. 94/6 kam wohl C. 88 (italienische Rechtschreibung, wie auf den C. 64-, 67-, 94-ern, und Doppelkreuz, wie auf C. 89 usw.). In der Klausenburger königlichen Verordnung von 1379 über die Zollsätze der Dräger Maut werden sämtliche Sätze, ja sogar der

¹¹ Es also eine im Mittelalter nicht gekannte spätere heraldische Regel ist, dass nur die „Balken“, „Pfähle“ u. dgl. paarige Teilungen erhöht darzustellen sind und die unpaarigen Teilungen, Spaltungen nicht.

¹² 336 aus der $\frac{2}{3}$ feinen Ofner Mark (also etwas leichtere, als Karl R., dessen letzter Mfuss auf 320 Den. lautete) im Sollgewicht von 0.72 Gm.

¹³ S. Bd. XXV dieser Zeitschrift, S. 216.

¹⁴ Ibid. S. 217.

¹⁵ Nach den im Besitze des Verfassers befindlichen Aufzeichnungen aus dem Nachlasse des hervorragenden numismatischen Schriftstellers, Ministerialrates Joh. v. Belházy über Ergebnisse von Kupellenproben des Hauptpunzierungsamtes in Budapest.

(„Zähl“-)Groschen nur „in denariis sarachenicalibus“, in „Mohren-Denaren“ angeführt woraus folgt, dass in den 1370-er Jahren die gar kurze Prägung des (deswegen so sehr seltenen) letzten Groschens, des „grossus Budensis“ C. 67 auch eingestellt, und zu dieser Zeit im ganzen Lande ausschliesslich der merkwürdige „Mohren-Denar“ in grosser Menge geprägt wurde und umlief, da er ja auch im ganzen Lande sehr häufig gefunden wird. Das Merkwürdige an ihm ist, dass das Münzzeichen, der „Mohrenkopf“, das redende Wappen des Münzpächters Szerechen, zum Münzbilde geworden, an die Stelle des Königsantlitzes treten durfte! Eine hohe Ehre zu dieser Zeit, welche Szerechens grosse Beliebtheit beim König und dessen grosses Vertrauen zu ihm bezeugt; er führte wohl das Münzwesen des ganzen Reiches in diesen letzten Jahren König Ludwigs¹⁶.

Von Königin Marias — der Tochter Ludwigs d. Grossen — Dukaten sind gewiss die C. Nr. 112 die älteren und 111 die jüngeren, da erstere mit Ludwigs C. 65/66, letztere mit Sigismunds C. 118 manches Typologische und mehrere Münzzeichen gemeinsam haben; Sigle † bedeutet wohl Sirmien zu dieser Zeit, und S vielleicht Gran (Strigonia), welche Münze dann in der Ofner M. aufging. Die „Kronen“-Denare C. 116/7 sind laut Verordnung der Königin¹⁷ aus dem Jahre 1384 und folglich C. 114/5 aus 1383. C. 113 dürfte eine Krönungs- (Wurf-) Münze und 125 B auch ihre Münze, bereits aus der Zeit der Regierung Sigismunds, ihres Gemahls sein. Von den Dukaten des letzteren ist C. 118 nicht nur der Münzzeichen, sondern auch des Wappens wegen der erste; und beansprucht Verfasser Horváth gegenüber die Priorität des Beweises dessen, dass der Adler nicht der luxemburgische (wie Réthy annahm), sondern der Brandenburger sei, wie es die Titel des Herrschers genau angeben. Die Münzzeichen von C. 118 kamen zum Teil (B, G, Lilie, Stern) schon auf C. 111 vor, während C. 119 keine solchen, wohl aber einige (KL, ns) mit König Albrechts Dukaten C. 131 gemeinsam hat. Doch schliesst H. sehr richtig aus der Häufigkeit der Sigle K, das allmählig die Bedeutung, jedenfalls aber der Dukaten Schlag von der Ofner auf die Kremnitzer Münze übergang, was auch von den sich mehrenden Urkunden bewiesen wird, in welchen nicht mehr die Erzeugnisse der Ofner, sondern die der Kremnitzer Münze vom König als Muster den übrigen Prägestätten vorgeschrieben werden. Auch erlaubte der König verschiedenen münzberechtigten Ausländern seine Dukaten nachzumünzen, unter der Bedingung, „dass sie nicht schlechter seien“; so 1410 dem Hochmeister des Preussischen Ritterordens Ulrich von Jungingen¹⁸. Nun gibt es C. 119-Dukaten mit den sonst unbekannten Münzbuchstaben I—V (Rupp) und V—I (Montenuovo), welche Horváth als ikonographisch sehr gute hervorhebt, und welche daher wohl die des Hochmeisters sein dürften.

Aus den schriftlichen Denkmälern geht auch manches über die Silberprägung Sigismunds hervor. So, dass die „moneta maior“: die Denare C. 120, 121 (sollte $\frac{800}{1000}$ fein sein) und 124 A (wahrscheinlich $\frac{2}{3}$ fein) aus gutem Silber, die Obuli (C. 125/6), die wohl wegen ihrem Hl. Ladislaus-Münzbilde „Dukat“ (!) geschimpfte kleine Münze (C. 128) und der Vierling (Quarting, C. 129) jedoch nur aus 6-, 3-, resp. 2-löthigem Silber geschlagen wurden, die letzteren zwei daher im Wert stets, und zwar bis auf $\frac{1}{10}$ (!) des Denars sanken¹⁹, was nicht zu verwundern ist, da ja C. 129 fast nur aus Kupfer bekannt ist. C. 125 musste im Jahre 1426, C. 128 im Jahre 1430 verrufen werden. Der brandenburgische Adler wich dem böhmischen Löwen im Wappen, wohl im Jahre 1420; aber auch die auf den Dukaten C. 119 B und Obuli 125 A (als erste im Abendlande!) auftretenden arabischen Ziffern (Emissionszeichen?) lassen (unbescholten der Verschiedenheit der Wappenfiguren) auf einen zeitlichen Zusammenhang ihrer Träger schliessen. — Um Missverständnissen vorzubeugen, betont Verfasser Horváth gegenüber noch, dass mit dem griechischen (gleichschenkeligen) Kreuze in Ungarn die Rückseiten der Obuli von Sigismund bis Mathias I. bezeichnet sind, und von „Kreuzern“ in österreichischem (Tyroler) Sinne in Ungarn erst von 1693 an gesprochen werden kann.

Horváth fehlte es an einem reicheren Verzeichnisse der Münzzeichen und blieb deshalb eine Reihe von Ofner Geprägen aus seiner Zusammenstellung weg. Auf Grund des jetzt im Besitze des Verfassers befindlichen sehr vollkommenen Verzeichnisses des sehr berühmten ungarischen Sammlers Eugen Sziklay ist hiezu besonders Folgendes zu ergänzen, bezw. zu berichtigen:

¹⁶ Und ist Nubers Ansicht (Wissensch. Mitt. aus Bosnien u. d. H. 1899, S. 477. Anm. 2), C. 89 sei das neue Geld gewesen, welches der König um 1362 habe schlagen lassen, — vollkommen irrig!

¹⁷ S. Cat. Széch. Appendix S. 166.

¹⁸ S. M. Vossberg, Münz- und Siegelkunde des preussischen Ordens S. 125. Es wäre interessant zu bestimmen, ob sie auch vollwichtig, und wohl den Feingehalt eines Sigismunds-Dukaten erreichen, ob also der Bedingung des Königs genügt wurde?!

¹⁹ S. Catal. Széchényi, Appendix S. 216.

Karl Robert: Groschen C. 5
Denar C. 15 mit B. } fehlen

Ludwig d. Grosse: (C. 64 B u. 65 kommen nur mit dem Mohrenkopf vor, sind also keine Ofner!)
Denar 94 „O“ (sollte D heissen)
(„ 94 E ist eine gleichzeitige Fälschung)
Es fehlen: Groschen C. 67 mit P
Denar 94 A mit P, G und Krone
„ 94 C mit P und G

Maria: es fehlt: Denar C. 116 mit B

Sigismund: es fehlen: Denar C. 121 mit B

„ C. 124 A „ „
Obulus C. 125 A „ „
(C. 125 B?)
C. 128 mit B
Vierling }
(Quarting) } C. 129 „ „ u. s. w.

(Zu bemerken ist noch, dass auf den dem ungar. Text beigegebenen Tafeln die nicht Ofner Gepräge in Klammern stehen.)

Verfasser hofft zum Schluss, demnächst manches noch nachtragen, und nachher seine Zeitfolge weiter ausbauen zu können.

Dr. Ladislaus Szathmáry: Alchimitische Médaillen. Die alchimistischen Medaillen sind die interessantesten Produkte der menschlichen Kultur, weil die meisten mit abenteuerlichen Geschichten verbunden sind. Diese Medaillen wurden entweder von Alchimisten verfertigt, damit sie mit denselben angesehene Leute täuschen, oder aber wurden sie von fürstlichen Persönlichkeiten, Aristokraten, Oberpriestern aus solchem Edelmetalle geprägt, welches Metall von Alchimisten betrügerischerweise hergestellt wurde. Das Studium dieser Medaillen ist nur dann möglich, wenn der Forscher das Material der Medaillen kennt und selbst kontrollieren kann. Derselbe muss in der Symbolik der Alchimie bewandert sein, sowie auch in den geheimnisvollen Aufschriften und Zeichen, welche von den Alchimisten gebraucht wurden, — geradeso in der Erklärung biblischer Sprüche, welche oft auf diesen Medaillen vorkommen. — Der Verfasser gibt eine systematische Zusammenstellung der teils schon publizierten, teils im Drucke noch nicht veröffentlichten alchimistischen Medaillen, mit ihren abenteuerlichen Geschichten. Ein kleinerer Teil dieser Medaillen befindet sich im der Sammlung des ungarischen Nationalmuseums in Budapest.

Dr. Ludwig Zimmermann: Die 30-jährige Ung. Numism. Gesellschaft.
Bericht über die letzten 5 Jahre der Gesellschaft.

Gregor Szántó: Gussmedaille anlässlich des 30-jährigen Jubiläums der Ung. Numism. Gesellschaft.

Edgard Palóczi: Einzelfunde von römischen Münzen in Budapest und Umgebung.

H. L.: Numismatische Litteratur.

Bericht über die Tätigkeit der Ung. Numism. Gesellschaft.

EXTRAIT FRANÇAIS.

André Alföldi: Quelques objets des premiers chrétiens pannoniens. Fig. 1.: Lampe d'argile de Győr avec le monogramme P. E. — Fig. 2.: Lampe de bronze trouvée à Kaszaháza près de Zalaegerszeg. — Fig. 3.: Lampe de bronze à Munich; cf avec le tripus de Polgárdi, dans l'article de G. Erdélyi, Arch. Ért, 1931. Fig. 5—6. — Fig. 4.: Plombs chrétiens du 4me siècle, provenant de la Kulpa près de Sisak (Siscia).

Elemér Jónás: Une pièce d'or nouvelle d'Élagabale.

K. Pink: Falsifications des antoninians, provenants de la Collection Cousinéry. (En allemand, avec un extrait hongrois.) L'auteur a constaté dans le Cabinet des médailles de Vienne et dans des autres collections publiques et privées une certaine sorte d'imitations des antoninians du 3me siècle a. J. C. Ce sont des moulages très adroitement exécutés et reconnaissables seulement du bord. (Inventaire des pièces ramassées par le dr. Pink dans le texte allemand.) Ces pièces proviennent plutôt de la collection du Louis Esprit Cousinéry (1747—1833), qui les a vraisemblablement achetées en France dans une collection.

H. L.: Une variation de la médaille en mémoire de la fondation du fort de Gyulafehérvár (Karlsburg) sur flan carré de l'an 1715.

Henri Horváth: Histoire de l'art de la Monnaie de Bude au moyen âge avancé. (Texte en hongrois et en allemand.) L'auteur examine les monnaies hongroises du moyen âge avancé de Charles Robert à Sigismond employant la méthode critique du style et il essaie de démontrer dans chaque groupe locale une certaine continuité des formes. Il délimite à l'aide des marques des monnaies, de la comparaison avec les produits de l'orfèvrerie, de la sculpture et de la peinture contemporaine, des données éparses de la littérature et des archives les produits de la monnaie de Bude et il suit son évolution artistique. Il observe la circonstance importante que dès le commencement l'influence italienne prédomine sur les pièces d'or, pour les gros c'est l'influence gothique-septentrionale qui fournit les formes. Il examine l'apparition de Saint-Ladislav sur les florins à partir de l'époque de Louis le Grand du point de vue d'histoire culturelle, et démontre que ce changement iconographique répond en tout à l'atmosphère intellectuelle générale, au culte de Saint-Ladislav répandu dans les couches populaires les plus larges. La liste des marques de monnaie (sigles) attribuées à la Monnaie de Bude et les nos du Corpus de ces pièces se trouvent à la fin du texte hongrois.

Alfred Schulek, dr en médecine: Les monnaies des rois hongrois de diverses dynasties et leur chronologie. II. Le monnayage de Bude depuis Charles Robert jusqu' a Sigismond. (1308—1437.) L'auteur continue son thème commencé dans le volume XXV de cette Revue, en analysant spécialement et en mettant en ordre chronologique les empreintes de la monnaie de la capitale de Bude, qui était sans doute la plus importante de cette époque. Tout d'abord il corrige quelques erreurs numismatiques et comble les petites lacunes de l'étude excellente du dr. ès lettres Henri Horváth qui se trouve dans ce numéro et qui s'occupe ensuite de la monnaie citée ci-dessus au point de vue de l'histoire des arts. Sch. prouve entre autres par l'explication de la technique monétaire, que les variations du florin d'or de Charles Robert (no. 1 du Corpus Nummorum Hungariae de Réthy), les nos 2 et 3 de la planche de Mr Horváth ne peuvent pas être les empreintes d'aucune monnaie royale, mais sont certainement des falsifications contemporaines; le no. 3, très „barbaresque“, est d'origine moldavienne ou bessarabienne et le no. 2 peut-être aragonienne. Par sa méthode complexe, qui la première fois s'est montrée déjà si efficace, l'auteur se sert des preuves fournies par les trouvailles, des diplômes, des données de la métrologie et de la typologie (surtout des blasons et des sigles) et il arrive aux résultats suivants. Le roi Louis le Grand continue au commencement le monnayage de son père Charles Robert, faisant frapper le florin Corpus no. 62, et depuis 1344 (fin de la grande crise d'argent) le gros C. 70 (le gros rare C. 69, avec le blason des jeunes hommes forme de losange, fut vraisemblablement frappé encore plus tôt) — Ses premiers deniers étaient

les no.-s 71—75 du Corpus (Réthy) Dès l'année 1358 (l'an de la paix de Zara avec les Vénétiens) il fit frapper le ducat C. 64 et le gros C. 68. Le ducat C. 63 forme une transition entre les C. 62 et 64, mais porte encore l'ancien blason hongrois blanc et rouge, qu'on change en 1358 en rouge et blanc; les fasces blanches (= d'argent) sont toujours un peu plus élevées que les rouges L'auteur croit que le nombre différent des lys qu'on trouve au revers des monnaies (surtout des ducats et excepté le gros C. 68, qui les a à l'avvers), — indique les différentes émissions de ce temps.

Il arrive ainsi à la conclusion, que depuis environ 1360 on a frappé à Bude le ducat no. 64 et le denier no. 94/A du Corpus avec le sigle B (qui était peut-être le sigle collectif du corps de métier des monnayeurs de Bude) et (à peu près) depuis 1365 avec P, le sigle du monnayeur Pierre à Chimle. La couronne et les lettres B V et B A indiquaient aussi Bude; et vers la fin du règne de Louis le Grand les sigles ne désignent plus la monnaie, mais le monnayeur. Le sigle du monnayeur préféré du roi Jaques Szerechen à Pécs: la tête de nègre occupe à la fin du règne de Louis, le milieu de l'empreinte des deniers Corpus 89/90, même de ceux de Bude (avec les sigles P, la couronne etc): — il paraît qu'alors Szerechen dirigeait le monnayage de tout le royaume car on ne trouve d'autres sigles que les siens même aux ducats de cette époque. Il y avait aussi des ouvriers italiens à Bude et à Pécs, car il se trahissent par leur orthographe: „Ungharie," etc. On peut classer plus facilement en ordre chronologique les monnaies des successeurs de Louis le Grand, de sa fille, la pauvre reine Marie et de son beau-fils Sigismond, car ils les changeaient rarement et nous avons plus de documents concernant le monnayage de leur temps, c'est pourquoi nous renvoyons le lecteur aux planches jointes au texte hongrois de l'étude, où se trouvent l'énumération des monnaies de Bude et de quelques autres en parenthèses. La lettre „C" indique le Corpus de Réthy et les numéros sont les siens. Pendant le règne de Sigismond l'importance de la monnaie de Bude diminue en faveur de Körmöcbánya (Kremnitz) en ce qui concerne spécialement les ducats.

Ladislás Szathmáry : Médailles alchimiques. Résumé des descriptions de médailles alchimiques en partie déjà reproduites, en partie inédites; et de l'histoire aventureuse de celles-ci. Une petite partie de ces médailles se trouve au Musée National de Budapest, la majorité dans d'autres collections connues.

Louis Zimmermann : La Société Numismatique Hongroise de 30 ans.

Grégoire Szántó : Médaille commémorative faite pour le trentième anniversaire de la Société Numismatique Hongroise.

Edgar Palóczi : Quelques trouvailles sporadiques de monnaies romaines à Budapest et aux environs de la capitale hongroise.

H. L. : Littérature.

Nouvelles de la Société Numismatique Hongroise.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

Num. Kőzl. XXX—XXXI.

25

26

27

28

35

25

26

27

28

29

29

30

30

31

31

32

33

34

36

32

33

34

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

7. ábra.

8. ábra.

9. ábra.

10. ábra.

11. ábra.

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Tagsági érem. Az egyes tagok nevével és a társulatba való felvételének évszámával kiverendő társulati tagsági érem (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 7. oldalán levő képet) ezüst példánya 12 pengő áron rendelhető meg, még pedig az ár előzetes beküldése mellett. Vidéki rendelés esetén még 80 fillér postaköltség is beküldendő.

A társulat 20 éves fennállására vert zseton (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 15. oldalán levő képet) bronz példányai még kaphatók. Áruk darabonként 3 pengő.

A társulat 20 éves fennállásának alkalmából vert kétoldalú érem, amely Berán Lajos szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 17. oldalán levő képet), még néhány példányban kapható. Ára 15 pengő. Postai küldés esetén postaköltség fejében még 80 fillér küldendő be.

A társulat 25 éves fennállására készült plakett, Telcs Ede szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 2. oldalán levő képet) 12 pengő áron rendelhető meg. Postai küldés esetén postaköltség fejében 70 fillér küldendő be.

„Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei” című mű, 54 képestáblával, 8 pengő áron áll tagjaink rendelkezésére. Más érdeklődők a művet 16 pengő áron szerezhetik meg. A mű árával együtt 1 pengő postaköltség is beküldendő.

Dr. Gohl Ödön: „Magyar királyok koronázási érmei” című közleménynek különlenyomata 1 pengő áron áll t. tagjaink rendelkezésére. Nemtagok azt 2 pengő áron kaphatják.

Dr. Gohl Ödön: „Magyar bányapénzek” című közleményének különlenyomatát 1 pengő áron szerezhetik meg t. tagjaink. Nemtagok 2 pengő áron kaphatják.

A *„Numizmatikai Közlöny”* régi évfolyamai, azonban már csak a IX., XII., XIV., XVIII–XIX., XX., XXI–XXII. és a XXIII–XXIV. évfolyamok, évfolyamonként 2 pengő áron, a XXV. évfolyam 10 pengő áron, a XXVI–XXVII. évfolyam ugyancsak 10 pengő áron szerezhető meg t. tagjaink által. Nemtagok évfolyamonként 4 pengőt, a XXV. és a XXVI–XXVII. évfolyamért 20–20 pengőt tartoznak fizetni. A többi évfolyam már teljesen elfogyott. Megrendeléskor évfolyamonként 50 fillér postaköltség is beküldendő.

A *„Numizmatikai Közlöny”-nek egy teljes példánya*, I.–XXV. évfolyam, magánkézből 120 pengő áron kapható, amely rendkívüli alkalomra külön felhívjuk újonnan belépő tagjaink szíves figyelmét.

„Az Érem” régi évfolyamait t. tagjaink a következő áron kaphatják meg: I. évfolyam (3 füzetben) ára 3 pengő, a II. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a III. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a IV. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, az V. évfolyam (két füzet) ára 2 pengő 50 fillér, végre a VI. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő 50 fillér. Nemtagok ezen árak kétszeresét fizetik.

Tower Hugó: „I. Ferenc József témpénzei, 1848–1916” című mű, e korszak pénzeinek magyar- és németnyelvű, teljesen kimerítő táblás kimutatása, 2 pengő 50 fillér áron kapható.

Egy éremszekrény, 80 fiókos, magánkézből eladó. Felvilágosítással a társulat elnöksége szolgál.

A megrendeléseket és a fentiekre vonatkozó pénzküldeményeket kérjük vagy a *Társulat 51.010. számú postatakarékpénztári csekkszámájára* befizetni, vagy pedig *Zimmermann Lajos dr.* nevére és címére (Budapest, IV., Váci-utca 78–80. sz.) elküldeni.

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDÉS
ALAPÍTOTT 1895. ÉVBEN

FEJÉR JÓZSEF

BUDAPEST, VIII., MÁRIA TERÉZIA-TÉR 16.

TELEFON : 39—2—52.

Állandó választék minden-
nemű régipénzekben és
emléktermekben. A tisztelt
gyűjtők b. címük és gyűj-
tési körük közlésére kérem.
Kívánatra választék-
küldemény.

Régipénzeknek egyenként,
valamint egész gyűjtemé-
nyeknek, úgyszintén föld-
ből kiásott régiségeknek
állandó vétele és eladása.
Szakszerű becslések. Üzleti
órák egész napon át.

Dr. PLANER JÓZSEF

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDÉS
BUDAPEST, VI., EÖTVÖS-UTCA 24.,

1933. MÁJUS 1-től

BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 72.

Vétel és eladás.

VITÉZ ZALATNAI

STÜRMER JÓZSEF

NUMIZMATIKAI IRODÁJA

BUDAPEST, IV., IRÁNYI-UTCA 5

FÉLEMELET.

TELEFON : 83—2—C9.

Mindenemű régipénzek és emlékérmek
vétele és eladása, úgy egyes darabokban,
mint egész gyűjteményekben. Prehisztó-
rikus és római ásatások és régiségek.
Szakszerű becslések.

SCHMIDEG ALFRÉD

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDŐ

BUDAPEST, II., LOVŐHÁZ-U. 3.

Legmagasabb árakat fizeti rit-
kább külföldi ezüsttallérokért
és aranyakért! Kívánatra ma-
gyar és római aranyakat ad-
cserébe!

Régipénzek és emlékérmek
vétele és eladása.

DR. WALLA F.

WIEN, I. MOLKORBASTEI 12.

Magyar levelezés.

D. KALLAI

RÉGIPÉNZ-KERESKEDŐ

WIEN, I., LOBKOWITZ-PLATZ 3.

Régipénzek, emlékérmek, papírpénzek
és földből kiásott régiségeknek
vétele és eladása.

WILHELM TRINKS

WIEN, I. LUGECK 7.

Mindenemű régipénzek és em-
lékérmek vétele és eladása, úgy
egyes darabokban, mint egész
gyűjteményekben. Drehisztórikus
és római ásatások és régiségek.
Választékküldemények a gyűjtők
rendelkezésére állanak,

Magyar levelezés.

LEO HAMBURGER

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDÉS

FRANKFURT a./MAIN
SCHEFFELSTRASSE Nr. 24.

Alapítva 1864-ben.

VÉTEL ES ELADÁS. — ÁRVERÉSEK.